

özv. Újpál Árpádné szül. Lenkey Lenke

Az interjút készítette, szerkesztette: Buza Zsolt

Rozsnyó, 2014. december - 2015. március

Család

Apai család

Nagyapám, Lenkey Ferenc megbecsült asztalosmester volt. 1852-ben Ragályon született, onnan került fel Rozsnyóra. Feleségével, Hermann Emmával, aki vegyes nyelvű – német, magyar, szlovák – és vegyes felekezetű – ágostai hitvallású, római katolikus – családból származott Rokfalváról, itt ismerkedett meg. Anyanyelve magyar, vallása római katolikus volt.

A Rozsnyói Református Egyházzal mindig szoros kapcsolata volt a családnak. Nagyapám a megalakult rozsnyói református gyülekezet templomépítő presbitériumának a tagja volt. Édesapám Réz László¹indíttatására indult el a lelkipásztori szolgálat irányába. Utódaival– Szőke István² bácsival, aztán később Vizváry Lászlóval³ is – nagyon jó barátságot ápolt. Állandó kapcsolatot tartott velük, rendszeresen látogatta őket. Én is jártam be vele Rozsnyóra, hiszen keresztapám, Lenkey György is itt lakott, aki a gyülekezet presbitere volt, meg egyik nagynéném, Lenkey Etelka is sokáig, amikor már a nagyszüleim nem is éltek. Mindig közeli családtagok laktak Rozsnyón.

Édesapámék hatan voltak testvérek, vagyis ennyien érték meg a felnőttkort: Gyula, aki nagybörzsönyi körjegyző volt, Emma (Sümeghy Ferencné), Lajos, aki latin-magyar szakos tanárként működött Budapesten, Etelka (Lengyel Gézáné), Barna – édesapám – és György, aki szülei kívánságára édesapja mesterségét tanulta ki, és ő vette át a műhelyt. A gyermekek nemük szerint követték szüleik vallását, tehát a fiúk reformátusok, a lányok katolikusok lettek.

Anyai család

Anyai nagyapám, Lükő István lelkészgyermek volt. Az édesapja, Lükő Béla Tornagörgön volt lelkész, és kisdobosként vett részt a magyar szabadságharcban 1848/49-ben. Két idősebb testvére, Géza és Kálmán már olyan korban voltak, hogy részt vehettek a harcokban.⁴ 2008-ban Körtvélyesen volt egy megemlékezés, mert dédapám Kálmán bátyja ott van a kis családi temetőben eltemetve. Oda természetesen engem is meghívtak, és Magyarországról is a leszármazottakat. Az édesanyjuk Lükő Kálmán lánya volt. Az ő férjét Becker Ádámnak hívták, de a gyermekük, Gábor nem magyarosította nevét, hanem felvette az édesanyáét, úgyhogy Lükő Gábor⁵ néven publikálta néprajzi munkáit.

Dédnagyapámnak két felesége volt: az első Bay Mária – ő feltételezhetően gyerekszülésben halt meg –, a második pedig Vajányi Mária. Nagyapámék hárman voltak testvérek: István, László és Mária, aki a hejőpapi református lelkésznek, Szabó Bertalannak⁶ volt a felesége. Mariska néni férje halála után Miskolcra költözött, ahol én is sokszor meglátogattam. Menye és két unokája itt voltak nálunk, Jabloncán a front alatt. Nagyapám másik testvére, László viszont fekete bárány volt a családban; dédapám és öközötte bajok voltak, mert elvett egy katolikus lányt, és a lányai – négy lánya volt – mind katolikusok lettek. Emlékszem, a felszabadulás után az anyaországi rokonok nagy része ellátogatott hozzánk Jabloncára. Eljött ennek a Laci bácsinak az egyik lánya is – akit szintén Lükő Sárának hívtak – a férjével, és rajta keresztül tudtam meg, hogy a testvérei kihez mentek feleségül. Egyiküknek, Ilonkának a férjét, Mohay Gábort 1956 után kivégezték. A négy lány mindegyike gyermektelenül halt meg.

Nagyapám 1875-ben született Tornagörgön. Sárospatakon végezte a teológiát, Bódvavendégiben, Barkán és végül Vizsolyban volt lelkész. Itt megbetegedett leukémiában, és Budapestre került kórházba, ahol meg is halt 32 éves korában, 1908-ban, amikor édesanyám még csak héthónapos volt. Budapesten temették el; olyan körülmények között voltak, hogy nem lehetett hazahozni. Szegény édesanyámnak nagyon fájó pont volt, hogy nem tudott elmenni az édesapja sírjához.

Anyai nagymamám, Szilva Mária szülei Szilva István és Enyickei Kis Erzsébet voltak. Szilva István református lelkész volt Rásonyban. Nagymamámék hatan voltak testvérek: István, Bertalan, Mária, Julianna, Erzsébet és Ferenc. Volt még több

testvérük is, akik nem érték meg a felnőttkort, illetve Katalin már menyasszonyként halt meg. A többiek mind több mint 70 évet éltek. Dédnagyapám – amolyan átlagos falusi lelkészként – a fiait taníttatta, de a lányokat nem; a lányoknak régen nem volt foglalkozásuk. István fügödi református lelkész lett, Berti bácsi vasúti alkalmazott, Dr. Szilva Ferenc pedig ügyvéd volt Putnokon. Ő volt a legkisebb testvér, úgyhogy a nővére, Juliska néni szinte a pótyánya volt már, úgy is szerette, mint a fiát.

Nagymama Rásonyban született 1877-ben. Hat elemiit végzett, és a háztartásban tevékenykedett. Vizsolyban éltek, amikor elveszítette a férjét, onnan Hernádszentandrásra költözött, majd Jabloncán telepedett le, és végül elment a lányához Pécsre – a vak lányához, kisegítésképpen –, és ott halt meg. Ott van eltemetve Pécsen. Nagymamát alig pár évvel férje elvesztése után újabb súlyos megpróbáltatással látogatta meg az Úristen. Nagyobbik lánya, Mária – édesanyám egyetlen testvére – hatéves korában egy fertőzés következtében elveszítette a látását. Amikor megvakult, Budapesten, a Vakok Intézetében helyezték el. Nagyon tehetséges volt, zenei érzéssel és írói vénával megáldott. Írogatott. Később dr. Kerényi Ferenc felesége lett, aki nemcsak átlagon felüli, sokoldalú műveltségű ember volt, hanem odaadó, példás férj és apa is. Egy lányuk született, Sára. Nagyanyám nem ment másodszor férjhez, életét gyermekeinek szentelte.

Nagyanyám két húga, akik kettő, illetve négy évvel voltak fiatalabbak őtőle, otthon voltak, nem mentek férjhez. Mikor a szülők meghaltak, ők a nagymamához kerültek. Később Juliska nénit – aki édesanyámnak keresztanyja is volt – édesapám szinte „megkapta nászajándékba”. Ahogy megvolt a szüleim esküvője május elsején, már Juliska néni pár nap múlva megérkezett Jabloncára. Juliska néni aranyos lélek volt, őtőle nagyon sok régi dologról értesültem, és az akkori viszonyokra is rálátást kaptam. De neki azért igazi „anyós természete” volt, úgyhogy édesapámmal mindig voltak súrlódásaik. Édesapám rendkívül optimista ember volt, Juliska néni meg nagyon pesszimista. Én rájöttem még gyerekkoromban, hogy a kettő között van valahol a valóság. Mondjuk, édesapa ezt mondta: „Hű, milyen gyönyörű a szőlő, hogy virít! Húsz hektó bor is lesz”. Mire Juliska néni: „Nem lesz ott két hektó se”. Akkor már az ember tudta, hogy olyan tíz hektó körül meglesz normális viszonyok között. Mindennel így voltak. Juliska néni mindenről a minimumot meg a legrosszabbat, édesapám pedig a lehető legjobbat feltételezte.

Édesanyám az igazi falusi lelkészfeleség példaképe volt. Szívesen továbbtanult volna, orvos szeretett volna lenni, nagyon érdekelték az egészségügyi dolgok. Mivel a legközelebbi orvos Tornán volt, ezért a falubeliek szívesen vitték hozzá a betegeket. Sérülés, utógondozás esetén gyakran keresték fel, sokszor kikérték a véleményét, hogy egyáltalán kell-e orvos vagy nem: „Tisztelendőné asszony, tessék megnézni!” Később a Vöröskereszt hivatalos formában is felkérte a helyi szervezet vezetésére a faluban. Dr. Csáji Bertalan, tornagörgői körzeti orvos – és egyetemes főgondnok – rábízta az injekciók beadását is.

Gyermekkor Jabloncán

Szülőfalú

Jablonca lakossága 80-85 százalékban református volt, pár család volt csak katolikus. Felekezeti közti viszályok nem voltak, de vegyes házasságok sem nagyon. A katolikusok rendszerint, más faluból hoztak asszonyt, a lányok pedig, az az egy-kettő más faluba mentek férjhez. Volt egy érdekes eset. Az egyik református fiatalember 1929-30 táján – akkor már édesapám volt ott a lelkész – elvett egy katolikus lányt, és Jabloncán, a tiszta református faluban ő adott reverzálist.⁷Akkor ennek igen nagy volt a visszhangja. A házasságból két fiú született, akik így természetesen katolikusok lettek. A nagyobbik tőlem egy évvel volt fiatalabb, a kisebbik pedig két-három évvel. A községben református iskola volt. Volt egy-két katolikus gyerek, de többnyire csak a csordások, pásztoemberek, idegen faluból származó cigányok gyermekei voltak katolikusok. A két fiúnak derogált, hogy ők hittanon mindig a cigányokkal vannak, és nem akartak odajárni hittanra. Addig-meddig, hogy mire konfirmandus korba került volna a nagyobbik, az édesanyjuk áttért reformátusnak – a gyermekek vették rá. Emlékszem, hogy Kati néni járt is templomba, és úrvacsorázott is.

A faluban voltak úgynevezett nagygazdák, akiknek ugyan nem volt számottevő szántóföldjük, de gyümölcsstermesztéssel foglalkoztak, és erdeje volt mindegyiknek. A gyümölcsstermesztés és az erdőgazdálkodás volt a falu fő megélhetési forrása. Rengeteg gyümölcs termett, különösen alma. Arra is emlékszem, hogy az 1938 előtti

időben morvaországi kereskedők jártak teherautókkal felvásárolni az almát, vagy tavasszal maguk a gazdák felpakolták a szekerekre, és a Szepességre jártak vele. A falusiak elraktározták, akkor volt jobb ára. Mondhatni, elég jól jövedelmezett. Persze voltak zselléremberek, de olyan igazán szegények nem voltak. Emellett az erdőre jártak dolgozni, a téli időszakban az erdőgazdálkodás megadta a jövedelmet.

Az egyházi földek is jövedelmeztek. Mint szántóföld nem volt olyan nagy érték, de édesapám egy jó nagy területet betelepített jonatán almával, jó nagy gyümölcsös volt. Már az én gyermekkoromra termővé vált, 14-15 évesen pedig már együtt szedtem az almát édesapámmal; sok jövedelem volt belőle. Utódja, Hanesz Sándor⁸ mindig emlegette édesapám mondását: „Jabloncán mindig lesz lelkész, mert a gyümölcsös értékes”. Igen ám, de jött a szocializmus, és az egyházi földeket elvették, a fákat kihúzgálták tövestől, kiirtották teljesen. Még az elején, 1945 után folyt az almatermesztés, sőt még csemeteültetést is folytattak, de a szocialista berendezkedés mindent megváltoztatott. A fiatalabb generáció már ennek volt a tanúja, és ezzel változott a falu is.

Régen természetes volt, hogy tehenet mindenki tartott otthon, még a legszegényebbeknek is volt egy-egy tehénkéje. Nemcsak a család ellátására, hanem bizony jártak vele a piacra is. Tejfellel, vajjal az erdőn keresztül gyalog jártak, batyuval hordták szerdán és szombaton árulni Rozsnyóra. Ez is egy megélhetési forrás volt. A falu nagyobb része a kenyérre valót úgy szerezte be, hogy képét arattak.⁹ Lányok, legények rendszeresen jártak képébe. Ez volt az egyik fő dolog, de az első republikában¹⁰ lényeges dolog volt még bizony a csempészet is, mert ott volt közel a határ – nem kellett kimenni a faluból se, csak be az erdőbe. Így jártak át Derenkre: innen hordták a papírt, ceruzát, radírt meg hasonlókat, onnan meg hozták a gabonafélét. Ez nagyon hozzátartozott a falu életéhez.

Kisiskoláskor

Most már a kihalás szélén van a falu, de akkor még sok gyerek élt Jabloncán. Én viszont magányos gyermek voltam, nem volt kivel játszanom. Sok felnőtt között nőtem fel, és hallgattam, hogy mit beszélnek. Elég jó gyerek voltam, édesanyám megtanított a rendre. Annak ellenére, hogy nem volt testvérem, nem voltam elkényeztetve soha.

Marika, a barátnőm mondta is, hogy csodálkozik rajta, hogy egyke létemre, nem vagyok elkényeztetve. Édesanyámnak az volt az elve, hogy én vagyok az utolsó személy, úgyhogy soha nem szabad magamnak követelni dolgokat, hanem mindig szerényen viselkedjek.

Hatévesen aztán egy komoly betegségen, diftérián (torokgyíkon) estem át, és bizony komoly aggodalmakat okoztam. Édesanyám odaadóan ápolt, és Juliska néni is kényeztetett. Keresztanyám, Lükő Mária pedig egy vidám verssel járt a kedvemben, hogy a gyógyulás minél hamarább bekövetkezzen. *Vidám lakodalom* volt a vers címe.

*Miki, Muki, Makica elmentek a lagziba.
 Volt ott mókus, denevér, nagy bagoly meg kis egér.
 Mennyasszony volt őzike, vőlegény a bakkecske,
 Örömanya öreg nyúl, örömapa medve úr.
 Násznagy volt a telivér, Csalavári Csalavér,
 Másik násznagy, kiadó – a jó, öreg, vaddisznó.
 Vőfély volt a rókafi, nyoszolyólány kis bari,
 Hófehér a ruhája, csengőszó a nótája.
 Cigány is volt, muzsikus! Cimbalmos a kis libus.
 Prímás meg a tücsköcske! Tányérozó, kis szöcske.
 Hej, hogy járta a szarka! Hogy billegett a farka!
 Hogy bokázott a rigó, hogy rakta a kis tinó!
 Kis szúnyog a kis légygel, csacsi Riska tehénnel.
 Cicus, kutyus egy párban... béka úrfi magában.
 Még a rák is párjával, zöld levelibékával
 Úgy járta, úgy cifrázta! Kedvet kapott, ki látta.
 Csip-csip, fújta a veréb, három napig sem elég!
 Rákontrázott a harcsa, kétszázig sem, ihajla!
 Hipp-hopp, sohse halunk meg! – kurjongatott a keszeg.
 Majd szétverték a házat, úgy forogtak, bokáztak!
 Az oroszlán közepén, széles, nagy jókedvében
 Táncba vitte a kecskét! Dongó meg a méhecskét.
 Csiga kibújt házából, ledobta a hátáról,
 S úgy perdült a nótára. Pillangó volt a párja.*

*Gerlice volt a sasnak, vércse Miska kakasnak!
 Százlábúnak zöld hernyó, gyíkocskának skorpió.
 Elefántnak ugyan ki? Találja ki valaki!
 Biz' annak a cinege, ormányába csíp bele.
 Hát a tyúknak? – annak meg ott maradt a vörösbegy.
 Sündisznónak a fürje, tigrisnek a kis ürge.
 Ilyen tarka lagzis nép nem volt talán soha még!
 Ilyen lagzit nem látnak, míg vége a világnak!
 Tán még most is áll a tánc, táncol a sok mitugrasz!
 Hej-haj, abba se hagyják, amíg áll ez a világ!
 Bohó férj lesz bakkecske; őzike víg menyecske.
 Csupa tánc az életük, mindig rózsás a kedvük.*

Az 1930-as évek elején Zakhar Irénkének hívták a jabloncai tanító nénit. Ő később elkerült onnan, és aztán került oda – amikor én két-hároméves voltam – Tóth Amália; ő a Komárom melletti Nagykeszi református lelkészének volt a lánya. Sokgyermekes lelkészcsaládból származott, két fiútestvére és két lánytestvére volt. Majdnem mindegyiket ismertem, mert járogattak őt meglátogatni. Nagyon kedves volt, őrá nagyon szívesen emlékszem vissza. Mindennap láttam, kétévesen még tegeztem is, sőt elneveztem Tintikének. Amikor felkerültem iskolába, abba kellett hagyni a tegezést és a Tintikét – jött a „tanító néni”.

A kántor-tanítóval édesapámnak nem volt olyan igazán jó, zavartalan kapcsolata, amilyennek kellett volna lenni a lelkipásztor és a tanító között. Volt egy bizonyos eset – én erre nem emlékezhetek, hiszen akkor még csak két-hároméves lehettem, de ahogy kezdtem eszmélni, ezeket a dolgokat már hallhattam –, aminek ez a kántor-tanítólehetett a fő kezdeményezője. Arról volt szó, hogy a református iskolában szlovák nyelvű oktatás legyen. Komoly konfliktusok voltak ebből, annyira, hogy népszavazást rendeztek a faluban, hogy ezt akarják-e, vagy pedig ragaszkodnak a magyar felekezeti iskolához. Természetesen csak egy-kettő volt, aki a magyar iskola ellen szavazott, de ebből komoly konfliktusai voltak édesapámnak, még a hatóságokkal is meggyűlt a baja. Tárgyalás is volt, és öt esztendőre megvonták tőle az államsegélyt.¹¹

A kántor-tanító és családja aztán elköltözött Jabloncáról, és ezután választották meg Dely Mihályt, aki homonnai származású volt. Régi homonnai református család volt a Dely család. Öt fiuk közül Mihály Sárospatakon végezte a tanítóképzőt, kántor-tanító lett, és ő vette el aztán Tintikét, Tóth Amáliát. Nagyon jó kapcsolatban voltunk velük, de szerették a faluban is, az öregek mind a mai napig emlegetik őket. Mihály bácsi szigorú volt, de nagyon jó pedagógus. A felső négy osztályt ő tanította, az alsó négy osztályt pedig a tanító néni. A lakosságcsere idején áttelepítették őket, Tiszalökre kerültek. Fiuk, Deli Attila Magyarországon lett orvos.

Az iskolaépületet – még most is megvan mint Művelődési Ház – akkoriban újították fel, amikor édesapámmal a konfliktusok voltak. Az iskola és a tanítói lakás egy hosszú udvaron volt. Volt két tanterem meg egy szertárhelyiség, az épület további részében pedig volt egy kétszobás tanítói lakás, és ugyanazon a portán, vele szemben egy kis egyszobás lakás a tanítónőnek. Két tanerős volt az iskola: az igazgató egyben kántor-tanító is volt, és a felső négy osztályt tanította mindig, a tanítónő pedig az alsó négyet. A régi tanítónő, Zakhar Irénke, aki hajadon volt, sokat volt nálunk, és nagyon jóban volt keresztanyámmal. Tintike, amikor később odakerült, ott kosztolt nálunk, és amikor Dely is odakerült, őis ott kosztolt – mint egy család, szinte olyanok voltunk.

1938 novemberre

Nyolcévesen éltem meg a csodát: Felvidék visszatért Magyarországhoz. Emlékszem arra a feszült, reménykedő várakozásra, amiben a bécsi tárgyalások idején éltünk. Már volt rádiónk, ami igen nagy dolognak számított akkor; rajtunk kívül legfeljebb két-három családnál volt a faluban. A felnőttek feszült figyelemmel hallgatták a híreket, engem pedig kiállítottak a folyosóra őrködni. A faluban ugyanis kettesével járőröztek a csendőrök, s nekem – ha ilyen járőroket láttam az utcán – az ajtó megzörgetésével kellett jelt adnom, hogy a rádiót kikapcsolhassák. Csehszlovákia ugyanis fegyveres ellenállásra is fel volt készülve, és a határ mentén–így például a Szoroskőnél is– beton fedezékeket építettek. A lakosságot is szigorúan ellenőrizték, tilos volt a magyar rádió hallgatása is. Én ezt a feladatot nagyon büszkén láttam el.

November 2-án aztán megszületett a döntés. Leírhatatlan volt a boldogság! Nálunk is, mint legtöbb családnál, varrták az asszonyok a piros-fehér-zöld zászlókat, majd a

hivatalosan bevonuló magyar katonák fogadására készülve diadalkaput állítottak. Gyönyörű, verőfényes ősz volt azon az éven, rengeteg volt a virág. A sok szép krizantémból a lányok édesanyám irányításával fonták a betűket: „ISTEN HOZOTT!”, és ezt helyezték a fenyőgallyakkal borított állványra.

November 7-én vonult be Jabloncára egy kis, kb. 40-50 főből álló katonai egység egy hadnagy vezetésével. A köszöntés a templommal szemben levő akkori szövetkezeti bolt és kocsmá magas tornácáról történt. Édesapám, „Tintike” és a falu bírása, Kovács Sándor bácsi üdvözölte a bevonulókat. A végén én is szavaltam egy verset, amit keresztanyám, Lükő Mária írt erre az alkalomra.

*Könnycsepp csillog a szemünkben, örömtől ég az orcánk,
Horthy Miklós katonái, Isten hozott mihozzánk!
Horthy Miklós katonái, aranyos szép vitézek,
Rabságban hullt könnyek nyomát a szemünkben nézzétek.
De könnyünk örömkönnny ma, szemünkben ezt látjátok.
Szabaddá lett rab magyarok mosolyognak reátok.
Idegennek szántak minket, idegen szót tanultunk.
De más lenni, mint hű magyar, soha- soha nem tudtunk.
S hogyha este édesanyánk puha keze betakart,
Egy volt a mi imádságunk: „Isten áldd meg a magyart!”
Ami eddig ajkunkon csak titkon elsírt fohász volt,
Zengjen bátran szent Himnuszunk, zengjünk érte háladalt
Az Istennek, hogy megváltott, hogy megszánta a magyart.*

Rozsnyón két nappal később történt meg az ünnepélyes bevonulás, így lehetőségünk volt oda is elmenni. El is mentünk mindnyájan, az egész család. Nagyszabású ünnepség volt, maga Horthy Miklós vonult be a sereg élén. Felejthetetlen élmények, kitörölhetetlen emlékek!

Gimnazista évek a világháború idején és a Beneš-éra alatt

A magyarok alatt¹² kezdtem gimnáziumba járni. A faluból nagyon kevesen tanultak tovább, egyetlen fiú volt, Cseh Pali, aki a rimaszombati gimnáziumba járt. Ő ott a későbbi férjemmel, Árpáddal is megismerkedett; nem voltak osztálytársak, de ismerték egymást. Nem tudom, hogy Pali a tanítóképzőt hol végezte el, de azt igen, hogy Nagydobronyaiba került, ott volt tanító. A régiek közül egyedül ő tanult tovább. Később, amikor én jártam gimnáziumba, akkor Kovács Dani tanult még, aki aztán pedagógus lett Kassa környékén, és a lányok közül ketten-hárman is elvégezték a polgári iskolát.

Édesanyám a négy gimnáziumot Miskolcon végezte el a Tóth Pál Református Nőnevelő Intézetben.¹³ Ott már akkor is volt internátus, de édesanyám nem az internátusba lakott. Nagyon jó kapcsolatba került osztályfőnökével, Dr. Óváry Zoltánnal, aki magyar és német nyelvet tanított. Amikor én gyermek voltam, emlékszem, mindig szó volt róla, hogy hová is adjanak majd gimnáziumba, 1938-ig különösen tárgyalgattak róla. Édesanyámnak az volt a vágya, hogy a lánya odamenjen, ahová ő járt, de akkoriban még erről szó sem lehetett. Amikor viszont '38-ban megtörtént a csoda, akkor már egyértelmű volt, hogy a gyermek sehová máshová nem mehet, csakis Miskolcra, a Tóth Pálba. A környékről a tanító- és lelkészgyerekek többnyire odajártak, úgyhogy semmi kétség nem merült fel. Így 1940-ben felkerültem oda, be az internátusba.

Aki látta az Abigélt,¹⁴ tudja, milyen volt a Tóth Pál Református Nőnevelő Intézet. Természetesen nem annyira szigorúan ment a dolog, mint ott, de azért hasonló körülmények között voltunk. Mi is egyenruhában jártunk iskolába: ünnepnapokon fehér matrózblúz, sötétkék szoknya, hétköznap pedig csíkos matrózblúz, sötétkék szoknya. Az iskola főépülete előtt és mellette két oldalt volt egy nagy udvar, és ott is voltak kis, földszintes épületek. A főépület alsó szintjén voltak az osztályok, az emeleten pedig az internátus, ott laktunk mi.

Az emeleten a hálóterem mellett volt két nappali terem íróasztalokkal, ahol délutánonként a másnapi leckével készültünk el. Mindig bent volt egy tanárnő, az alsóbb osztályosokat ki is kérdezte. Amíg tartott a szilencium, addig nem volt szabad beszélgetni egymással, hanem szigorúan csak a házi feladatokat írni, felkészülni, és amikor valaki megtanult, könyvvel ment a tanárnőhöz felmondani a leckét. Ha nem volt

megelégedve azt mondta: „Még ezt olvasgasd el!” Ha pedig nagyon nem ment, akkor hogy „Visszajössz, és elmondod újra!”

Akkoriban az érettségi valamelyik részét ebben a mi két nappali termünkben rendezték. Persze mindent el kellett pakolni: nagyon pontosan már előző este be kellett raknunk az iskolatáskába mindent, ami a másnapi órákhoz kellett, mert a nappaliba reggel már nem volt szabad bemenni. A táskát a szükséges felszereléssel együtt vittünk magunkkal a hálóterembe, és úgy mentünk másnap az iskolába. Elsős koromban egy ilyen érettségi napon a nappali teremben felejtettem a vonalzót meg a körzőt, pedig Faragó, a matematika tanárunk nagyon szigorú volt. Most mi lesz? – szerettem volna valahogy elkerülni a büntetést. Amikor mentünk reggelizni, a folyosónak mindig azon a részén gyülekeztünk, ahol a nappali szobák voltak. Mikor összegyülekeztünk, gondoltam, megpróbálok bemenni a vonalzóért. Be is mentem. Igen ám, de amikor már jöttem ki a vonalzókkal, jött a tanárnő, és meglátott. „Mit keresel te ott?” – „Iréni néni kérem, én ott felejtettem a vonalzót meg a körzőt, és azért jöttem be.” – „Ezt nem vártam volna tőled!” Megkaptam a magam kis lelki fröccsét, de ez nem volt igazi csínytevés.

Volt ettől nagyobb disznóság is. Ebéd után néha kivettek bennünket sétálni. Általában a Kossuth utcai templom felé mentünk: a Kossuth utcán fel, ott tettünk egy kört és vissza. Persze mi, kicsik nem szívesen sétáltunk, mert tavasszal és ősszel olyan lehetőség is lett volna, hogy az udvaron játszunk. Nagy udvar volt, előtte két sor gesztenyefa, kétoldalt földszintes épületek – ott is voltak osztályok –, meg elől volt az igazgatói lakás. Hátrébb mögötte volt szabad tér tenispályával, amit télen korcsolyapályává alakítottak. Mi, kicsik jobban szerettünk kint az udvaron ugrándozni, bújócskázni... ott mindent lehetett játszani. Persze a nagyok nem, azok inkább sétálni szerettek. Néha szavazás is volt, hogy sétálunk vagy játszunk, így megvolt a vita a két korosztály között.

Egyszer – télikabátos időszak volt már – kimentünk sétálni. Páhy Erzsike szegény, a héti pap lánya akkor már árva volt; az édesapja meghalt, még mielőtt ő felkerült az iskolába. Öten vagy hatan voltak testvérek, és ő volt a legkisebb a családban. Vele mentem szépen párban, és nem tudom, hogy miről beszélhettünk, de ahogy mentünk, hirtelen lódított rajtam egyet, és én beestem egy kapualjba. Nem történt semmi bajom, de úgy gondoltam, hogy az ilyesmit vissza is illik adni, úgyhogy felálltam, és én is

löktem rajta egyet. Egy borbélyüzlet kirakata előtt jártunk. Rettenetes csörgés-zörgés... Erzszi a vállával beesett a kirakatba. Onnan persze azonnal kiszaladtak. „Kisasszonyok, álljanak meg! – akkorra már a tanárnő is, aki a sor végén jött, mellettünk volt. – Mi történt? Meg kell fizetni” Elmondtuk, hogy mi történt, megkaptuk a magunkét, és természetesen a kirakatot ki kellett fizetni, fejenként nyolc-nyolc pengőt. Komoly pénz volt ez akkoriban, mert emlékszem, egy méter anyagot három és fél pengőért lehetett kapni. Talán ez volt az egyik legnagyobb csínytevéssem. Ezt már elmondtam a dédunokáknak is, és nagyon tetszett nekik.

Jól éreztem magam Miskolcon, nagyon jól. Még akkor megvoltak édesanyám régi tanárai, akik őt is tanították. Én már előre tudtam, hogy melyik tanár milyen szigorú, kitől kell félni, kitől nem. Első dolga volt édesanyámnak Óváryékkal felvenni a kapcsolatot. Óváry Zoltán bácsiéknak három gyermekük volt: egy fiú, Marika és a nővére. A fiuk olyan tíz évvel idősebb volt tőlem, Marika nővére, amikor felkerültem, 14 éves volt, Marika pedig velem egy osztályba járt. Összebarátkoztunk nagyon, úgyhogy ő a nyarakat nálunk töltötte mindig Jabloncán, az internátusból pedig ők hordtak ki engem kimenőre. Első éven még nem, mert akkor még édesanyám oldaláról nagyapámnak a testvére is ott lakott Miskolcon, ő is özvegy papné volt. Őhözjuk jártam, ők hordtak ki az első éven, azután már Marikával összebarátkoztunk, és akkor már hozzájuk mentem. Minden hónap első és harmadik vasárnapján volt kimenő, úgyhogy nem akármikor lehetett kimenni, és be kellett szépen jelenteni az internátusban, hogy ki az a felnőtt, akivel valaki kimegy.

Papp Istvánval, a vallástanárunkkal volt egy esetem, amiért máig szégyellem magam. Jabloncán a Pálóczi Czinke féle énekeskönyvet¹⁵ használtuk, Miskolcon viszont természetesen a magyarországi énekeskönyv volt használatban. A legtöbb ének szövegében voltak eltérések. Elsőosztályos koromban, 1941 januárjában, a féléves konferencia előtt fel volt adva egy zsoltár; már nem emlékszem rá, hogy melyik, de elég nehéz szövege volt, és sok volt az eltérés. Nehéz volt átállnom az új szövegre, annak ellenére, hogy én verset mindig nagyon könnyen tanultam. Tanultam én a zsoltárt, próbáltam magamnak felmondani, de mindig a Pálóczi-féle szöveg szerint mondtam.

Úgy elment az idő ezzel a zsolttárral, hogy nem érkeztem készülni a Tízparancsolat magyarázatából. Gondoltam, hát én azt úgyis tudom, hogyan tudnám. És mit ad Isten, másnap felszólított engem Papp István, és természetesen nem a zsolttárt kérdezte, hanem a Tízparancsolat magyarázatot. Mindez az utolsó vallásórán félévzárás előtt történt. Hát bizony én nyögtem, egyszóval nem tudtam, és természetesen nem dicsért meg a tanár. Jött a bizonyítványosztás: a papkisasszonynak hit- és erkölcsstan jó, vagyis kettős. Ez számomra nagy szégyen volt, hiszen hittanból kinek adnak kettőt? Senkinek, mert azt azért mindenki megtanulta, de Papp István nekem szépen beírta a kettőt. Magaviselet kitűnő, a többi minden jeles, csak a mennyiségtan volt még kettős; azt sosem tudtam, a fejben számolással máig bajom van. Édesanyám jött értem, ő vitt haza a fél éves szünetre. Sírva mondtam el neki, hogy mi történt. Mit fog szólni édesapám? Kétségbe voltam esve. Nagyon bántott a dolog, még máig is szégyellem magam érte. Ez az, amikor az ember elbízta magát. Amikor hazaértünk, édesanyám mondta édesapámnak: „Ne bánts már ezt a gyereket, mert igen el van keseredve. Ne félj semmit, már fogja tudni, hogy máskor mit csináljon, és hogy intézze a dolgát.” Nem is kaptam ki érte, aránylag nagyon szolidan ment a dolog.

A fél év után Papp István feltette a kérdést: „Volt-e valaki, akinek a szülei szemrehányást tettek a bizonyítvány miatt?” Én bizony jelentkeztem, annak ellenére, hogy nem kaptam meg, amit megérdemeltem volna. Attól kezdve nagyon megszerettem ezt a Papp Istvánt. Amikor államosították az iskolát, ő kikerült Sajókeresztúrra lelkésznek, és egyszer a családdal elmentünk őt meglátogatni. Nagyon kedves emlék maradt számomra. Megtudtam a miskolciaktól, hogy idős korára a feleségével együtt a Bethesda otthonba kerültek be. Amikor Budapesten jártam, elmentem őket meglátogatni. Nagyon aranyosak voltak mindketten, és jó érzés volt velük találkozni, annak ellenére, hogy a kezdetek csúnyák voltak.

Közben sajnos jött a háború, romlott a helyzet. 1942-43-ban az iskolánkat elvették hadikórháznak, mi pedig a Lévy Fiúgimnáziumba¹⁶ jártunk. Megvolt a beosztás: délelőtt a fiúk jártak, délután a lányok, vagy fordítva. Még arra is ügyeltek, hogy a téli, sötétebb időszakban, amikor a délután hamar estébe fordult, olyankor mindig a lányok jártak délelőtt és a fiúk délután. Amikor világosabb időszak volt, akkor jártunk mi délután és a fiúk délelőtt. A nyári hónapokban történt meg az iskola lefoglalása, és ekkor az internátus is megszűnt. Egyszer csak jött a távirat Óváryéktól: „Lenke szeptembertől nálunk lakik”. Azontúl már ott laktam náluk.

Az egészen háborús Miskolcot nem éltem meg, mert az igazi háború idején otthon voltam. 1944. március 21-én történt meg a német megszállás, erre még emlékszem. Most is előttem van. Nem tudom, hogy milyen óra volt, de valaki jött be az osztályba, és bejelentette, hogy mi történt. Mindenki sírni kezdett. Egy-két napon belül befejeztük az iskolai évet, kiadták a bizonyítványt arról a tanévről, és széteresztették a társaságot, úgyhogy a negyedik gimnáziumi osztályom befejezetlen lett.

Áprilisban hazajöttem, így a háborús élményeket és a frontátvonulását Jabloncán éltem át. Csak 1945 áprilisában mentem vissza Miskolcra. Háború utáni viszonyok voltak, orosz katonák mindenütt. Brigádistákat naponként szedtek össze¹⁷a város utcáin. Az iskolásoknak igazolást adtak; ez egy spirálfüzetből kitépelt lap volt, amelyre rá volt írva: „Igazolom, hogy Lenkey Lenke, a Tóth Pál Református Gimnázium tanulója, tehát munkára nem vihető el” – rajta az iskola pecsétje és az iskola igazgatójának aláírása. Ez mindig a kabátom zsebében volt, nagyon jó hasznát is vettem egyszer. Akkor még ilyenek voltak a viszonyok.

A front átvonulása Jabloncán

1944 áprilisától 1945 márciusáig egy egész évet töltöttem itthon, az alatt zajlott le Jabloncán a frontátvonulása.

Még a 40-es évek elején, 1942-43-ban zsidó munkatáborosokat hoztak a faluba, akiknek az erdőben kellett munkát végezni. Azt már nem tudom, hogy hol is voltak elszállásolva, de azt tudom, hogy a falusiakkal tartották a kapcsolatot. Például emlékszem, hogy nálunk is volt egy kárpitós, aki áthúzta a díványt. Velük elbeszélgetett az ember, sok mindenről lehetett értesülni tőlük. Volt egy orvos köztük, aki az egész faluban véglezte az orvosi teendőket. Nagymamám testvérének, aki ott lakott nálunk, csúnya, visszeres lába volt és lábszárfekélye. Ez az orvos járt hozzá, és nagyon sok tanáccsal ellátta, aminek élete végéig nagyon hasznát vette. Szinte baráti kapcsolat alakult ki édesapám és e között az orvos között, mert többször eljött aztán. Budapesti magyar zsidók voltak. Személyes élményeim erről az időszakról nincsenek, hiszen én akkoriban csak a nyári vakációt meg a karácsonyi szünetet töltöttem itthon – igaz, akkor ez is három hét volt –, úgyhogy találkozni találkoztam velük, de nem

sokat voltam otthon, amikor ezek zajlottak a faluban. Csak a család, főleg Juliska néni elbeszéléséből ismerem a történetet, mert ő élete végéig áldotta ezt a budapesti zsidó orvost.

Sokáig állt ott a front. 1944 decemberében először egy magyar század érkezett Jabloncára a hegyen keresztül, ahol én is jártam át Miskolcra. Ott voltak a faluban elszállásolva. Gábor századosnak hívták a vezetőjüket, szimpatikus ember volt. Volt a századában egy másik Gábor is – neki a keresztnéve volt Gábor –, és a százados mindig azt mondta: „Én vagyok az elől Gábor, ő pedig a hátul Gábor”. Olyan három hétig voltak Jabloncán. Egyszer aztán jött a román áradat, és ők egykettőre elmentek.

Akkoriban elég sokan voltunk a parókián. A miskolci rokonok közül az édesanyám unokabátyjának a felesége a két fiával még a bombázások előtt Jabloncára jött, mert már Miskolcot bombázták. Tehát mi voltunk négyen – szüleim, Juliska néni meg én –, azután édesanyám unokatestvérének a felesége meg a harmad-unokatestvéreim, két fiú, ezek fiatalabbak voltak tőlem. Mire a front megérkezett, ott voltak Pannika néniék. Még akkoriban volt cselédlány is falusi lelkész családoknál, a miénk jabloncai lány volt, de ott lakott nálunk természetesen. A nagymamámhoz pedig, aki 1940-ben – miután Hernádszentandráson eladta a házat – Jabloncára költözött egy kétszoba-konyhás házba, a Lükő rokonság költözött be. Ők az Evetesben¹⁸ voltak, amíg lehettek, de a front előtt már ott nem volt biztonságos, úgyhogy eljöttek nagyanyámhoz: két idősebb személy meg a fiuk, aki sebészorvos volt, a feleségével, és ott volt keresztanyám is a lányával, Sárival, mert az ő férje katona volt. Úgyhogy sokan voltak ők is.

Miután a magyarok elvonultak – ez lövés nélkül történt –, románok szállták meg Jabloncát, de az nem egy század, hanem egy óriási had volt, mennyiségben is. Pannika néni mondta, hogy nagy baj lesz, mert a románok még vadabbak, mint az oroszok. A 40-es években az ő férje Nyárádszeredán, valahol Székelyföldön volt egy darabig; ott rémtörténeteket hallottak a románokról. De nekünk szerencsénk volt, mert hozzánk akkor két tisztet szállásoltak el, és a tisztiszolgát is. Az egyik tisztet Péter bácsinak hívták, nagyon jólelkű, rendes ember volt, jól megvoltunk egymással. A tisztiszolgája egy Mitika nevű román gyerek volt, de erdélyi, úgyhogy azért magyarul is tudott valamit. Erdélynek a déli részéről, az igazi román vidékről származott.

Emlékszem, azt mondta egyszer: „A németek még tavaly is ott lesznek!” – azt akarta mondani, hogy jövőre.

De akkor már megkezdődött az igazi háború. A falut kevés lövés érte, mert Jablonca határából, a hegytetőről Sztálin-orgonákkal lőtték Rozsnyót, de idáig nem lőtték vissza. A Szoros-kőnél akadt meg a front, Szádalmás például többször gazdát cserélt, ott már komolyabb harcok voltak. Hozzánk, ahogy bejöttek a románok, maradtak is végig, amíg nem ment véglegesen tovább a front. Hat hétig tartott, amíg áttörtek. Az alatt az idő alatt – amint mondják – csakugyan 10-20 német katona tartotta a vonalat, és nem tudtak átjutni a Szoros-kőn. Ott folyt a harc, de ezen a részen nem.

Amikor nagyobb lövés zajokat hallottunk, mindig bevonultunk a szobába; ott volt leterítve egy nagy subaszőnyeg, amit Pannika néni hozott magával Miskolcra. Erdélyi volt ez a suba, jó meleg, hosszú szőrű. Abban a szobában volt, amit a legbiztonságosabbnak ítéltünk, és akkor az egész család odavonult, és egymás mellett hasaltunk a subaszőnyegen.

Balesetek azért Jabloncán is történtek. Egy tizenhat éves lány elhunyt, mikor a katonák mutogattak egy fegyvert egymásnak, ami valahogy elsült, és őt találta el a lövedék. Mátyus Gizinek hívták ezt a lányt, Kapczy Gábor édesanyjának, Mátyus Klárinak volt a húga. Azután még egy volt, Barna Kovács István, akit eltévedt akna talált el. Ilyenkor természetesen édesapám temetett. Az egész család vonult vele együtt, mert ha valami történik, hát mindnyájan ott legyünk. A temetés maga is egy veszélyesemény volt, mert a temető a parókiával szemben, de a dombon volt. Ebben az időben hunyt el Dely Mihály kisebbik fia is, Attila öccse. A gyermek megbetegedett, és mivel ott állt a front, bizony meghalt. Ott van eltemetve a jabloncai temetőben. Emlékszem, hogy akkor is mentünk, én vittem a kiskoporsót. Borzasztó dolgok történtek.

Vissza az iskolába: nyolcvan kilométer gyaloglás

Miskolcon 1945. február tájékán már működtek rendesen az iskolák. A mi iskolánk, a Tóth Pál is folytatta szépen a működését úgy, mint addig. Akkor még mint egyházi iskola szerepelt, majd csak 1948-ban államosították. Nekem az alsó négy gimnáziumom akkor már megvolt, iskolaköteles nem voltam, 15 évesen arra itt nem

kényszeríthettek, hogy iskolába menjek. De én szerettem volna Miskolcon befejezni a gimnáziumot. Amúgy sem nagyon tudtam, hogy lesz-e itt magyar iskola, erre nézve nem voltak egyáltalán sejtéseink sem.

Akkor még nem történt meg a határlezárás,¹⁹ezért is tudtam én mindjárt átmenni Magyarországra. Miskolcon kórház működött, és mivel a mi oldalunkon nagyon kezdetleges volt minden, mert csak éppen hogy elvonult a front, Körtvélyesről egy bácsit Miskolcra vittek le prosztataműtetre. Ezekkel a körtvélyesiekkel mentem át, velük jutottam el Miskolcra. 1945 márciusa volt. Ott is még a tanítás nem olyan sokkal, vagy egy hónappal korábban kezdődött meg. El lehet képzelni, hogy sok mindent nem tanultunk meg abban a tanévben, hiszen ez az iskolai év februárban kezdődött, az előző meg márciusban már véget ért.

Elvégeztem az ötödik osztályt, de közben még volt egy kis intermezzo. Koratavasszal, mikor a bácsiért jöttek Miskolcra, ugyanakkor mentek vissza Budapestre a Lükő rokonok, akik Jabloncán vészelték át a frontot. A fiatalasszony a családból – unokabátyám felesége – elmondta, hogy édesanyám közben nagyon beteg volt. Éjszaka lett rosszul, úgyhogy a férjének, aki sebészorvos volt, szóltak mindjárt, de erről nekem otthonról nem írtak. Hát bizony, mondta ez a fiatalasszony, nagyon rossz állapotban volt, de hála Istennek, használt a gyógyszer, amit Géza adott neki. Igen, jobban van, de ő azt mondja: „Ha tudsz, menj haza húsvétra!” Ezért máig is hálás vagyok neki, mert csak nem tudtam volna én ott nyugodtan meglenni. Úgyhogy akkor hazamentem a körtvélyesiekkel, szépen a szekérral, amin a bácsit is vitték haza; a bácsi hátul, párnák között – a párnák ágynak megcsinálva –, mi meg elől ültünk.

Húsvétot otthon töltöttem, hála Istennek, édesanyám is már akkor jobban volt. Nyugodtan lehetett azon gondolkodni, hogy most már akkor visszamegyek, és szépen befejezem az iskolai évet. Még akkor nem kristályosodott ki teljesen, hogy fognak alakulni a dolgok, de pillanatnyilag az volt a lényeg, hogy azt az iskolai évet befejezzem, mert nem szerettem volna semmiképpen se évet mulasztani. Csakhogy a visszamenetellel adódott egy probléma, mert hiába mentem volna én át Szögliget-Színbe (máskor is úgy mentem Magyarországra), még akkor a vonatközlekedés nem indult meg, akkor hozták rendbe a vasúti pályákat. Hogyan jutok én vissza Miskolcra? Volt otthon látogatóban egy fiatalasszony, aki Kárpátaljára került férjhez, és jött a

szüleit meglátogatni. Ők is indultak volna haza Kárpátaljára, de mivel még itt az északi részek kevésbé voltak rendezettek, úgy készültek, hogy Miskolcra mennek, onnan majd vonattal Sátoraljaújhely felé, és valahogy úgy fognak hazamenni. Én ezzel a házaspárral vettem fel a kapcsolatot, hogy hozzájuk csatlakozom, és nekiindulunk szépen, gyalog Miskolcra. Az olyan 80 kilométer, de lehet, hogy többre is kijönne. Először át a határon, majd fel a hegyre, aztán Szögliget, Szín, és ezen a vonalon, a Bódva-völgyén szépen el Miskolcig.

Nem volt könnyű út, de a gyalogláshoz én hozzá voltam szokva, mert Jablonca és Almás, Jablonca és az Evetes között az utat azért én gyakorta megtettem, ez nálunk akkor még a természetes életmódhoz hozzátartozott. Ennek is neki vágtam nyugodtan: azért ezt fogom bírni, nem egy elviselhetetlen távolság. Haladtunk is szépen, néhol még szerencsénk is volt, mert például – talán Szendrő és Szendrőlád²⁰ között – egy lovas kocsira is felvettek bennünket. Hát az nagyszerű dolog volt, mert 6-8 kilométer gyaloglástól akkor megszabadultunk. Az utat azzal is rövidítettük, hogy nem az országúton, hanem a vasúti síneken mentünk, és volt egy rész – a Bódva völgyében még –, ahol a vasúti pályát már rendbe hozták, és olyan vasúti járművel hordták rajta a szerszámokat, a szükséges felszereléseket, mint egy teherkocsinak az alja. Egy ilyen jármű utolért minket, és jó pár kilométerre elvittek vele, talán Edelényig; ez megint csak nagy segítséget jelentett.

Elég az hozzá, hogy estére értünk Sajószentpéterre, ahol ezeknek a jabloncai fiataloknak rokonai voltak. Az asszonynak a nagynénje lakott ott. Ez volt az úti célunk, hogy estére oda eljünk, és ott aztán meg is tudunk aludni, aztán már el is válnak az útjaink, mert onnan van vasúti közlekedés is. Jabloncáról reggel hat óra táján indultunk, Sajószentpéterre jó szürkületben, este 7-8 óra körül értünk oda. Azonban tilos volt a falvakban is meg a városokban is este kint tartózkodni az utcán. Akik később ott jártak, azokat az őrség feltartóztatta, azután bekísérték a kommandóra, ott igazoltatták, és aki nem tudta magát igazolni, azt éjszakára is ott tartották. Isten tudja, mi minden következménye lehetett ennek. Ahogy beértünk Sajószentpéterre, rövidesen egy ilyen őrjárással mi is összetalálkoztunk. Leállítottak szépen bennünket, és bekísérték a parancsnokságra: igazoltatás lesz. Ezeknek a kárpátaljaiaknak volt papírjuk, tudták magukat igazolni, de énnekem nem volt az égvilágon semmi papírom.

Úristen, most mi lesz, elválasztanak engem az útitársaimtól itt, az orosz katonai parancsnokságon? Nagyon meg voltam ijedve.

Bevezettek a helyiségbe, ahol az igazoltatást folyt. Az asztalnál ültek többen, hivatalos személyek; oda kellett járulni sorban mindenkinek a papírját bemutatni. Ha látták, hogy a papír rendben van, visszaadták neki, és mondták, hogy menjen szépen haza – ha volt neki hová menni, mint történetesen az én útitársaimnak –, aztán már ne tartózkodjon a szabad területen. Kétségbeesve vártam, míg rám kerül a sor. Voltak előttünk 10-12-en, láttam, hogy mindenkinek van papírja. Idegességemben a kabátom zsebében kezdtem kotorászni. Mi akad a kezembe, mint egy spirálfüzetből kitépett füzetlap, amin egy igazolás volt. Akkoriban Miskolcon még napközben is munkásokat szedtek össze, és az iskolások kaptak az igazgatóságtól egy kisebb igazolást arról, hogy melyik iskolának a tanulói, és akkor nem vitték el őket munkára. Hát ezen is az volt: „Igazolom, hogy Lenkey Lenke a Tóth Pál Református Gimnázium tanulója” – rajta az igazgató aláírása és az iskola pecsétje. Mikor sorra kerültünk, én ezt szépen odaadtam, és éppen úgy, mint a többinek a papírját, ezt is elvették, és hagytak elmenni az útitársaimmal együtt, nem mondták, hogy ez nem rendes igazolvány. Rajta volt a pecsét, ők ezzel beérték. Hát még azt a megkönnyebbülést! Istenem Uram, még úgy nem féltem soha!

Elmentünk aztán a rokonokhoz. Én is ismertem a nénit Jabloncáról, mert járogatott haza. Nagyon aranyosak voltak, elláttak mindennel. Ami a legfontosabb volt, az a meleg lábvíz, mert a lábunk, azért az odavolt. Emlékszem, mindkét lábamon körülbelül nyolc-nyolc hólyag volt, ahogy feltörte a cipő. Elláttak bennünket, vacsorát kaptunk, megaludtunk, és másnap indultam aztán útnak – gyalog Szentpéterről, mert nekem nem volt pénzem vonatra. De az a 8-10 kilométer már problémát nem jelentett a hólyagok ellenére sem. Nekiindultam, és déltájban már ott voltam Miskolcon a barátnőméknél, ahol eredetileg is laktam.

„Tisztelendő úr, sose gondoltam volna, hogy börtönt veszek magamnak”

Ment aztán tovább rendben a tanév, be is fejeződött. Közben leveleztünk a szüleimmel. Az volt a terv, hogy majd édesapám jön értem, mikor vége van az iskolai évnek, és együtt megyünk haza. El is jött az iskolai év vége, vártam, hogy majd

megérkezik édesapám – aki viszont nem jött. Nem édesapám érkezett meg, hanem édesanyám. „Mi van, miért te jöttél?”– „Nincs semmi baj, csak apád a dutyiban van”.

Akkor már megkezdődött a megtorlás, a magyarokat kezdték összeszedni.²¹ A faluból négy embert vittek el: a községi bírót, Kovács Sándor bácsit, mert ő is fogadta a magyarokat, azután édesapámat ugyanezen a címen, a kántortanítót, aki a bécsi döntés idején földhöz csapta Eduard Beneš²² szobrát, a negyedik ember pedig Várady Illés bácsi volt, őt azért vitték el, mert rátaposott a Beneš-szoborra. Szepsibe vitték őket munkatáborba. De azért ez lényegesen humánusabb volt, nem olyan jellegű, mint amilyenek mondjuk Erdélyben voltak, azokkal össze se lehet hasonlítani. El voltak ott szállásolva Kovács Sándor bácsi házában, mert neki történetesen Szepsiben is volt egy háza, ami akkoriban lakatlan volt. „Tisztelendő úr – mondta édesapámnak –, sose gondoltam volna, hogy börtönt veszek magamnak”. Nem tudom, hogy összesen a járás területéről hány személy volt ott, de napközben munkavégzésre hordták őket. Az értelmiségieket nem vitték krampácsolni [*vasúti pályamunkát végezni*] meg komolyabb fizikai munkára, hanem a járási hivatalban a régi iratokat kellett nekik rendszerezni, rendbe tenni, úgyhogy édesapám is, aztán Dely is, a kántor meg még vagy két ember a járás területéről, akik értelmiségiek voltak, ezt a munkát végezték. Csak a család volt messze, és maga az a körülmény volt neki elviselhetetlen, hogy ilyesmiért felelősségre vonták.

Sőt azt is megengedték, hogy akinek volt ott rokona, ismerőse, az kosztolhatta. Édesapámnak Orémus Endre²³ bácsiék – Zoltán nagypapjék – minden istenáldott nap vitték az ebédet a járási hivatal épületébe, Delynek meg a szepsi kántor-tanító családja biztosította a kosztot. Mi azt a gyakorlatot vezettük be, hogy minden héten két-két családtag vitte az alapanyagot Szepsibe: csirkét, tyúkot, azután zsírt meg tejtermékeket... szóval, ami kell a háztartásban, és ami nálunk megtermelt, azt mi vittük a fogvatartottak részére ezeknek a családoknak, akik ilyen módon gondoskodtak róluk. Biciklivel jártunk. Sándor bácsi lánya – a mostani jabloncai gondnok nagyanja –, a mi részünkről én, Illés bácsinak a felesége (olyan harmincöt év körüli asszony volt) meg Delynek a felesége, a tanítónő, Tintike. Kettesével jártunk.

Jött az ősz, és mi próbáltunk összeköttetéseket szerezni egy kommunista pártvezérrel Szepsiben, akiről azért elterjedt, hogy elég jóindulatú ember. Jártunk nála, próbáltunk

valahogy segíteni, hogy édesapám hazakerülhessen, hiszen alapjában véve komoly bűne nem volt, annyi csak, hogy a magyarokat fogadta. Mindez októberig vagy novemberig tartott, akkor engedték őket ideiglenesen haza azzal, hogy mindegyiknek lesz majd népbírósi tárgyalása, és majd ott döntenek a büntetésükről. Volt Almáson egy nagyon jóindulatú szlovák jegyző, akit Capáknak hívtak; neki is köszönhető, hogy egészen az 1948-as eseményekig édesapámék tárgyalására nem került sor, mert mindig az iratcsomó alá rakosgatta a papírjaikat. 1948-ban, amikor megjött a változás²⁴, akkor már ezeket a dolgokat tovább nem firtatták, úgyhogy édesapám dolga ilyen módon rendeződött.

„Jaj, Lenkicét agyonlővi a katona!”

Közben történt valami énvelem is augusztusban, ami ezzel szorosan összefügg. Volt Jabloncán egy nagyon kis létszámú helyőrség: négy-öt katona, több nem lehetett. Ezeknek a vezetője egy szakaszvezetői rangban lévő szlovák katona volt, aki egyik napeljött hozzánk, és rendesen kölcsönkérte tőlem a biciklimet, mert az övének valami baja lett. Mondtam, hogy most odaadom, de holnap feltétlenül hozza vissza, mert holnapután mennem kell Szepsibe, édesapámnak visszük a kosztot. Ő meg is ígérte, hogy visszahozza akkorra. Eljött a másnap délelőtt, semmi, délután még mindig semmi. Mondom, ez nem lesz jó, nekem holnap reggel indulnom kell, elmegyek a bicikliért. Ezek a katonák az Icso udvarban voltak elszállásolva, ahol Icso doktor úr élt. Én elmentem szépen az Icso udvarba, és azt látom, hogy mindjárt ott a ház előtt a biciklim oda van támasztva, csak hogy kerék nélkül – mellette egy másik bicikli, amire át van szerelve az én biciklimről a jó kerék. Felmentem, és ott volt a szakaszvezető. Kértem, hogy adja vissza a biciklit, mert nekem szükségem van rá. Már akkor nem olyan udvariasan beszélt, mint mikor kérni jött a biciklit: „Majd ha a pap hazajön” – valami ilyesfélét mondott.

Gondoltam, ha nem adod, akkor másképpen kell intézkedni. Bementem Zsófi nénihez. Mondom: „Zsófi néni, tessék nekem adni egy harapófogót!” Zsófi néni adott. Gondoltam, leszerelem a kereket, és viszem a magam biciklijével szépen, aztán valaki majd csak összerakja nekem. Lementem, elkezdtem lecsavarni a kereket a másik bicikliről, de ezt meglátta a szakaszvezető, odajött és elkezdett kiabálni, hogy hagyjam abba. Ami persze nem történt meg. Akkor jobbról, balról pofonvágott, mire aztán én

sem maradtam rest, visszaadtam neki a pofont. Állítólag dulakodtunk, aztán kiabált, és – ahogy mondják – én is kiabáltam; ő nyilván szlovákul, én magyarul. Egyszer aztán a dulakodásban odaszólt a társainak (ezt már megértettem azért): „Dajte mi pusku!” [Adjatok egy puskát!] Itt már baj van, gondoltam. Elindultam szép lassan, méltóságteljes léptekkel – nem szaladva, arra azért figyeltem – hazafelé. A gyerekek, akik ott összegyűltek, emlékszem, azt kiabálták: „Jaj, Lenkicét agyonlövi a katona!” Elvonultam és hazamentem.

Úgy döntöttem, elmegyek a bíróhoz – aki Bernáth Éva néninek az édesapja volt, Iván Laci bácsi –, és neki panaszolom el a dolgomat, hogy próbáljon meg intézkedni, mert nekem a biciklire szükségem van, hát én holnap menni akarok, vinni kell az ennivalót. Szépen elmentem hozzá, elmondtam mindent – persze mit tudott volna segíteni? De míg mi ott beszélgettünk, a szakaszvezető „barátom” közben elment Almásra, a parancsnokságukra, és ott előadta, hogy én őt megtámadtam harapófogóval – valaki engem felbérelt –, rettenetes inzultust követtem el őellene. Mire a parancsnok kiadott neki egy írásbeli utasítást, hogy azonnal le kell tartóztatni ezt a... gyereket, kislányt? – mit tudom én, minek neveztek, 15 éves voltam. Az történt, hogy azon nyomban átkísértek engem a Sárog család asztalosműhelyébe, amely az út másik oldalán volt. Már akkor beesteledett. Mondták, reggelig ott tartanak, és akkor aztán visznek Szepsibe, jönnek a hivatalos intézkedések. Én megtámadtam egy hivatalos személyt.

A nagymamám testvére, Juliska néni, mikor megtudta, hogy mi történt, azonnal eljött oda, hogy ő pedig a gyerekekkel akar lenni egész éjszaka, úgyhogy nem maradtam egyedül. Végül aztán egyáltalán nem is maradtam ott éjszakára, tudniillik édesanyám, mikor értesült róla, hogy engem letartóztattak, hamar fogadott egy fuvarost, Csobády Dani bácsit, aki azonnal befogott, és indultak Almásra ehhez a parancsnokhoz. Édesanyám gondolta, megpróbál intézkedni: elmondja ő is a tényállást, megpróbál valamit tenni a gyerek érdekében. Még nem értek el Almásra, mikor már szembe jött Almás felől egy tizedes, aki ott kihajolva a korlátról, tanúja volt ennek az egész jelenetnek. Ő történetesen tudott magyarul, és értett mindent. Amikor látta a fejleményeket, fogta magát, biciklire ült, elment a parancsnokhoz, és elmondta neki, hogy amit ő is látott, hogy történt, mint történt. Szó sincs arról, hogy én támadtam volna meg az őrzővezetőt! Az igaz, hogy el akartam vinni a biciklimet, de a katona ütött először engem pofon, és én csak azt viszonztam, azután kezdődött közöttünk a dulakodás.

Meg aztán elmondta, hogy gyerekről van tulajdonképpen szó, és ezt megértette a parancsnok is. Adott neki egy papírt, hogy a gyereket azonnal szabadon kell engedni, úgyhogy ezzel a papírral jöttek értem – akkora már édesanyám is hazaért –, és így végződött a kaland.

Persze ennek az egész környéken híre lett, egyszeriben én lettem ott a sztár, hogy így mondjam, mindenki erről beszélt. Ahány szájon keresztülment a történet, annyit tettek hozzá. Az a változat is elterjedt, hogy engem a katona mint kislányt támadott meg, és én ez ellen védekeztem. Édesapám is másodkézből és ebben a verzióban tudta meg a dolgokat – minél távolabb jutott Jabloncától a történet, annál inkább ezt domborították ki – egy jabloncai embertől, aki Szepsiben meglátogatta őket ott, ahol dolgoztak. „Tetszik tudni, mi történt Lenkicével...?” És ez a verzió jutott el Rozsnyóra is, amit ki más hallott meg, mint Újpál Árpád, aki itt akkor helyettes lelkész volt. Nagyon megtetszett neki ez a história, és akkor elhatározta, hogy hát neki ezt a lányt meg kell ismernie, sőt úgy gondolja, hogy feleségül is fogja venni.

Tiltott határátlépések: két bírósági tárgyalás

Akkor mi már a Beneš-éra minden „előnyét” élveztük. A szlovák tanító megérkezett, a magyar iskolák teljesen megszűntek.²⁵ Az volt a legcsúnyább időszak. A felvidéki magyarság helyzete egyre romlott, egyre kilátástalanabbá vált. Megtörtént a reszlovakizáció²⁶, megindultak a kitelepítések, létrejött a lakosságcsere-egyezmény²⁷. Ez is egyoldalú volt: Magyarországról csak az önként jelentkező szlovákok jöttek, de itt a hatóságok jelölték ki az áttelepítendőket. Sőt némelyeket háborús bűnössé nyilvánítottak, s ezek fejéenként csak 50 kilogrammos csomagot vihettek magukkal. Hát mi is ebbe a csoportba kerültünk, édesapámat is a háborús bűnösök közé sorolták. Meg is kaptuk erről a hivatalos értesítést. Ilyen körülmények között nyilvánvalóvá lett, hogy semmi értelme nem volna itt szlovák iskolában folytatnom a tanulást, hiszen rövidesen az egész családnak el kell hagynia az országot. Akkoriban már nem is én voltam az egyedüli, aki ezt a megoldást választotta. A korosztályombeli fiatalok – különösen a fiúk –, akik az itteni magyar iskolákban kezdték el tanulmányaikat, sorra szökdöstek át Magyarországra, hogy ott tegyék le az érettségit. Ezek az események persze nem egyik napról a másikra mentek végbe, így én Miskolcra csak 1946 augusztusában tudtam átmenni.

Azt terveztük, hogy még az iskolai év befejezése előtt átmegyek, vissza Miskolcra. Persze akkor tudtam már, hogy rendesen, nyilvános tanulóként én nem végezhetem el a hatodik osztályt társaimmal, de megpróbálok legalább magánvizsgát tenni. Könyvem, az nem nagyon volt, sőt nem nagyon volt semmi, amiből föl tudtam volna készülni otthon. Egyetlen dolog, amire fel tudtam készülni, az az angol nyelv volt. Szerencsémre a tanítónk, Dely bizonyos szinten tudott angolul, és egy úgynevezett „Tanuljunk gyorsan, könnyen angolul”²⁸ kiadvány szerint azért foglalkozott velem. Jártam hozzá rendszeresen, és nagyjából annyit én is elsajátítottam, amennyit az osztálytársaim Miskolcon megtanultak.

1946 augusztusában, amikor átkerültem, nekiálltam átvenni az anyagot, de hát mit lehet két hét alatt megtanulni? Semmit. Azért megcsináltam a vizsgát, és úgy volt, hogy ott maradok, és már a hetedik osztályt a többiekkel együtt fogom elvégezni. Két hétig az év elején jártam is ott iskolába, aztán hazajöttem azzal a céllal, hogy egy darabig itthon legyek, megmutassam magam, aztán egy pár hét múlva visszamenjek. Azt terveztük, hogy egész iskolaévben ezt fogom ismételni – lássák, hogy én itthon vagyok. De ez nem sikerült, mert amikor hazajöttem, feljelentettek. Nem fogtak ugyan el, de azért csak kikövetkeztették, hogy hol voltam addig. A járási hivatalnál megtörtént a feljelentés, és várhattuk az idézést, hogy mikor lesz a tárgyalás a tiltott határátlépés ügyében; addig nem mehettem vissza, amíg ez le nem zárul. Ezt meg kellett várni, de a tárgyalásra majd csak 1947 márciusában került sor. Ez egy rendes járásbírói tárgyalás volt, ahol megbüntettek száz koronára azzal az instrukcióval, hogy még egyszer ne kövessék el ezt a vétséget. Én persze csak azért vártam a tárgyalást, hogy visszamehessek Miskolcra. Egy-két héttel a bírósági tárgyalás után aztán visszakerültem a gimnáziumba. A hátralévő hónapokban együtt jártam a többiekkel, úgyhogy behoztam a lemaradást, és az év végén letettem a magánvizsgát. Az utolsó év előtti nyarat Pécsen töltöttem az ottani rokonoknál, mert akkor már haza nem jöhöttem.

Az utolsó gimnáziumi évben húsvétra megpróbáltam hazajönni. Bódvaszilason adtak nekem egy határátlépési igazolványt; nem volt ez egészen legális dolog, mert nem volt magyar állampolgárságom, de megkaptam, és haza is jöttem. Ahogy hazaérkeztem 1948 húsvétjára, természetesen mindjárt mentem jelentkezni a papírral. Fináncok

voltak akkor Jabloncán, náluk kellett jelentkeznem. Ők azonban rögtön kijelentették, hogy nem addig van az, aki illegálisan hagyta el az ország területét, az maradjon is szépen ott, ahol volt. Nekem ahhoz nincs jogom, hogy hazajöjsek, nem ér semmit ez az igazolás, azonmód visszakísérnek. Úgyhogy bizony én még az éjszakát se tölthettem otthon, mert visszakísértek Magyarországra, és aztán egészen az 1948-as év végéig nem kerülhettem haza.

A második bírósági tárgyalásom már az érettségi és a végleges hazatérésem után volt. 1948-ban, érettségi után felvételiztem a budapesti Iparművészeti Főiskolára – tulajdonképpen grafikus szerettem volna lenni, de a divattervezői szakra jelentkeztem –, ahová, hála Istennek, nem vettek fel. Akkor kedvem volt hozzá, de aztán rájöttem, hogy nem nekem való. Szeptemberben aztán beiratkoztam egy divatszalonba Budapesten, hogy kitanuljam a szabás-varrást. Egy év alatt le lehetett volna tenni a segédvizsgát – egyébként három év lett volna, de már megvolt az érettségim, és az többszörös kedvezményt jelentett. Egészen 1948 karácsonyáig ott laktam a Bartók Béla úton rokonoknál, a Budapesten élő Lükő család egyik tagjánál. A Szabadság hídon mentem keresztül minden nap, mert a pesti oldalon, nagyon közel a hídhöz volt az a divatszalon, ahol tanultam. A divatszalon tulajdonosa is távoli rokon volt, vagy talán csak jó barátja volt az a néni, aki engem befogadott.

Közben jött a karácsony. Akkor már az 1948-as időket éltük, és mások voltak a viszonyok Csehszlovákiában. Úgy terveztem, hogy hazajövök, és karácsony után megyek csak vissza Pestre. Itthon viszont azzal fogadtak, hogy „Jól van fiam, ha felvettek volna a főiskolára, akkor természetesen jónak látnánk, hogy folytasd, de szabás-varrást itthon is tanulhatsz, ezért igazán felesleges visszamenni Budapestre”. Ebben tökéletesen igazuk volt, én viszont nehezen értettem meg a döntésüket, mert szerelem volt a dologban, ami egyébként a hazautazásom előtt tulajdonképpen lezárult az illető részéről, de az én részemről nem. Úgy gondoltam, hogyha visszakerülök Pestre, akkor nem lesz még végleges a szakítás. Így természetesen végleges lett – lehet, hogy egyébként is az lett volna.

EI kellett intézni, hogy itthon maradhassak Jabloncán. Jó darabig, talán két-három hónapig én még nem voltam hivatalosan otthon, úgyhogy például levegőzni is csak az esti órákban mehettem ki az udvarra. Először meg kellett puhítani a közegeket, hogy

otthon maradhassak. Volt azért ott is jóindulatú vezető. A faluban is meg a járáson is kellett intézni, de végül sikerült pártfogókat szereznünk, akik úgy tettek, mintha hivatalosan akkor tértem volna haza. Hogy lezárulhasson az ügy, volt egy járásbírósi tárgyalás Szepsiben – ez volt tehát a második bírósági tárgyalásom – az újabb tiltott határátlépés miatt, ahol most már ötszáz koronára büntettek meg, mint visszaesőt. De ezzel lezárult az ügy, és rövidesen megkaptam az állampolgárságot is.²⁹

Házasságkötés

Új korszak vette kezdetét az életemben. Annak szívből örültem, hogy nem kell elhagynunk a szülőföldünket. Itthon azonban megváltoztak a viszonyok. Akkor már szlovák iskola volt Jabloncán, és a falu nagyobb része reszlovakizált. Persze akkor is voltak cirkuszok. Édesapámat például akkoriban figyelmeztették, hogy ne nagyon mutakozzon olyan helyen, ahol többen is vannak, mert – amint mondták – az ő pusztá megjelenése is már demonstrációnak számít. A családban természetesen fel sem merült a reszlovakizáció. Nekem megvoltak a saját elveim, és ezek egybevágtak szüleim elképzeléseivel is: eldöntöttem, hogy szlovákhoz nem fogok férjhez menni, csak magyarhoz, de még reszlovakizálthoz sem. Ahhoz is ragaszkodtam, hogy református legyen; ez nem vallási türelmetlenség volt a részemről, de a reverzálisnak nem voltam a híve soha. A vegyes házasságokban nem szerint követték a gyerekek a szülők vallását – legalább is az én időmben, amiről én tudok, ez a családban mindenütt így volt. Én ezt helyesnek is tartottam, de viszont tudtam, hogy ha mondjuk nekem fiúgyerekem születik, én őt – a magam neveltetésével és a református meggyőződésemmel – nem tudnám más vallásban nevelni. Ráadásul arra vágytam, hogy az egész család együtt mehessen a templomba. Szóval lehet, hogy ez túlzás, de én ezt nem türelmetlenségképp éltem meg.

Minden vasárnap délután, a délutáni istentisztelet után bibliaórát tartottam a hajadon lányoknak. A parókia udvarán volt egy asztal lócákkal, és a nyári időszakban ott gyűltünk össze. Akik ott voltak a templomban, azok mind bejöttek, nyolcan-tízen rendszerint voltunk. De ez elég rövid, féléves időszak volt csak, mert ősszel aztán férjhez mentem. Nemrégiben édesanyám holmija közül előkerült egy papír azzal a szöveggel, amivel elbúcsúztam a lányoktól az utolsó bibliaórámon: az alapige a

második Korinthusi levél befejező része volt, amikor Pál apostol búcsúzik a gyülekezettől. Erre én már nem is emlékeztem.

Amikor hazakerültem, tanulnom kellett szlovákul ahhoz, hogy el tudjak helyezkedni – például mint magyar tanítónő. Annyira nem volt pedagógiai érzékem, sőt kedvem sem, de egyéb híján mit tudtam volna csinálni, a szükség nagy úr, meg nem is voltak magyar tanítók. Az akkori viszonyok között, a gyenge pedagógiai érzékemmel is aránylag kiemelkedtem.

Egy rozsnói tanártól, Bruck nevű úriembertől vettünk szlovákórákat régi barátnőmmel, Mészáros Lenkével, a rozsnói pék lányával. A Mészáros család a régi parókia szomszédságában lakott, ott volt a péküzlet is meg a lakásuk is. Én gyerekkoromtól jól ismertem őket, mert annak idején édesapámmal – akinek a szülői háza ott volt a parókiától második házra – nagyon sokat jártam be Rozsnyóra, és az ottani gyerekekkel így kerültem barátságba. Szőke Pista bácsinak a kisebbik lánya, Márta velem egyidős volt, vele nagyon jó barátnők voltunk, és Mészáros Lenke is Márta baráti köréhez tartozott; ő idősebb volt tőlünk egy vagy két évvel. A változások után Lenke Rozsnyón kezdte el a gimnáziumot, de befejezni már ő sem itt akarta, hanem átjött Magyarországra, és ott fejezte be. Úgyhogy az utolsó, nyolcadik évet, mi együtt jártuk Miskolcon mint osztálytársak, és a barátságunk így még szorosabbra fűződött.

Lenke intézte a tanárt, és együtt jártunk hetente kétszer Bruckhoz. Én olyankor bejöttem Rozsnyóra, és azalatt itt voltam keresztapámnál, Lenkey Györgynél. Ez a tanár a szlovák nyelvtant olyan jól megtanította, hogy abból éltem később. A szókincesem nagyon gyér volt, mai napig is az – sőt most már egyre jobban visszaesik, mióta nem dolgozom, és ritkán kerülök olyan helyzetbe, hogy szlovákul kelljen beszélnem –, de a gyenge szókinces ellenére, nyelvtanilag meglehetősen jól ki tudtam magam fejezni. Természetesen a szabadidőmet is Lenkével együtt töltöttem.

Történt egyszer, hogy amikor Rozsnyón voltam, Árpád is bejött Rozsnyóra. Néha-néha felkereste a rozsnóiakat. Ilyenkor Mészárosékhoz is ellátogatott, tudniillik amikor itt volt lelkes, Mészáros Lenkének udvarolt. Egyszer, amikor én lementem hozzájuk, látogató volt ott: Újpál Árpád. Mindjárt ezzel fogadott: „Maga az a híres Lenkey Lenke?” Még egy fél órát sem beszélgettünk hármasan, de nem volt unszimpatikus. Érdekes

módon, ahogy én onnan hazamentem keresztapámhoz, volt egy olyan érzésem, hogy ha férjhez akarok menni, akkor valószínűleg ebből lesz valami. A kritériumoknak megfelelt. Még akkor nem múlt el az előző szerelem, úgyhogy nem volt ez teljesen tiszta, de bizonyos előjelek már nálam is mutatkoztak. Az biztos, hogy mindenáron férjhez akartam menni. Nagyon vágytam családra, és nem zártam ki azt a lehetőséget, hogy itt lesz folytatás.

Miután eltelt egy pár hét, édesapám kapott egy levelet Vízvárytól. Az állt benne, tudja, hogy van eladó borunk, és egy lelkésztársuk, Újpál Árpád, szeretne bort venni, majd talán rövidesen kijön hozzánk Jabloncára. Ebből akkor nem lett semmi, ellenben jött egy levél a lelkészi hivatalnak a szkárosi lelkészi hivataltól, amiben bizonyos Újpál Árpád megkéri édesapámat, lelkésztársát, hogy legyen szíves utána nézni Cseh Antal keresztlevelének, aki az 1860-70-es évek körül született – pontos időpontot nem tudott –, és megküldeni neki a kivonatot, mert szüksége van rá. Előre is megköszöni a fáradozását. A levél végén megkérdezte, hogy Lenkécske otthon tartózkodik-e még, és azt írta, szeretettel köszönti. Jött édesapám, mutatta a levelet, mire én is elnevettem magam: „Gyerünk, elő az anyakönyvvel!” – mondtam. Persze Cseh nevű volt garmadával, de egy fia Antal se volt. Válaszként megírta neki édesapám, hogy sajnos nem talált ilyen bejegyzést. Talán azt is írta, hogy Vízváry jelezte, hogy készülnek együtt meglátogatni bennünket, és szeretettel várjuk őket.

1949-ben Jan Tomašůľa³⁰ végezte Kassán a lelkésszentelést. Előtte ilyesmi hosszú ideig nem volt, így az idősebb korosztály – mint Árpád és Hanesz Sándor –, akiknek ezen már rég át kellett volna esni, csak ekkor lettek felszentelve. Természetesen erre a lelkésszentelésre hivatalosak voltunk mi is. Árpád, akit szintén akkor szenteltek fel, a közös ebéden odajött az asztalunkhoz. Megtörtént a családdal a megismerkedés, és attól kezdve már ment minden, mint a karikacsapás. Elkezdtünk levelezni, és egykettőre komolyra fordult a helyzet.

Leendő férjem akkor már szkárosi lelkész volt. Az ottani gondnok, Szabó Sándor eljött Jabloncára háztűznézőbe. Amikor megmondta neki Árpád, hogy házasodik, és kit fog feleségül venni, neki eszébe jutott, hogy van ott egy régi katonatársa, Kovács Géza, aki Kovács Gyulának a testvére. Amikor megérkezett Jabloncára, és elment felkeresni ezt a Kovácsot, találkozott egy jabloncai lánnyal, akivel szóba elegyedett, és

érdeklődött, hogy hol lakik ez az illető. Feltette neki azt a kérdést is, hogy ismeri-e a lelkész lányát, Lenkey Lenkét, mire a lány ezt válaszolta: „Ott megy éppen, ott megy az üzletbe” – így aztán Sándor bácsi még személyesen is látott engem. Aztán elment Kovácsékhoz, és ott a katonai emlékek felelevenítése közben vagy után szóba került ez a dolog is. Amikor hazament Szkárosra, és legközelebb találkozott Árpáddal, azt mondta neki: „Tiszteletes úr, el lehet venni azt a jányt!” Megadta az engedélyt.

1950.október 27-én Orémus Endre bácsi esketett bennünket Jabloncán. Ővele meg az egész Orémus családdal aztán végig fennmaradt a barátság. Közös választottuk az eskető lelkészt. Nem volt nehéz a választás, de ha nincs a határzár, akkor nagy baj lett volna, tudniillik én ragaszkodtam volna az egykori vallástanáromhoz, Papp Istvánhoz, Árpád viszont ragaszkodott volna Darányi Lajoshoz, a volt teológiai tanárához. Így viszont még a magyarországi rokonok sem tudtak eljönni az esküvőnkre, nemhogy egy onnan beszolgáló lelkész. Úgyhogy itt vita nem volt, a családi lelkészünk Endre bácsi adott össze minket. Közben az egyik rokonunk is meghalt, őt is természetesen ő temette. Ő volt a családi lelkészünk.

Lelkészeleségként a szüleim példáját tartottam a szemem előtt

Gömörzkárosi évek

Szkáros, összehasonlítva Jabloncával, más volt. Jablonca színtiszta magyar és 90 százalékban református falu volt, Szkároson voltak szlovák családok is, frissen betelepített, meg már ott lakók is. Azért az már nagyon a nyelvhatáron volt; valamelyest mások voltak a viszonyok is, de még mindig magyar falunak számított. Ott már voltak reformátusok, katolikusok, sőt evangélikusok is, de csak református templom volt fönn a dombtetőn, a temető közvetlen közelében. A falun kívül volt a parókia. Szkáros volt az anyagyülekezet, azután Alsófalú, Felsőfalú, Visnyó és Rás – öt gyülekezet tartozott a férjemhez, aki vasárnaponként főleg gyalog közelítette meg őket, bár bizonyos autóbusz közlekedés is volt. Alsófalú csak valami másfél kilométerre volt, az nem volt távolság, de Felsőfalú és Visnyó már valamelyest messzebb volt.

Járogattak templomba, de azért a gömöriek sose voltak olyan templomjárók, mint az abaújiak. Érdekes módon, bár Jablonca közvetlenül Gömör határán fekszik, templomjárás tekintetében nagyon különbözött a gömöriektől. Míg Jablonca, Almás, Körtvélyes és a többi falvak népe is minden vasárnap megtöltötte a templomot – még a délutáni istentiszteleteken is! –, addig például a szomszédos Szilicén már csak a sátoros ünnepeken telt meg a templom, igaz, akkor zsúfolásig. Szkároson sem volt akkora a templomlátogatottság, amilyenhez én Jabloncán voltam hozzászokva.

Az akkori magyar iskolában alkalmazott tanítók színvonalával ott szembesültem igazán, Szkároson. Volt egy tanítónő, akinek az édesapja régi kommunista párttag volt, és a lány ezen az alapon került be tanítónőnek. Nagyon jóindulatú teremtés volt és hívő lélek is, de a műveltségi szintje annyira alacsony volt, hogy képtelen volt rá, hogy valamit produkáljon. Járt át hozzánk, Árpádtól kért tanácsot, és ha beszámolót kellett tartania iskolaügyben pedagógusok között, akkor is őt kérte meg, hogy írja meg neki a beszédet. A férjem segített, amiben tudott, de tanítani nem mehetett helyette. El lehet képzelni, hogy milyen volt a színvonal. Ez nemcsak Szkároson volt így, hanem sajnos az iskolák nagy részében. A jól képzett pedagógusokat ugyanis a lakosságcsere idején kitelepítették, és mikor aztán a magyar iskolák újra megnyílhattak, a hiányt úgy pótolták, hogy hathetes kurzusokon képezték ki a tanítókat – megbízható pártemberek családjából származó, nyolc elemi végzett fiatalokból. Néhányan ezek közül is megszerezték a szükséges képesítést, és jó tanítókká váltak, de többségük hamar lemorzsolódott. A magyar pedagógusképzés szinte azonnal beindult, néhány év múlva az iskolák színvonala is helyre állt, de akkor már a szülőkből nem volt meg a kellő akarat. Nagyon összetett dolog ez.

A szövetkezetesítés idején volt egy tehetős és karakán gazda a faluban, aki a gyülekezet gondnoka volt, a már említett Szabó Sándor. Ő sokáig ellenállt, nem akart belépni, de végül egy lelki beszélgetés során kitérte a szívét, és elmondta a férjemnek, hogy most már reménytelen a dolog, be kell állnia a szövetkezetbe. A titkosrendőrség egyik ügynöke egy nap felkereste a férjem. Arról mesélt neki, hogy a lelkésznek milyen nagy befolyása van a faluközösségre, és próbáljon odahatni, hogy minél többen lépjenek be a szövetkezetbe. Megemlítette Szabó Sándor nevét is, aki nyakasan ellenállt, mire a férjem csak annyit válaszolt neki: „Nyugodjanak meg, be fog lépni!” Később tudatosult bennünk, hogy ez biztosan jó pontnak számított.

Nekem becses volt Szkáros, én nem akartam onnan elmenni. A szüleim példáját tartottam a szemem előtt. Édesapám mint megválasztott lelkész először a jabloncai gyülekezetben szolgált – addig csak mint segédlelkész szolgált több gyülekezetben – , és ahogy Jabloncára megválasztották, ő ott kitartott, megmaradt és ott is halt meg. Ez nekem valahogy természetesnek tűnt. Az én szememben egy lelkész, ha bekerül egy gyülekezetbe, azt sajátjának érzi, és ragaszkodik hozzá a gyülekezete is. Úgyhogy én nagyon idegenkedve fogadtam, amikor Rozsnyóra kellett jönnünk. Pedig nekem volt jó, hogy odakerültünk – közelebb a szüleimhez –, mert akkoriban Rozsnyót még nagyon nehéz volt megközelíteni Szkárosról. Többszöri átszállással lehetett csak eljutni, egy napba került az odautazás meg egy másikba a visszautazás. Akkor még arról nem is álmodtunk, hogy valaha autónk lesz.

Az elmenetelünk nem volt könnyű. Nyilván nem örültek neki a szkárosiak, és természetesen azt gondolták, hogy én vagyok az oka. Nyilván az lett volna a logikus: az én családomhoz kerültünk közelebb, mindenképpen nekem jelentett előnyt, hogy Rozsnyóra kerültünk. De én nem szívesen jöttem el, ragaszkodtam volna hozzájuk. Kezdtém jobban megismerni a gyülekezetet, a családokkal is tartottam a kapcsolatot, igyekeztem volna, olyan lelkészfeleség lenni, mint amilyen édesanyám volt – hát ez már ott nem alakulhatott ki. Ráadásul idegenkedtem a várostól, engem a falusi gyülekezeti élet vonzott.

Rozsnyói évek

Szkáros után Rozsnyó egészen más volt. Érkezésünk fájó pontja volt, hogy nagyon megosztott volt a gyülekezet. Sokan úgy fogták fel, mint hogyha az előző lelkésznek, Vízvárynak azért kellett volna elmenni a gyülekezetből, mert Újpál Árpád idejött.³¹ Volt egy része a gyülekezetnek, aki abban a hitben volt, hogy innen Újpál Árpád kitérta Vízváry Lászlót; eleinte egy-két család nem is járt templomba. Az természetes, hogy ragaszkodtak a korábbi lelkészükhöz, de hogy ezt feltételezték, az nagyon fáj. Szegény Vízváry Lászlónak nem volt arra lehetősége, hogy itt maradjon, sőt egy darabig lelkészi szolgálatot sem végezhetett, csak később, amikor már enyhültek a dolgok. De engem nagyon bántott, hogy a gyülekezet egy részében ezek a nézetek

terjedtek el, és már csak ezért sem jöttem szívesen Rozsnyóra. Az akkori presbitérium sem volt egységes: megvan a lelkészválasztási jegyzőkönyv, megválasztották a férjemet, de nem egyhangúlag, csak szótöbbséggel. Közben terjesztettek olyan rémhíreket is, hogy például Csucsomban részegen prédikált, meg hasonló. Ez aztán nagyjából lecsillapodott, de nyilván maradtak olyan emberek, akik megmaradtak ebben a meggyőződésükben később is, mert ha elterjed az ilyesmi, ezt a köztudatból nagyon nehéz kizárni. Nem vágytam a rozsnyói lelkészi állás után, egyáltalán nem.

A délutáni istentiszteleteken kevesen voltak, a délelőttiekre jobban eljárógattak. Akkoriban a jobboldalon csak nők ültek, és a baloldali részen – ha a bejárattól nézzük a baloldalt –már vegyesen is ültek a családok, de azért még az inkább férfioldalnak számított. A délelőtti istentiszteleteken átlagosan ötvenen-hatvanan vettek részt; egy időben a Rozsnyói Magyar Tannyelvű Pedagógiai Iskola növendékei közül is többen eljárógattak. A kezdet kezdetén nem volt akkora eltolódás az idősebb korosztály irányába, minden korosztály képviselve volt. A gyerekeket is hordták templomba, nemcsak az enyémekek jártak.

Emlékszem egy nagypénteki istentiszteletre. Árpád, a nagyobbik fiam már akkora volt, hogy felment az apjával az orgonához, Zolival pedig, aki 3-4 éves volt – természetesen őt is vittem magammal – elől, a papné székében ültünk. Az imádság alatt Zoli addig lógatta a lábát, amíg nagy robajjal bezuhant a pad alá. Nem zavarta meg különösen az istentiszteletet, nem is kezdett el sírni. Kihúztam szépen a pad alól, de amikor kijöttünk, Árpád, mint az idősebb, fel volt háborodva, hogy az öccse mit tett. Később a gyerekeim a karzatra jártak fel, az orgona mellé, mert Árpád végezte a kántori szolgálatokat is. Előtte Farkašovskyné Znack Klári volt a kántor, azután Pockoné. Pocko egy hentesmester volt, a felesége Katalin pedig egyházához ragaszkodó személy. Valamelyik gömöri faluból származott, és ő is ide került Rozsnyóra. Árpád ismerte őket még Gömörből. Utánuk viszont évekig nem volt kántor, amikor mi ott voltunk, végig a férjem kántorizált. A temetésekre Tóth Józsi bácsi, Tóth Istvánnak a nagyapja járt rendszeresen, és ő vezette az éneklést.

Kezdetben hiányzott nekem a falusi környezet, de aztán lassan megtaláltam a helyem, annak ellenére, hogy nem dolgoztam. A szlovák tanulás után eljutottam Kassára, egy kéthetes tanfolyamra, ahol az aratási időszakban – tehát ez csak a nyári hónapokra

vonatkozott – óvodaszerű létesítményeket hoztak létre, és ezekre képeztek ki vezetőket. Természetesen az előadások szlovák nyelven folytak, viszont a tanfolyamon résztvevők színvonala hagyott kívánnivalót maga után. Énnekem, ha magyarul is, mégis magasabb volt az iskolai képzettségem, mint az átlagnak. Sok magyar lány vett részt a tanfolyamon, akik itt szépen elvégezték a nyolc általánost, és tudtak szlovákul, mert szlovák iskolába jártak. Én minden mondatot szóról szóra persze nem értettem, de az egésznek a lényegét igen. Tisztában voltam azzal, hogy miről szól az előadás, és azt magyarul lejegyeztem, hogy tudjam. A többiek hallgatták az előadásokat, jegyzeteltek, de amikor következett a vizsga, akkor hiába szedték elő a jegyzeteiket, semmit sem tudtak. Mutatták nekem a szlovák jegyzeteket. Persze elkezdtek valahol, de befejezetlen szlovák mondatok voltak benne, az egész egy káosz volt, abból nem lehetett tudni, hogy mi is volt az előadás lényege. Kérdezték: „Neked meg mi van?” Én elmondtam nekik magyarul, hogy ez erről szólt, emez arról szólt, és így mentünk a vizsgára. A végén adtak egy tanúsítványt, hogy részt vettünk a tanfolyamon. Milyen sokat jelent az, hogy az ember anyanyelvén ki tudja magát fejezni, meg az idegen nyelvből is valamit megért, ha valamilyen szinten tud, akkor tudja, hogy miről volt szó.

A kezdeti nehézségektől eltekintve a rozsnói évek nagyon nyugodtak voltak. A templomlátogatás példaértékű volt, azonban ez fokozatosan romlott, amikor megnyirbálták a hitoktatást. Egyik gyülekezeti asszonytestvérünk elbeszélte, hogy az iskolai beíratás alkalmával református hittanra szeretne volna jártni a gyermekét, az iskolaigazgató azonban kérte, hogy gondolja meg, mennyire lesz kárára gyermekeinek a vallásoktatás a továbbtanulásban. Erre az édesanya azt válaszolta: „Nem baj, majd elküldöm vasárnapi iskolába!” A férjem ugyanis minden vasárnap a délelőtti istentisztelet után a templomban tartott gyermek-istentiszteletet, ahol a gyermekek több kérdést is feltehettek, és kérdéseikre választ is kaptak.

Hogyan kerültünk Berzétére? – Árpád és a titkosrendőrség

1958 tavaszán kapott a férjem egy idézést a kassai Kerületi Közlekedési Rendészettől, amelyben kérték, hogy vigye magával az autó papírjait és egy szombati napon jelenjen meg a kassai hivatalban. Sokat gondolkoztunk, hogy miért, sok mindenre visszaemlékeztünk. A személygépkocsit szüleim és a beszolgált gyülekezetek (Barka,

Lucska) segítségével sikerült megvásárolnunk. A férjem elmesélte, hogy egy alkalommal, amikor szüleit ment egymaga meglátogatni, a visszafelé vezető úton, Tornalján szürkületkor egy kutya kiugrott elé. A sárvédőn ott volt a nyoma. Én még vissza is kérdeztem: „Biztos, hogy csak egy kutya volt?”Elközelgett a nap, és a kívánt papírokkal elment Kassára. Én türelmetlenül vártam haza. Délután kettő, három, négy, öt... nem érkezett meg.

Hatkor nagyon nyúzott, rettenetes állapotban érkezett haza. Nem mesélt el semmit, azonnal pihenni tért. Éjfél tájban arra ébredtem, hogy ült az ágy szélén és zokogott. Kétségbeesett faggattam, kértem, hogy mondja el mi történt. Végre meg is nyílt és elmondta, hogy bevezették egy szobába. Két titkosrendőr, a rozsnyói titkosrendőrség főnöke, Dušák és egy Lipták nevezetű úriember (szintén Rozsnyóról) vezették a kihallgatást. Elmondták, hogy nagy baj van, mert államellenes tevékenységet folytat. „Tiltott vallásoktatást folytat a gyülekezetben. Rettenetes nagy bűn a gyermek-istentiszteletek tartása, ezért a tevékenységért börtön jár. Gondoljon a feleségére és a gyermekeire” – mondták. Van azonban egy mód, hogy eltekintsenek az előbbi tevékenységeitől: ha együttműködik, és aláírja a feltételeket. Ő azonban tiltakozott. Ezután következett „a meggyőzés művészete”. Elmondása szerint még a kezüket is ráemelték. A férjemet mindez váratlanul érte. Pár óra gyúrás után, amikor már csak az lebegett a szeme előtt, milyen rettegésben várhatom én itthon két kicsi fiunkkal, és már csak egyetlen vágya volt, itthon lenni, a papírt aláírta. Azzal engedték el, hogy ami ott elhangzott, senkinek sem mondhatja el, még a feleségének sem. Ezek után, mondta, ő nem tud felmenni a szószékre és a hívek szemébe nézni.

Megdöbbenett a beszámolója, de azért nem taglózott le. Az illetékes szervek „praktikája” az én számomra nem jelentett újdonságot, hiszen annak idején édesapámnak nem egy rendezetlen ügye volt a hatóságokkal. Elöttem szüleim példája lebegett, ezért fájt, hogy a férjem nem tudott erőteljesebben ellenállni a megfélemlítésnek. Azonnal eszembe jutott viszont Péter példája: hiszen még ő is megtántorodott! Nem törtem hát pálcát felette, hanem igyekeztem lelket önteni belé. Ne féljen, ne essen kétségbe, mondtam, Isten megmutatja nekünk a kiutat, megszabadít ebből a nyomorúságos helyzetből. Minket ne féltsen, miattunk ne aggódjon, az Úr akkor is gondoskodik rólunk, ha őt valóban letartóztatnák. Hiszem, hogy erre nem kerül sor, de ha mégis, azt is túléljük, ő is, mi is. Később egyszer azt is

mondtam neki, hogy az én számomra nagyobb csalódás volt az ő megingása, mintha egy másik nővel kapta volna rajta. Ezt azonban nem szemrehányásképpen mondtam, hanem hogy ezzel is erősítsem.

Másnap vasárnap volt. A harangozó, Gáspár bácsi fél tízre érkezett meg, de utasítottam, hogy ne harangozzon, Kovács Imre gondnoknak pedig jelentettem, hogy a férjem megbetegedett, és nem tud prédikálni. Elmaradt az istentisztelet. Azon a napon tudatosult bennem, hogy a férjemnek orvosi segítségre van szüksége és fel kell keresnünk egy ideggyógyászt. Visovszky néni – hűséges templomjáró – azonban nem nyugodott bele, hogy elmaradt az istentisztelet; feljött a lelkész lakba, és érdeklődött a lelkész egészségügyi állapota iránt. Én nyitottam ajtót, és elmondtam neki, hogy a férjem sír, sírógörcsei vannak. A néni a maga egyszerű felfogásával csak ennyit válaszolt: „Jaj, Istenem, jaj, Istenem, de hiszen akkor nem lehet használni!”

Ezután a férjemmel együtt az orvosokat jártuk. Több ízben kapott magnézium- és kalciuminjekciókat vénásan, majd Pelsőcre irányítottak bennünket ideggyógyászhoz. Lelkiereje napról napra növekedett, de az udvarban egyszer csak furcsa alakok jelentek meg, akiknek furcsa kérdéseik voltak. Például eladó-e az autónk, ami fel sem merült beszélgetéseink alkalmával. Bevallom, hogy kezdetben mindenki gyanús volt. Elhatároztam, hogy a férjemet „gondnokság alá helyezem”. Nem hagytam magára senkivel. A furcsa alakok jöttek volna, de én ilyen súlyos idegösszeroppanás után nem voltam hajlandó velük egyedül hagyni.

Több hét után elhatároztuk, hogy írásban jelzünk az érintett hivatalnak. Férjem lelkiismereti okokra hivatkozva visszavonta, amit aláírt. Tekintsék semmisnek mindazt, ami történt. Sokáig semmilyen reakció nem volt erre, de végül idézés érkezett a rendőrségtől. Rajta volt az időpont, hogy mikor kell megjelennie a Járási Bíróság épületében az első emeleten. Nagyon féltettem a férjem, egyedül nem engedhettem el, de meg kellett őriznem a látszatot, hogy én nem tudok semmiről. Támadt azonban egy ötletem: elhatároztam, hogy a kisebbik fiam, Zoltán fogja elkísérni, aki akkor négyéves volt. Olyan korban volt, hogy még egyedül nem küldhették haza, és így tudtam, hogy a férjem haza fog jönni. Meg is mondtam neki: „Zoltán fog védelmezni”. Így is lett. A titkosrendőrség megvádolta, hogy mindent elmondott nekem. Fejéhez vágta, hogy mit képzelsz magáról, az együttműködési nyilatkozatot nem lehet

visszavonni, még akkor sem, ha lelkiismeretével összeegyeztethetetlen. Végül megfenyegették, hogy ezzel az ügy nincs lezárva. Kezet nem emeltek rá, hiszen ott volt a kiskorú gyermeke.

Mit tehattünk volna? Elsősorban várankoztunk, de én mindig azon töprengtem, hogy biztos van más megoldás. Elhatároztam, hogy elmegyek olyan befolyásos emberekhez, akiknek a politikában is van szavuk. Vélt gyanúmat – hiszen én nem tudhattam semmiről – próbáltam elhinteni. Először is az akkori városbíró, Molnár Bélát kerestem fel, aki meggyőződésből volt kommunista. Rozsnyói származású, jóindulatú ember volt, és nem gazdagodott meg a kommunizmus ideje alatt. A Nagycsucsomi utca 75. szám alatt lakott, mint embert nagyon tiszteltem, és tanácsot akartam kérni tőle. Elmondtam neki a kassai beidézést, ahonnan nagyon rossz lelkiállapotban tért haza a férjem. Kijelentettem, hogy a férjem semmi rosszat nem követett el, és nem volt a szocializmus ellensége soha. Felvettem neki, hogy talán valaki megpróbálja őt bemártani saját karrierje miatt; az illető csak jó pontokat akar szerezni magának, hogy a társadalmi ranglétrán feljebb léphessen. Bizonytal ez a felsőbb hatóságoknak sem tetszhet, mondtam, mert ezzel csak a szocializmus ügyének ártanak. Elmondtam, hogy a múlt héten a gyermekkel a férjem kiment sétálni, és a séta sokkal tovább tartott, mint máskor. Kikérdeztem a gyermeket, és ő elmondta, hogy bementek egy emeletes épületbe, ahol két bácsi beszélgetett az édesapjával. A városbíró válasza jóindulatú volt. Azt mondta, hogy képzelődök, de utána érdeklődik.

Fábry Ferenchez, a rozsnyói járási egyházügyi titkárhoz is ellátogattam. Magyar ember volt, lánya a nagyobbik fiammal járt egy osztályba. Elmeséltem neki, hogy a férjemmel valami egyáltalán nem stimmel. Feljelentést akarok tenni, mert törvényellenes dolgot művelnek. Titokzatos eljárás folyik ellene. Elmondtam neki a kassai esetet és férjem „délutáni sétáját” a fiunkkal. Biztos vagyok benne, mondtam, hogy a felsőbb szinteken nem tudják, hogy mi történik itt Rozsnyón. Kérdeztem, hol tehetek feljelentést, mire ő azt válaszolta, hogy az ügyészségen kérhetem az ügy kivizsgálását. Úgy éreztem, hogy ez volt az ő részéről a maximum, amit mondhatott. Ez a válasz még jobban motivált abban, hogy több embernek is elmondjam az esetünket. Éreztem, hogy nem voltak ehhez hozzászokva.

A Šafárik utcai régi református parókia udvarában lakott a közlekedési rendőrök főnöke is, Michal Kvitek, egy szlabosi származású férfi. A családjával jó barátságba kerültünk, fiaink, Zoltán és Ondřík sülve-főve együtt voltak. Ondřík nem hivatalosan a magyar óvodába járt, mert mindig ott találták meg Zoltán mellett. Egymás között magyarul beszéltek. Kviteknek is elmondtam a kassai beidézést és a Zoltánnal tett „séta” esetét, ugyanúgy, mint az előző két esetben tettem. Szomszédunknak egy furcsa esetet is elmeséltem, ami a lépcsőházban történt meg velem: egyik este egy furcsa alak jelent meg a parókián, aki hallgatózott. Én mozgást észleltem a lépcsőházban, és elindultam utána. Kérdeztem tőle, hogy kit keres, mire ő azt kérdezte szlovák nyelven: „Itt lakik Lipták úr?” – „Semmiféle Lipták úr nem lakik itt – válaszoltam”.

Az volt a célom, hogy bogarat ültessek a fülükbe. Tudják meg, hogy ez egy nem szokványos eset. Nem voltak hozzászokva ahhoz, hogy ha valakit beszerveznek, akkor az ilyen ellenreakciót vált ki. Vártunk, de nem történt semmi. Tudtuk, hogy felelősségre vonhatják a férjemet, sőt el is ítélik. Bízattam őt, hogy ne féljen, vállalni kell akár a pár hónapos vagy pár éves büntetést is – az Úr megsegít minket.

Az első fülest egyházmegyei közgyűlés alkalmával kapta a férjem. László Béla³², akkori esperes úgy nyilatkozott, hogy Bőd István³³, berzétei lelkész a Gömöri Egyházmegyébe megy szolgálni, így megüresedik Berzéte, és ott szívesen látná a férjemet. Később mindketten az esperesi hivatalba voltak behívva, hogy úgy irányítsák a gyülekezetet, hogy Bőd István helyére Újpál Árpádot válasszák meg, és a Rozsnyói Gyülekezet élére Gaál Istvánt³⁴ választották ki utódnak 1960 tavaszán.³⁵Mi ezt tudomásul vettük, sőt saját győzelmünknek könyveltük el, mert egyházi vonalra terelődött az ügyünk. Megtörtént a személycsere. Volt még ennek egy hatalmas egészségügyi hozadéka is. Zoltán fiunk erős asztmás köhögéssel küszködött, mivel a parókia kerítése deszkából készült, és amikor a gyermekek ott játszottak a kapualjban, mindig nagy port kavartak, a felverődött por pedig irritálta a gyermek légcsövét. Miután Berzétére költöztünk, Zoltán köhögése megszűnt.

Úgy fogtam fel, hogy egy régi vágyam teljesült: megint csak falusi papné leszek, amire mindig is vágytam. Nem voltak nehézségek: a gyülekezeti szolgálat adott volt, sok egyebet pedig akkor már nem lehetett tenni – nemcsak Berzétén, hanem sehol. Az istentiszteleteken, konfirmációoktatáson és vallásoktatáson kívül a

családlátogatásokban merült ki a szolgálat. Berzété, Kőrös, Rudna, ez a három gyülekezet tartozott a férjem szolgálati területeihez. Ma már Jólész is Berzétéhez tartozik, de akkor még Rozsnyóhoz tartozott, legalábbis idejártak be a jólésziek templomba.

A gyerekek még akkor kicsik voltak. Árpád harmadikos volt, Zoltán elsős. Még akkor működött a magyar iskola – az alsó osztály volt Berzétén –, de már nagyon kevesen jártak oda. Az öt osztályt mindkét fiunk Berzétén végezte el, Rozsnyóra is csak azután jöttek. Autóbuszal jártak mindennap. A gyülekezetekben családlátogatásokat végeztünk, igyekeztünk megismerni mielőbb az egész gyülekezetet. Nagyon ragaszkodóak voltak, úgyhogy ezzel kapcsolatban nem mondhatok semmi rosszat. A gyülekezeti élet szempontjából a kőrösiek mindig a legodaadóbbak voltak. Kőrös olyan volt, mint egy régi falusi gyülekezet, a berzétéiek kicsit városias jelleggel bírtak.

A rozsnyói kórház sebészeti osztályán

Amikor a gyerekek már nagyobbak voltak, arra gondoltunk, jó lenne nekem is valamilyen képesítést szerezni, hogy szükség esetén munkába állhassak. Egyrészt általánosságban is bizonytalan volt a lelkészek helyzete, másrészt a rozsnyói előzmények után bármikor lehetett rá számítani, hogy esetleg Árpád olyan sorsra jut, hogy nagyon is szükség lesz arra, hogy én is hozzájáruljak a család fenntartásához.

Akkoriban történt, hogy férjem testvére, Barna összekerült Irénkével. Irénke egészségügyi nővér volt, és a sebészen dolgozott. Ő kérdezte, nem lenne-e nekem is kedvem ehhez. Ez aztán szöveget ütött a fejembe, mert volt ilyen érzékem, már csak édesanyám miatt is, hiszen ő Jabloncán ilyen módon is részt vett a falu életében. Kedvet kaptam hozzá, jelentkeztem, és fel is vettek távtanulóként az egészségügyi iskolába, de azzal a feltétellel, hogy mielőbb munkába kell állni, mert csak akkor engedhetnek érettségizni. Havonta volt konzultáció. Ez a képzés egyébként négy évig tartott volna, de mivel nekem már volt érettségim, én két év alatt elvégezhettem. Csak a szaktárgyakból kellett vizsgázni, ezekkel pedig, hála Istennek, nem volt baj. Ami a legnagyobb nehézséget okozta, az a szlovák nyelv volt; abból is kellett érettségizni, nem úsztam meg. Maga a tanulás tetszett, érdekeltek az előadások, és nem okozott gondot egyáltalán, csak a szlovákkal voltam bajban: a szlovák irodalmat bizony

egyáltalán nem ismertem, a szókincsem is nagyon gyér volt, úgyhogy azzal foglalkoznom kellett.

Még az iskola közben felvettek a gyerekosztályra helyettesíteni. Semmilyen gyakorlatom nem volt ebben, nagyon keveset tudtam szlovákul, ráadásul volt ott egy orvosnő, aki cseh volt. Mondhatta ő nekem az utasításokat csehül, amikor szlovákul sem értettem volna meg. Nehezen tudtam vele megértetni magam: „Prosím, prosím?” [Tessék, tessék?]– észre is vettem, hogy nem nagyon szívlel. A munkába egyébként belejöttem. Kisebb gyerekek között voltam – félévestől körülbelül kétévesig –, nem okozott gondot ellátásuk, csak az volt a nehézség, hogy ezeknek a nyolcvan százaléka cigánygyerek volt, akiknek a kilencven százaléka tetvesen jött be. Azokat szépen rendbe kellett tenni, kimosdatni, tetvetleníteni, és bizony előfordult, hogy haza is vittem ruhatetűt. A gyerekosztályon való munka nem nőtt a szívemhez, túlságosan monoton volt: etetés, pelenkázás, fürdetés, ezzel telt el az idő, és ezekkel a gyerekekkel kapcsolatot tartani nemigen lehetett.

Volt egy nagyon kedves élményem is. Ott az volt a szokás, hogy amikor adtuk át a reggeli szolgálatot a délutáni váltásnak, az egész társaság – minden szolgálatban levő nővér, minden szolgálatot átvevő nővér és a főorvos is – jelen voltak, amíg beszámoltunk a délelőtti történet dolgokról. Emlékszem rá, hogy volt egy gyerek, akinek nem tudom már, hogy mi volt a baja, de szulfatiazolt³⁶ kapott, és megfigyeltem, hogy sokat hányt. Napi átadáskor mondtam, hogy ezzel a gyerekekkel ez és ez volt, és énszerintem a szulfatiazol okozza nála a hányást.³⁷ Mire a főorvos: „Bude z nej dobrá sestrička! Už to zbadá!” [Jó nővérke lesz belőle, mert már észreveszi!] Ez volt az első dicséret, amit kaptam.

Három hónapig dolgoztam ott, majd átkerültem a sebészetre. Ott dolgozott Irénke, a sógornőm is, aki közvetlenül szülési szabadság előtt állt. Pár hétig még dolgoztunk együtt, és tőle kértem utasításokat, hogy mégis tudjam, hogy a délelőtti, délutáni vagy az éjszakai szolgálatban mi a munka. A sebészeten lényegesen könnyebb dolgom volt. Már többet tudtam szlovákul, valamint az orvosok nagy része tudott magyarul is. Megtetszett nekem ez a munka, pedig előre félttem tőle, mert Irénke mondta, hogy bizony ez nagyon nehéz. Nem mondom, hogy könnyű volt, de valahogy egyre inkább örömeimet leltem benne. Olyan jó érzés volt, hogy láttam a beteget, tudtam rajta

segíteni, és a betegek is egyre jobban megszerettek, nagyon ragaszkodóak voltak. Egy kicsit sok volt egyszerre, ahogy szokták mondani, egy rókáról három bőrt lehúzni: Otthon is megvolt a háztartás, azután dolgozni is kellett meg még közben az érettségire is készülni.

Hetvenkét beteg volt az osztályon, és egy-egy éjszakai szolgálatban egyetlen nővérnek kellett mindezt szemmel tartani. Hogyha nyugodt éjszaka volt, akkor ment könnyen: az ember minden órában végigment a szobákon, látta, hogy minden rendben van, hogyha valaki nem aludt, adtunk neki egy altatót, ha valahol csengettek, akkor menni kellett. A régi kórházban az egész felső emelet sebészet volt. A nővérszoba a bejárati rész felett volt az emeleten, volt egy hosszú folyosó, közben a kápolna, s a kápolnától is folytatódtak a szobák. Kilométerekről volt szó.

Sose felejttem el, egyszer volt a hátsó részen egy beteg, aki nagyon messze volt a nővérszobától. Hosszú ideig voltam nála bent, legalább egy fél órát, amíg elláttam. Közben elől, egy tizennégy ágyas férfiszobában, egy betegnek ágytálra lett volna szüksége. Új beteg volt, aznap délelőtt került be, úgyhogy még vele nem találkoztam. Ahogy hosszú idő után visszamentem, láttam, hogy csengetés volt. Bementem a szobába, és a betegem elkezdte... Mondott az mindent, hideget, meleget: „Itt az ember megdögölhet, meg így, meg úgy...” A többi tizenhárom beteg egy emberként nekiment: „Maga ezt a nővérkét hagyja békén, mert nem ismeri! Ha ő nem jött, akkor tényleg dolga volt”. Ez nagyon jól esett. Mind lecsendesítették, és az én pártomat fogták. Azután, ő is megbékült velem.

Egyvalami azonban feltűnt nekem. Nem tudom, hogy peches voltam-e, vagy így intézte az Úristen, de senkinek a szolgálata alatt nem volt annyi halott, mint nálam. Ez másoknak nem tűnt fel, csak nekem. Nem azt gondolom, hogy én okoztam volna, de aki agonizált három-négy napig, megvárta, amíg én vagyok szolgálatban, és akkor halt meg. Ez eleinte nem volt jó érzés, de lassan megszoktam. Egyszer a hátsó szobában volt egy bácsi, aki hosszabb ideig feküdt ott. Azt mondta: „Nővérke, én csak azért imádkozom, hogy akkor haljak meg, amikor maga lesz szolgálatban” – és úgy is történt. Úgyhogy én nem tudatosan mentem oda, mert tényleg csak Irénkén keresztül alakult így a helyzet, de nagyon megszerettem azt a munkát. Ha most lennék fiatal, és tudatosan kellene pályát választanom, újra ezt választanám, és nem cserélném el

sem mire. 1962-be kerültem oda, már akkor megkezdtem az iskolát, és 1963-ban leérettségiztem.

Fenesztráció és a defenesztráció

A szaktárgyakkal nekem nem volt bajom, mentek könnyen. Nagy előnyt jelentett, hogy azelőtt latint is tanultam, úgyhogy amikor nem értettem meg valamit szlovákul, ott volt a latin, és már minden rendben volt. Hála Istennek, a jegyeim mind egyesek voltak, azt hiszem, csak egészségügyi szervezésből volt kettesem. A sebészetet a mi főorvosunk, Farkas³⁸ adta elő; ő különben egy igen-igen elismert sebész volt, még most is emlegetik az idősebbek. Nagyon jó sebész volt, különösen a hasi műtéteknek volt a specialistája. Jól meg is voltunk egymással. Ismert már előtte, mert mielőtt odakerültem dolgozni, előtte egy évvel operált visszérre, ugyanis második terhességem alatt erősebben bevisszeresedett a lábam.

Már mindenből megvoltak az osztályzataim, csak épp a sebészetből nem. „Főorvos úr mikor tetszik levizsgáztatni?” –kérdezgettem, de többször elutasított: „Most nem érek rá”. Szerettem volna, hogy ez is meglegyen, fel is készültem, mert szégyelltem volna magam, ha a saját osztályomon nem állom meg a helyem. Később szólt: ekkor és ekkor jöjjön, és megcsináljuk. Mentem hozzá, és akkor ő anélkül, hogy megnézte volna az ellenőrzőmet – ha belenéz, láthatta volna, hogy mi van benne –, ennyit mondott: „Megelégszik egy hármassal?” Természetesen azt mondtam, hogy igen, úgyhogy be is írta szépen a hármast. Később, az érettségi alatt értettem meg, miért állhatott ő így a dolgokhoz, akkor viszont bosszantott, hogy mindenből ott vannak a jó jegyek, és pont sebészetből van beírva a hármast. Gondolkodtam rajta sokat: vajon jóakarattal csinálta ezt, mert feltételezte, hogy nem tudom?

Jött az érettségi, és akkor megtapasztaltam, hogy mennyire kétségbeejtő színvonalon volt azoknak a tudása, akik távúton végeztek. Megengedték nekünk, sőt kötelező is volt, hogy már a nappali tanulók érettségijét is végighallgassuk. Mivel én az ábécé végén voltam, őket is hallottam, és akkor láttam a különbséget. A rendes nyilvános tanulók szépen feleltek, viszont a távtanulók alig tudtak valamit kinyögni, pedig volt köztük olyan is, aki évek óta ambulancián dolgozott, és kiválóan végezte ott a

munkáját. Szükségük volt arra a papírra, megcsinálták, de ezek a dolgok nehezen mentek nekik.

Amikor rám került a sor, én körülbelül úgy feleltem, mint a nyilvános tanulók. A praktikum, az már korábban megvolt. Az én feleletemet már Farkas főorvos úr is hallotta. Először belgyógyászatból feleltem, azután jött a sebészet, amiből kihúztam a fül sebészeti megbetegedéseit. Arról nem tanultunk semmit, ugyan szerepelt az előadások között, és én jegyzeteltem, de az kevés volt. Amit a jegyzetből leírtam, azt én szépen elmondtam: mik tartoznak oda, milyen betegségek és hogyan kezelik – gyógyszerekkel, antibiotikumokkal –, és ha nem hatásos a gyógyszeres kezelés, akkor a fenesztrációt hajtják végre: ablakocskát vágnak a koponyacsonton, és úgy végzik el a műtétet. Mire az én első főnököm, a gyerekosztály főorvosa – ő is ott volt a bizottságban – feltette a következő kérdést: „Mi a különbség a fenesztráció és a defenesztráció között?” – „A fenesztráció az, amikor ablakot nyitnak a koponyacsonton, a defenesztráció pedig az a jól bevált prágai szokás: a nemkívánatos vezetőket likvidálják” – válaszoltam. A teremben általános derűtség lett. Természetesen jelest adott Farkas is, és utána jött gratulálni. A férjemnek külön gratulált, és tőlem azt kérdezte: „Honnan tudta a fül sebészeti dolgait?” – „A főorvos úr előadásából” – feleltem. Végül nem került rá sor, hogy megkérdezzem tőle az ominózus hármast.

Helyemen vagyok

Nem telt el, csak pár év, hogy az érettségít letettem, amikor részt vettem egy kéthetes reszuszcitációs [*újraélesztési*] kurzuson Pozsonyban, és el is végeztem. Akkoriban indították be az intenzív szobát a sebészetben, és akkortól kezdve főleg ott szolgáltam. Azt nagyon szerettem, mert ott csak négy beteg volt a nővér gondjaira bízva, és azt a négyet úgy el tudta látni, ahogy kellett. A három műszakos szolgálatot is nagyon szerettem, az nekem bevált, mert bagoly természetem volt. Reggel bezzeg tudtam volna aludni, amikor már nem lehetett, úgyhogy amikor délutánra kellett mennem vagy éjszakára, az nem okozott gondot, de amikor reggelre, az igen. Úgy tíz óráig kábult voltam, és csak később tértem magamhoz, de éjszaka még kávé sem kellett nekem, nem voltam álmos, tudtam, hogy mi történik körülöttem.

Alig telt el két-három esztendő, és Farkas helyettes főnővért csinált belőlem. Ő már előbb is emlegette ezt, de én azt mondtam neki: „Főorvos úr csalódna bennem ilyen beosztásban, nekem ehhez nincs érzékem”. Végül mégiscsak odatett, de azt a munkát nem szerettem annyira; nem volt rossz, de nem volt az igazi. A betegekkel megvolt a kapcsolat, az egész osztályt végig kellett látogatni, de az volt a rossz, hogy a többiek munkáját kellett ellenőriznem, és ez nekem nem ment. Inkább megcsináltam, de hogy én azt figyeljem, hogy a másik hogy végzi a munkáját, azt nem nekem találták ki. A transzfúziókat és a vérvételeket intéztem, és akkoriban kaptunk hordozható EKG-készüléket, azt is én kezeltem. Nehezen tanultam meg, mert annyira antitalentum vagyok a gépekhez, de végül én csináltam, nemcsak a mi osztályunkon, hanem a neurológián is.

Alapjában véve szép emlékek fűződnek a munkához. Nem is éreztem sokszor munkának, mert a betegekkel való kapcsolat attól sokkal több. Hiába volt nehéz egyszerre a munka, a háztartás és a tanulás, nagyon sok pozitívumát éreztem annak, hogy nem mint gyerek kerültem ebbe az iskolába. Amikor munkába álltam, túl voltam két szülésen és egy visszéroperáción. Tudtam, hogy érez az a beteg, aki kiszolgáltatottan fekszik a kórházban, együtt tudtam érezni velük. Emlékeztem arra, hogy milyen is volt, amikor visszér műtét után vártam az ágytálcára – öt perc óráknak tűnt. A fiatal lányok számára mindez idegen volt, sokszor türelmetlenek is voltak, mert el sem tudták képzelni, hogy mit érez a beteg. Mondtam is, amikor elbúcsúztam nyugdíjba menetelkor, hogy nehéz volt ugyan, de ez óriási pluszt is jelentett nekem, sok mindenben segítségemre volt.

Harmincegy évesen kezdtem el dolgozni. A többiek, akik odakerültek általában frissen végzett, tizenhét éves gyerekek voltak, és elkezdtek néninek szólítgatni. Nekem ez kicsit komikus volt, de nem éreztem benne semmi rosszat, inkább tetszett, hogy engem tisztelnek és idősebbnek tartanak, úgyhogy ez a „néni” végül rám ragadt, a kapustól a főorvosig mindenkinek Lenke néni voltam. Farkas kérdezte is: „Miért engedi?” Egyszer a városban mentem, és mögöttem hirtelen valaki megszólalt: „Hé, izé, Lenke néni!” Hátra fordultam, Kubánka, a belgyógyász főorvos volt, valamit meg akart tőlem kérdezni. Hamar is kezdtem öszülni, már harmincöt éves koromban erősen látszott, hogy sok az őszhajszálam, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy többnek gondoltak, mint

amennyi voltam. De nekem ez tetszett, jókat mulattam rajta, és nem a lenézést, hanem inkább a megbecsülést láttam ebben.

Családi kör

Árpád sokat segített nekem, amikor munkába álltam, és ez nekem nagyon sokat jelentett. Sokkal megterhelőbb lett volna minden, ha ő nem úgy áll hozzá a dolgokhoz, mint ahogy tette. Nagyon jó családapa volt. A gyerekeknek kicsi koruktól kezdve sokat mesélt – már az magában sokat jelentett, hogy foglalkozott velük –, de nem meséket olvasott, hanem a saját élményeit olyan formába öntötte, hogy a gyerekeknek az élvezetes legyen. Rendszerint családtagokat kevert bele, mintha azoknak az élményeit mondaná. A gyerekek szíjjátva hallgatták.

Édesapám annak idején vadászott, az igazat megvallva nem sok sikerrel, de beszélt róla a férjemnek, aki a Kittenberger Kálmán³⁹ féle könyveket is olvasgatta, és azokat a történeteket is beleszötte a mesékbe. Volt például – emlékszem, azt többször is kérték a gyerekek –, hogy ezt mesélte: „Nagyapót meghívták Afrikába oroszánvadászatra. El is ment Afrikába, amikor jött az oroszán. Nagyapó rácélzott, lőtt, és eltalálta az oroszán farkán a bojtot”. Hatalmas elismerésben részesült, hiszen az oroszánfarkán a bojtot eltalálni, az nagy dolog. Nagyszerű humorérzéke volt.

A 40-es években, amikor férjem a teológiára került, valamelyik földbirtokosnak, egy bárónak Sárospatak környékén, behívták az intézőjét katonai szolgálatba. Az illető földbirtokos a teológia vezetőségéhez fordult segítségért, hogy nem tudnának-e olyan teológust kiküldeni aratás időszakára, aki ért a mezőgazdasági munkákhoz, és ezzel kisegíteni őt, mert nagyon hiányzott neki az intéző. Árpádra esett a választás, és őt küldték ki. Az aratás és a cséplés idején ő végezte az ún. intézői teendőket. Fejedelmi ellátásban volt része. Már mindjárt reggel, nyilván mielőtt a munkák megkezdődtek, vitték neki a reggelit, meg minden napra külön egy liter bort kapott. Ebédre is fejedelmi ebédek, vacsorák, szóval életében olyan ellátásban nem volt része, mint akkor, és értett is ő ezekhez a mezőgazdasági munkákhoz, hiszen otthon is részt vett benne, és tudta, hogy miről van szó. Vezette a kimutatásokat, ehhez volt érzéke. Végül a báró nagyon meg volt elégedve a ténykedésével, és azt mondta, hogy ilyen nagy bevétel máskor soha nem volt, mint amikor ő intézte a dolgokat.

Segédlelkészi évei alatt az ózdi vasgyárban többször megfordult, és arról is beszélt a gyerekeknek, hogyan folyt a munka ezekben a kohókban. Ők és nagyapó – ez nagyon sokszor így szerepelt a mesékben – elmentek oda, és megmutatták nekik, hogy milyen munkák folynak a gyárban. Az egyik bácsi mondta, hogy most következik a csapolás. Megörült nagyapó: „Jaj de jó, akkor megiszunk egy kis jó söröcskét.” De nem sörccsapolás volt, hanem vasccsapolás. „Hát az meg milyen?” Akkor elmondta nekik, hogy és mint zajlik le a vasccsapolás. Úgyhogy a férjem nagyszerűen tudott bánni a gyerekekkel.

Mindenben segített, a bevásárlást ő csinálta, az neki szórakozás volt. Nagyon szeretett vásárolni. Amikor munkába álltam, váltóműszakba jártam. Ha délután otthon voltam, elkészítettem a másnapi ebédet, de azt már Árpád melegítette meg a gyerekeknek. Ha krumplit kellett hozzá főzni, megcsinálta, még a mosásban is segített. Volt egy házilag barkácsolt mosógépünk, amit Barna csinált. Ő a vasgyárban dolgozott; a hozzávaló tárcsát elkészítette, a bélelését egy másik munkás készítette pléhből, és egy asztalos egy szekrénykét csinált, amibe behelyezték a mosógépet, és kitűnően működött.

Ha mosásra került a sor – ami persze gyakran volt, hiszen négyen voltunk, s ebből két gyerek –, nekem annyi volt a dolgom, hogy este szétszortíroztam a ruhákat, és ő azt másnap szépen kimosta. Ebben a mosógépben persze melegíteni kellett a vizet, a gép maga nem melegítette meg, de ezt ő már megcsinálta. A megfelelő mennyiségű vizet felülről kellett utánaötlni, és mosószert adagolni hozzá; ő már tudta, hogy mennyit, és sorban egymás után, először a fehéret, majd a színeset kimosta. Mire hazamentem, már csak vasalni kellett, azt meg természetesen én csináltam. Ezzel annyi volt az én részemről a bosszankodás, hogy este nem voltam fáradt, szívesen kivasaltam volna késő este, de ő meg volt győződve arról, hogy a tyúkokkal kell lefeküdni, így aztán akár tudtam aludni, akár nem, nekem is le kellett feküdni, és a vasalást nappal kellett elintézni, amikor mást is tudtam volna csinálni. Jó, de hát ez csak apróság, viszont nagyon megkönnyítette a munkámat háztartás terén.

Szolgálat a Csemadokban

Berzétén bekapcsolódtam a Csemadok⁴⁰munkájába, úgyhogy, minden percem be volt osztva. Az 1968-as évben a járási bizottságba is bevásztottak. Tavasszal jártunk

mindenütt, főleg a magyar iskolák ügyében. A magyar pedagógusok eléggé a bögyömben voltak, mert nagyon sok szlovák iskolába járatta a gyerekeit. Szerintem ez hozzájárult ahhoz, hogy odajutottunk, ahová jutottunk. Legalább nekik a saját gyerekeiket illetet volna magyar iskolába járattani. Sajnos 1968 után Berzétén is megszűnt a magyar iskola. Emlékszem rá, hogy később, amikor a szlovák iskolába a gyermekek, a parókia előtt mentek el – Szilicéről és Kőrösből is odajártak a gyerekek –, még az első években legalább egymás között magyarul beszéltek. De az utolsó években, mikor Berzétéről elkerültünk, már egymás között is sokszor szlovákul beszéltek.

Berzétén, amikor megszűnt a magyar iskola, még volt egy magyar tanítónő, aki ott lakott a szüleivel együtt. Őt is beszerveztem a Csemadokba, ő csinálta a műsorokat a gyerekekkel az évzárókra, de később szüleivel együtt felköltözött Rozsnyóra, úgyhogy azon az éven, amikor már nem számíthattam a segítségére, ezt nekem kellett megoldani. Volt két-három gyerek a szomszédból, akik Rozsnyóra jártak be magyar iskolába, meg még egy lánytestvérpár a faluból meg az ő unokatestvéreik, összeszedtem őket, csináltam egy kis műsort velük, és olyan jól sikerült, hogy attól kezdve már én csináltam, ha egyebet nem is, legalább ezeket az évzárókat.

Labancz István⁴¹, aki maga is Szilicéről származott, intézte a Csemadok ügyeket. Az ő édesanyja odajött férjhez, és a felesége – aki annak idején a magyar iskolában tanított – szintén Berzétéről volt. Ők nagyon felkarolták a Csemadokot. Labancz István egy ideig a múzeum igazgatója is volt Rozsnyón. Ő a fiatalságot nagyon összefogta: rendezett velük színelőadásokat, meg vegyeskart is szervezett, amivel sokszor szerepeltek a környező falvakban is. Eleinte neki segitettem a színdarabok betanításánál; sokat dolgoztunk nagy lelkesedéssel. Csak az volt benne a szomorú, hogy az ember igyekezett mindenütt hangoztatni a dolgokat, meg a saját gyerekei példájával is előjönni, de mint a falra hányt borsó, semmi eredménye az égvilágon nem volt, mert „de azért mégis jobban érvényesül” címszó alatt a szlovák iskolába adták a gyerekeket.

A sok igyekezetet nem felejtették el a berzétéiek. Sajnos látszata nem nagyon van, pedig az utánunk jövő lelkeszek is – Palcsó Attila Gyöngyivel, Mudi Róbert⁴² és a felesége – nagyon felkarolták ezt a dolgot; nagy hangsúlyt fektettek rá, mégis

állandóan romlott a helyzet. Manapság már nagyon sok szlovák szót hallani a faluban, nem is tudom, hogy nem többet-e, mint magyart. Az a munka, amit én ottvégeztem, a magyar nyelv megőrzése érdekében történt, és ennek eredménye az emléklakett, amit a faluünnepségén kaptam – de az is legalább két nyelven volna kiállítva! Akik annak idején a leglelkesebb Csemadok vezetők voltak, amikor ott voltunk az ünnepségen, hozzájuk is az unokák szlovákul szóltak.

Szüleim halála.

Sok fájó emlék is fűződik a berzétei szolgálatokhoz, hiszen édesapám 1963-ban hunyt el. Akkor is éppen szolgálatban voltam a kórházban, mikor odatelefonáltak, mert ő hirtelen szívinfarktuszban halt meg otthon, Jabloncán. Azután édesanyám még egy darabig ott maradt, a nagynénémmel, Juliska nénivel, aki kezdettől fogva nálunk lakott. Amikor már egyre jobban gyengült, akkor bevittük magunkhoz Berzétére. Juliska néni közben meghalt, Jabloncán temettük el. Édesanyámnak korábban combnyaktörése is volt Pécsen, amikor a testvérénél volt, úgyhogy nehezen mozgott. Fiatal korától nagyon sokat kínlódott isiással, a derekával. Elvittük magunkhoz, de emiatt is sokszor lelkiismeret furdalásom volt, mert talán Jabloncán, a maga otthonában nyugodtabban lett volna. A magam példájából is tudom, hogy milyen nyugalmas és kiegyensúlyozott életem van a saját otthonomban. Szegény nálunk sokat segített nekem, amikor munkába jártam, alapjában véve ő főzött. A gyerekek, ahogy hazamentek az iskolából, ő már meleg ebéddel várta őket. Varga Imre⁴³ püspök temette mindkettőjüket, természetesen Jabloncán.

Zoltán fiunk és a titkosrendőrség

Bizonyos mértékig Zoltán fiunknak is meggyűlt a baja a titkosrendőrséggel főiskolás korában. Amikor idősebbik fiunk, Árpád felkerült a főiskolára Prágába, az nagyon jó időpontban történt, éppen az 1968-as események⁴⁴ kellős közepén, amikor nem nézték, hogy papgyerek vagy nem papgyerek. Tanulmányi eredményei alapján megfelelt, még felvételizni sem kellett, felvették vegyészetre Prágába. Ha orvosira jelentkezett volna, vagy olyan szakra, ahol túljelentkezés volt, természetesen már nehezebben ment volna. Egész idő alatt, amíg Prágában volt, nem is volt semmiféle afférja abból kifolyólag, hogy papgyerek volt. Emiatt éppen Zoltánnak sem volt, csak

már itt, amikor a felvételre került a sor, az osztályfőnöknője azt kérdezte: „Benne van-e a SZISZ-ben?” – nem volt. „Ezt feltétlenül meg kell csinálni, lépjen be, mert akkor nem ajánlhatja az iskola” – jelentette ki az osztályfőnök. Aki akkor belépett, annak az előző évet is bepecsételték. Čerevkáné volt az osztályfőnöknője, ő jóindulatból mondta. Zoltán felvételizett is, miután geofizikára jelentkezett a Károly Egyetemre Prágába. Az is olyan szak volt, amire nem volt sok jelentkező, úgyhogy aki megfelelt a felvételin, azt felvették. Egyáltalán nem voltak megjegyzések a felvételinél sem, egyedül annyit kérdezett az egyik professzor tőle: „Az édesapja lelkész, ön meg a természettudományira jelentkezik? Hogy tudja a kettőt összeegyeztetni?” Azt válaszolta, hogy ő ebben nem lát semmi ellentétes dolgot. Azzal búcsúztak tőle: „Nashledanou v září!” [Viszontlátásra szeptemberben!]

Zoltán azzal jött haza, hogy úgy látta, itt minden rendben lesz. Rendben is volt, de az alatt az idő alatt, amíg ő végezte az egyetemet Prágában, volt a Charta '77⁴⁵ ügy. Ennek az egyik sokszorosítója a kollégiumban az ő társaságukhoz tartozott. Amikor ezzel kapcsolatban megvoltak a bajok, akkor őket is elővették a titkosrendőrök, és egyenként kihallgatták. Zoltán még azt is mondta nekik: „Jaj, de szeretném elolvasni, mi van abban!” Pedig tudták, hiszen látták, amikor csinálta az illető, de nem tudták rájuk bizonyítani, hogy ők is tudtak volna róla. Amikor megcsinálták a jegyzőkönyvet a kihallgatás után, azt mondták neki: „De erről a kihallgatásról senkinek egy mukkot se! A szüleinek sem szabad elmondani”. Mire Zoltán fiunk így válaszolt: „Én ezt nem tudom megígérni, mert én olyan viszonyban vagyok a szüleimmel, hogy minden lényeges dologról beszámolok”. Végül mégis aláírta, hogy nem beszél róla senkinek. Nem is volt a szervezők között, csak tudott róla.

Az egyik barátjával, akit akkor szintén kihallgattak, máig is tartja a kapcsolatot, Spetlíknek hívják. Ő aztán, amikor jöttek a változások, be is kapcsolódott egy kicsit a politikába, úgyhogy egy időben polgármester is volt valamelyik cseh városban. Pár éve volt itt, egyszer-kétszer eljött az almási őszi ünnepségre. Tetszett neki a dolog, többen körülvették, főleg azok az almásiak, akik annak idején Csehországban voltak katonák. Cseh dalokat énekeltek neki. Jól érezte magát. Később a változások után, a kommunizmus bukása után tudták meg, hogy melyik is volt a spicli a társaságukból. Ő is olyan volt, hogy nem gondolták volna róla.

Nagymama lettem

Nagyon vártam, hogy nagymama legyek. Árpád mindjárt megnősült, hiszen egyik nap a promóciója [vegyésszmérnöki diplomájának átvétele], másik nap az esküvője volt. A hivatalos világi esküvő megtörtént még Prágában, az egyházi pedig, amikor eljöttek Berzétére. Az édesapja eskette őket, ez egy nagy családi esemény volt. Édesanyám már nem élt, ő előző éven halt meg, de a keszi nagyszülők még éltek, úgyhogy ők ott voltak. Majd eltelt két esztendő, de unoka még nem volt. Végül, megszületett Ildikó, örültem neki nagyon. Hat hónapig minden rendben is volt, növekedett szépen, és akkor egyszer csak megállt a fejlődése. Állandóan hányt, de nem tudtak rájönni, hogy mi a baja. Először gyermekorvoshoz vitték be a komáromi kórházba. Arra gyanakodtak, hogy esetleg valami veleszületett rendellenesség, míg végül a komáromiak elküldték Pozsonyba, és ott megállapították, hogy liszt-érzékeny. A gyerek egyéves korára annyira tönkre ment, hogy csak hat kilót nyomott. Nagyon meg voltunk ijedve, hogy nem marad meg. Miután elkezdték kezelni, akkor már rohamosan kezdett magához jönni. A gyerek aztán úgy tűnt, hogy kinövi a dolgot, közben Bártfán is volt fürdőben – kétszer is talán –, és mire elérte a serdülőkort, azt mondták, hogy kinötte a betegséget, abba lehet hagyni a diétázást. Egy darabig jól ment mindent, de kiderült, hogy bizony azt nem kellett volna abbahagyni, mert újra jelentkeztek a tünetek. Akkor már nagylány volt, és vissza kellett térnie a diétához.

Ildikó hatéves volt, amikor a kisebbik unoka, Emőke született. Őnála ilyen nehézségek nem mutatkoztak, és később Ildikó gyerekeinél sem, de a családban azóta is sokszor lisztmentes dolgokat fogyasztunk, hogy mindenki ehessen belőle. Lehet, hogy ez is segített a gyerekek esetében, mert így nem is alakulhatott ki az allergia, mert nem voltak annyira megterhelve olyan ételekkel, amik esetleg kiválthatták volna a betegséget.

Most már az egyetlen, ami fájdalmas, hogy Zoltán egyedül maradt. Nem házasodott meg. Azzal vigasztal, hogy amennyi rossz házasságot lát, hát talán jobb így. Lehet... Isten tudja.

Anyósom és apósom halála

Anyósoméék Sajókeszin laktak, a férjem onnan származott. Apósom 1977-ben hunyt el a sógornóméknél – előzőleg kórházban volt, de náluk halt meg –, és az apósom halála után a sógornóm felhozta magukhoz az anyósomat. Pár évig itt élt Rozsnyón. A családtagok között megtárgyalta, hogy itt kell őket eltemetni, mert mind a három gyerekük itt élt Rozsnyón. Mi intéztük a sírhelyet, ami egy családi sír volt, az én nagymamámnak a testvére és annak a családja volt ott eltemetve. Keresztapám gondozta annak idején, de a család és a leszármazottak már Magyarországon laktak. Levezetésbe kezdtem másod-unokatestvéremmel, hogy mit szólnának ahhoz, hogyha mi átvennénk a sírt, apósomat ott temetnénk el, és akkor legalább nem idegen kerülne ugyanabba a sírba. Ezt ők is helyeselték. Végül oda lettek eltemetve, sőt később még Barnáék is. Apósomat és anyósomat Erdélyi Géza⁴⁶ temette, aki abban az időben rozsnói lelkész volt.

Szolgálataink

Árpád nagyon fel tudta venni az emberekkel a kapcsolatot, és kölcsönös volt a szeretet. Nagyon jó érzéke volt hozzá, mint falusi gyerek nagyon megértette a falusiak nyelvét. Ő jobban tudott az emberekkel bánni, mint én. Nekem hosszabb, közelebbi ismeretség kellett ahhoz, hogy valakivel jól ki tudjam magam beszélgetni, de ő mindjárt megtalálta a közös hangot. Csak egy rövid jegyzetet csinált a prédikáció készítésekor – ezt mindig nehezményeztem is nála –, és talán éppen emiatt történt az, hogy az utolsó időben már bizony néha olyasmit is mondott, ami nem egészen stimmel. Édesapám mindig leírta előre a prédikációit. A papírt már nem vitte magával a templomba, de mindent pontról pontra átgondolt. Sok prédikációja megvan még most is kint az Evetesben. Árpádnál ez hiányzott. Ő félrevonult a Bibliával és az írógéppel, és rövid jegyzetet csinált. Csak egy-két teljes prédikáció van tőle.

Miután beköltöztünk Rozsnyóra, még egy-két évig járt Berzétére istentiszteleteket tartani. Ragaszkodtak hozzá, meg nem is volt rögtön utánpótlás. Egy lelkész is volt az első, aki odakerült, de nagyon rövid ideig volt ott, és azután Attiláék. Őket szintén megszerették.

A gyülekezeti életben én a családlátogatásokon vettem részt. Ha újszülött volt valahol, mindig elmentem meglátogatni. Jabloncán a lányoknak vezettem bibliakört, de

Berzétén ilyesmire már nem került sor, Árpád el tudta látni ezeket a szolgálatokat. Igyekeztem részt venni a gyülekezet életében, de különösebb szolgálatot nem végeztem.

Nyugdíjas évek Rozsnyón

Amikor betöltöttem az ötvenötödik évet, nyugdíjba mentem. Nem dolgoztam tovább, mert Árpád már akkor se volt jó egészségi állapotban, a szívével fiataloktól nehézségei voltak. Rendszeresen felülvizsgálatra járt, és gyógyszeres kezelés alatt volt. Örültem neki, hogy otthon lehetek, így gondoskodhattam róla. Az utolsó években már agyi érelmeszesedés is mutatkozott nála, amit idegenek nem vettek még észre, de én már tapasztaltam, és azon voltunk a gyerekekkel, hogy menjen nyugdíjba. Akkoriban még nem voltak fiatal lelkészek, csak később kerültek ki a gyülekezetekbe. Árpádnak az volt mindig a mondása: „Ha én nyugdíjba megyek, itt már nem lesz utánpótlás, a gyülekezet lelkész nélkül marad”. Ő igyekezett kitartani, amíg lehetett. Amikor a hetvenedik születésnapjára köszöntötték 1987-ben, esze ágában sem volt még nyugdíjba menni.

Eleinte az volt a tervem, hogy Jabloncára megyünk ki nyugdíjas éveinkre. Volt ott egy házacska, amit még nagymamám vett, és a szüleim is odakészültek, ha majd édesapám nyugdíjba megy. Sajnos már csak édesanyám élhetett ott özvegyen néhány évet. Én is Jabloncára vágytam. El is kezdtük a ház rendbetételét, de a gyerekek azt mondták, gondoljuk meg, nem lenne-e jobb, ha Rozsnyóra jönnénk. Nyugdíjasoknak kényelmesebb a városban, és Jablonca távol van az orvostól is, meg eléggé kiesik a forgalomból. Ők helyesebbnek látták, ha bejönnénk ide. Hallgattunk a tanácsukra, és befizettünk a szövetkezeti lakásra. Azt hiszem, nem is volt ez rossz döntés. Végeredményben Rozsnyó sem idegen, hiszen édesapám szülőhelye, nagyszüleim itt éltek, szóval már több generáción keresztül tősgyökeres rozsnyóiak vagyunk. 1989-ben jöttünk be Rozsnyóra, a jabloncai házat pedig eladtuk.

Férjem utolsó évei

A közös nyugdíjas évek áldottak voltak, jól éreztük magunkat. Árpád is jól megvolt itt. Az első években ő járt nekem bevásárolni. Ezt Berzétén is ő intézte. Akkoriban volt

még a közelben egy büfé, ahol a pékárut be lehetett szerezni, meg mindent, ami leggyakrabban kell a háztartásban. Így megvolt a mindennapi sétája is. Hétfvégén vártuk haza Zoltánt, és együtt mentünk ki az Evetesbe. Ez volt az állandó program. Annak idején ott is szeretett fát oltogatni, azokból egy-két fa felnőtt, de már amiket később Zoltán oltott be, azok tönkrementek, mielőtt lehetett volna belőlük valami. Az elszaporodott vadak most már mindent tönkretesznek.

Árpád állapota azonban egyre jobban romlott. Fizikailag is, de szerintem az pszichés eredetű volt, mert jobban elhagyta magát a kelleténél. Kényelmesen mozgott, de az utolsó öt évet szinte fekvé töltötte. Nem ágyban, hanem volt egy rekamié, amin ő egész nap tanyázott; azon olvasgatott, azt nagyon szeretett. Rengeteg könyv van a háznál és kint az Evetesben is. Nagyon érdekelték a régészeti dolgok, a Bibliája és az egyházi jellegű irodalom mellett elég széles volt az érdeklődési köre. A látogatásoknak is örült, örömmel beszélgetett a régi rozsnyói, berzétei, kőrösi és rudnai gyülekezeti tagokkal.

Volt egy kis agyvérzése, aminek következtében a mozgásában korlátozottá vált. Hogyha szellemileg rendben lett volna, akkor másképp fogta volna fel, és törődött volna jobban magával. De szinte olyan volt, úgy is viselkedett, mint egy gyerek, aki ha csínytevést is tett, nem lehetett rá haragudni. Vigyázni kellett rá, nem lehetett egyedül hagyni. Volt egy eset, amikor kimentem a városba elintézni a dolgokat, és amikor hazajöttem, hanyatt feküdt a konyha közepén, mert nem tudott felkelni, és előtte egy görögdinnye, azt nagyon szerette. Jöttem be és láttam, hogy ott feküdt. Kedélyesen mosolyogott: „Elütött a dinnye!” Előző nap hoztam a dinnyét, és betettem a hűtőbe, ő pedig enni akart belőle, de az kigurult és „elütötte”. Volt egy jellegzetes, huncutkás mosolya: szinte a fülével is mosolygott – Zoltánnal még mindig úgy emlegetjük, hogy a „fülmosoly”.

Mindennap rám támaszkodva jött ki a konyhába, én előtte megterítettem, a reggelit elkészítettem, és amikor jött be, megkopogtatta a konyhaajtót. „Tessék, Isten hozta tiszteletes úr!” – ilyen játékosan teltek a napok. Hatalmas segítség volt, hogy Zoltán minden héten hazajött, mert így amikor már egyedül nem tudott a kádból kijönni, a nagy fürdetéseket hétfvégén csináltuk. Naponta megmostam, de Zoltán nélkül megfürdetni már nem bírtam volna. Úgy törődött az apjával, mint egy lány. Nem minden fiú tette volna ezt meg. Szép visszagondolni ezekre a dolgokra.

A gyülekezeti életbe akkoriban egyáltalán nem tudtam bekapcsolódni. Amíg olyan állapotban volt, hogy együtt el tudtunk menni a templomba, addig rendben volt minden, de az utolsó öt évben bizony már Ibos Dezső⁴⁷ tiszteletes urat kértem meg időnként, és ő jött el hozzá. Állandó felügyeletet igényelt, vagy Zoltán maradt itthon vele, vagy én. A bibliaórákra sem tudtam járni, mert előfordult, hogy elesett. Ha lementem Komáromba Árpádékhoz, akkor Zoltán itthon volt vele. Volt olyan, hogy amíg engem kikísért a buszhoz, mire hazaért, már a földön taláta. Figyelni kellett rá, mert gondoskodást igényelt. De ettől függetlenül én ezt nem éreztem egyáltalán kimerítőnek. A kis fülmosolyával csinált párszor egy kis bosszúságot, de órá nem lehetett haragudni. Nem bántott senkit, és nem követelőzött, mint egyes fekvőbetegek, akikről hallottam.

A férjem és köztem elég nagy volt a korkülönbség, 13 év, de én ennek hátrányát soha nem éreztem. Bizonyos dolgokban vénasszonyos természete volt, de minden a legnagyobb rendben ment, mert tudtunk egymáshoz alkalmazkodni. Ez volt a lényeg. Mindketten igyekeztünk a másik kedvében járni. Hála Istennek, olyan nem volt – 48 év alatt sem –, hogy haraggal feküdtünk volna le, és egyik napról a másikra átvittünk volna valami neheztelést. Kisebb-nagyobb viták voltak közöttünk, de a lényeges dolgokban egyetértettünk. Ami a legnagyobb különbség volt a természetünkben, hogy ő nagyon otthonülő volt. Ha mégis valahová elmentünk, ha csak a szülőkhöz Keszibe, akkor ő igyekezett minél előbb hazamenni. Én nagyon szerettem volna utazni, hajlandó lettem volna turistaként bejárni a világot, még akkor is, ha pályaudvarokon kellett volna aludni. Később minden évben egy-két hetet Magyarországon (Pécsen, Hajdúszoboszlón) töltöttünk. Amikor a kórház kirándulást rendezett Bulgáriába, a kedvemért eljött velem. Beült az árnyékba, mert ő a napot nem szerette.

Amikor beköltöztünk Rozsnyóra, ő még járt istentiszteleteket tartani Berzétére. Volt olyan, hogy én is elmentem vele. Egyszer, amikor Kőrösből egy délutáni istentisztelet után megjött, akkor olyan furcsának találtam. Nem panaszkodott ő semmire, nem is mondott semmit, csak leült, és attól kezdve nem volt a régi. Nem voltak komoly tünetek, orvoshoz sem mentünk, de attól kezdve fokozatosan romlott az állapota. Szerintem egy kisebb agyvérzést kaphatott.

Az utolsó időkben bekerült a kórházba, itt volt a belgyógyászat, és innen átvitték Kassára, a Teraszára. De még onnan hazakerült, annak ellenére, hogy elég rossz állapotban volt. Amikor már állandó felügyeletre szorult, kaptam egy epegörcsöt, és meg is kellett operálni, úgyhogy ő itthon feküdt ilyen állapotban, és Bea, a menyem segített a gondozásban. Aztán lassan felépültem, és minden visszakerült a régi kerékvágásba, de a férjemet hamarosan be kellett vinni a kórházba, mert itthon már nem lehetett ellátni. Molnár Árpád is volt benn nála a kórházban, és én minden reggel mentem hozzá. Emlékszem, március elseje abban az évben vasárnapi napra esett. Reggel még bent voltam nála, úgy tűnt, hogy jobban is van, és utána elmentünk Zoltánnal a templomba. Amikor kijöttünk a templomból, csörgött a telefon, hívtak a kórházból, hogy Árpád meghalt. Zoltánnal együtt mentünk be a kórházba. Hálát adtam érte az Úristennek, hogy ahhoz képest, hogy nagy volt köztünk a korkülönbség, nem maradtam olyan fiatalon özvegyen. 68 éves voltam, és 48 esztendő-t élünk együtt. Nagyon szép idő volt.

A templomban volt felravatalozva, Erdélyi Géza püspök temette. Gábor Lajos esperes is beszélt, és Palcsó Attila, mint a berzétei gyülekezet lelkésze. A temetőben pedig Molnár Árpád⁴⁸ végezte a szolgálatot.

Az első hónapok nagyon nehezek voltak, de akkortól kezdve már elkezdtem rendszeresen bibliaórákra járni, még nyugdíjas üdülésre is bekerültem, ami szintén érdekes volt. Ott egy másik lelkész-özvegygel kerültem össze, akinek a családját ismertem is, mert az édesapja Körtvélyesen volt akkor lelkész, amikor édesanyám meghalt. Érdekes módon, ahogy ott összetalálkoztunk, úgy egymásra találtunk, hogy még mindig tartjuk a kapcsolatot. Ő Kassán él.

Epilógus

Visszatekintve lepergett életemre, hálával telik meg a szívem. Isten nagyon kegyelmes volt hozzám, áldását mindig éreztem, és most is gondot visel rám. Magányos most sem vagyok, hiszen Zoltánnal tulajdonképpen egy háztartást képezünk. Neki ugyan Iglón van az állandó lakhelye, de minden hétvégén hazajár: pénteken délután érkezik, és hétfőn korán reggel indul vissza. Így aztán nem sokat vagyok egyedül, olyan gyorsan eltelik az a néhány nap, hogy észre sem veszem. Árpádék Komáromban jól vannak, már mindketten nyugdíjasok. Ildikóék Győrben lassan begyökereznek; férje a

Petz Aladár kórház hematológiai osztályán orvos, ő pedig a transfúziós részlegen. Panni lányuk kilenc, Réka hat, Boglárka pedig hároméves. Messze vannak, ritkán találkozunk, de így is igen-igen sok örömöm van bennünk. Szüleik igazi hagyományos, szeretetteljes családi légkörben és hitben nevelik őket. Nincsenek elkényeztetve, nem követelőzők, és bocsánatot is tudnak – és szoktak is – kérni. Ez végtelenül boldoggá tesz!

Emőke magyar Komáromba jár át naponta dolgozni, mint iskolapszichológus. Még ő nem ment férjhez, de bízom benne, hogy rövidesen révbe ér. Egészségemmel is maximálisan elégedett lehetek. Testi erőm ugyan lassacskán fogyogat, látásom, hallásom gyengül, emlékezetemmel is egyre több a gond, de hát ezek mind az öregség természetes velejárói. Még talpon vagyok, teendőimet is nagyjából el tudom látni, a gyülekezeti életben is részt tudok még venni, rendszeresen járhatok az istentiszteletekre és a bibliaórákra. A magányt, elhagyatottságot, kiszolgáltatottságot – ami nagyon sok öreg életét megkeseríti – nem ismerem. Nem győzők mindezekért hálát adni az Úrnak!

Jegyzetek

---

¹**Réz László**(1867-1924): lelkész, a Szlovenszói és Ruszinszói Egyetemes Református Egyház első főjegyzője. Sátoraljaújhelyen született, „hol atyja általánosan becsült iparos volt. A gimnáziumok elvégzése után a sárospataki teológiára iratkozott be, hol néhai jeles püspökünknek, dr. Tüdős Istvánnak volt jeles tanuló társa. Kápláni vizsgát tett 1890-ben, papi vizsgát pedig 1891-ben Sárospatakon jeles eredménnyel. Papi vizsga után sárospataki segédlelkész és tanítóképzői hitoktató lett. 1896-ban a homonnai missziói egyház lelkészévé nevezték ki s ott működött 1902-ig. 1902-ben a rozsnyói missziói egyház választotta lelképásztorává s itt működött áldásosan, közhasznúan egészen élete végéig. 1897-ben lépett házasságra Glósz Paulával, kivel szeretetben és boldogságban élt haláláig. 1915-ben lett a Gömői Egyházmegye főjegyzője, miután előbb 1907-től kezdve aljegyző volt. Aljegyző korában készítette a Gömői Egyházmegye építési szabályrendeletét. A soktornyú Rozsnyó városában ő volt a legnevesebb egyházi és világi szónok. Kossuth Lajos szobrának leleplezése alkalmával Réz László mondta Rozsnyón az ünnepi beszédet. Két könyvet írt. Egyik a „Vallás és Művészet“ című, reformatori elveket valló, mely lélektani alapokon nyugvó tanulmánya, melyet a Gömői Református Lelkészerkezet adott ki. Ebben azt fejtegeti, hogy mennyire szükséges és mily mértékben lehetséges az, hogy a művészeteket – melyek Isten drága ajándékai – bevigyük templomainkba és a szertartásainkba, és kimutatja, hogy milyen hatalmas lendítő kereke lehetne a művészetek alkalmazása sivar egyházi életünkben. Másik munkája „Vallás tanítási vezérkönyv a népiskolák első és második osztályai számára. Ez is értékes vezérfonal, melynek a vallás tanítók sok hasznát vehetik. Könyvein kívül írt vezércikkeket, tanulmányokat, prédikációkat, imádságokat, könyvismertetéseket a különböző egyházi lapokba, a Debreceni Lelkészi Tárbá, a Protestáns Egyház és Iskolába stb. Főmunkatársa volt a rozsnyói helyi lapoknak is. Hivatalos lapunk: Református Egyház és Iskola megalapítása, megindítása és fenntartása is az ő lángbuzgalmának és nagy szervező talentumának gyümölcse. A Szlovenszói és Ruszinszói Egyetemes Református Egyház első főjegyzője 1924. szeptember 12-én délután 2 órakor agyvérzés következtében váratlanul meghalt”. (Forrás: Zajdó László, Réz László (1867-1924), In: *Református Egyház és Iskola*, IV. évf., 38. szám, Losonc, 1924. szeptember 21. p. 1-2.)

²**Szöke István** (1888-1936): lelkész, teológiai tanár, a Tiszáninneni Egyházkerület főjegyzője. „A Rimaszombat melletti Pálfalán született 1888-ban és elemi iskoláinak elvégzésével a rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnáziumban érettségizett. Nagy hatást gyakorolt életére és további pályájára Czinke István vallás tanár és rimaszombati lelkész. Sárospatakra került, a teológiai akadémia hallgatója lett, ahol Radácsy István és Novák Lajos legkedvesebb tanítványa lett. Teológiai irányvonala hamar kikristályosodott. Rámutatott az egyház történelmi jellegének kidomborítására, valamint a hitvallásokra, mint amelyekben a keresztyénség történelmi tudta él. Az abaúji jabloncai és a gömői páskaházai csendes lelképásztorkodás után majdnem egyszerre hívja el a rozsnyói egyház a lelkészi szolgálatra és Sörös Béla teológiai igazgató a Losonci Teológiai Szeminárium történelmi szakcsoport előadására. A Tiszáninneni Egyházkerület előbb aljegyzőnek, majd Dr. Magda Sándor püspökké választása után, főjegyzőnek választja meg, mindkét alkalommal csaknem teljesen egyhangúan, annak ellenére, hogy Szöke István nem ismerte a hízelgést, sem az egyénnel, sem a testülettel szemben. Gyülekezetében komoly reklámnélküli munka folyt. A Gömői Egyházmegye számára megszervezte az ungiak mintájára a segélyegyletet, valamint törődött a lelképásztori szolgálat szellemi és lelki feltételeivel. 1934-től a Református Egyház és Iskola felelős főszerkesztője volt”. (Varga Imre: Szöke István, In *Református Egyház és Iskola*, XVI. évf., 49. szám, Rožňava-Rozsnyó, 1936. december 05., p. 5-6.)

³**Vizváry László** (1910-1983): lelkész. „Nagymegyeren született. 1916 és 1921 között látogatta szülőfaluja református elemi iskoláját, majd a komáromi bencések nyolcosztályos gimnáziumát 1921 és 1929 között. Négyéves teológiai tanulmányait 1933-ban a Losonci Teológiai Szemináriumban fejezte be, ahol I. lelkészképesítő vizsgáját 1933. október 3-án, és a II. lelkészképesítő vizsgáját 1935. október 15-én sikeresen letette. Lelképásztori szolgálatát a barsi Pozbán kezdte, ahol 1933. július 15. és 1933. szeptember 25. között szolgált. Ezután a Szesztai Református Egyházközségben végzett segédlelkészi szolgálatot 1933. szeptember 25. és 1934. január 4. között. 1934 elején a Rozsnyói Református Egyházközségbe helyezték át kápláni szolgálatra Szöke István lelképásztor mellé. Szöke István halála után, 1936. december 6-án áthelyezték Rimaszombatba, ahonnan 1937. február 14-én hívta meg rendes lelképásztorának a Rozsnyói Református Egyházközség. Cséplő Veronika monográfiája alapján a presbitérium 1937. május 2-ai ülésén választotta meg. 1944. október 30-án Rozsnyón házasságot kötött Lázár Lenke háztartásbelivel. A német hadsereg jövétele után, 1945 januárjában Vizváry László alávetette magát a német katonák parancsának, akik a falvak kiürítéséért voltak felelősek, és minden férfit 16 és 48 év között magukkal vittek. A kiürítési parancs egyértelmű volt, és mivel a lelképásztor nem tudta felmutatni hivatalos egyházi okiratát az ott-tartózkodásról, ezért magukkal testálták. Vizváry László feleségével együtt 1945. január 21-én hagyta el Rozsnyót. Németországból hazatérve a népbíróság ítélete várta, amely 1946. július 16-ai ítéletével a 33/45. számú elnöki dekrétum alapján két év szabadságvesztésre, öt év teljes politikai jogkörök izolációjára és teljes vagyoni

elkobzásra ítélte. Vizváry László a rozsnyói és a rimaszombati börtönben töltötte büntetését, de a nagyszalanci és a csendesvölgyi munkatáborok légkörébe is belekóstolt. 1948 februárjában a karhatalom átvétele Vizváry László számára még nagyobb keserűség volt. A szabadságvesztés, valamint a politikai arányok megváltoztatása jelzésértékű volt. Bernáth Sándor bizonyágtétele alapján Vizváry László 1952-ig működött Rózsnyón. A Rózsnyói Református Egyházközség anyakönyvei alapján 1949 februárjában még kiszolgáltatta a szentségeket. Elsősülött fia, László Csaba Rózsnyón volt megkeresztelve 1950. augusztus 6-án. A Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Szövetség műhelyében végzett szolgálata lelepleződött. 1949. március 10-én az Állambiztonság beszervezett emberei letartóztatták meggyőződéséért. Feltehetően a demokratikus szövetség keleti csoport tagjainak kihallgatása után Pozsonyba szállították, ahol a fő kihallgatás folyt. Az állami alügyész 1949. május 20-ai jelentésében kifejtette, hogy Vizváry László „szövetkezett valakikkel a köztársaság ellen, és ezen szándékához bebiztosította az eszközöket is.” Az ítéletet 1949. december 30-án hozták nyilvánosságra Pozsonyban. Vizváry Lászlót sorrendben kilencedikként hívták a vádlottak padjára, és főtétele két év szabadságvesztés az 50/1923-as számú törvény 2.§-a és a 284/1920-as számú törvény 2.§-a 5. és 6. bekezdése alapján. Az 50/1923-as számú törvény 29.§-a értelmében 10 000 Kcs-ás pénzbírságra ítélték, amit pénz szűke miatt kiválthatott a 88/1948-as számú törvény 2.§-a alapján a következő 20 napi börtönbüntetéssel. Továbbá az 50/1923-as számú törvény 32.§-a alapján 10 év állampolgársági jogok megvonásával, és a következő jogok megvonásával a 28/1948-as számú törvény 3.§-a alapján 3 évi terjedelemmel, mint mellékes ítélettel sújtották. A kétéves szabadságvesztéshez hozzá volt adva a vizsgálati fogdában töltött idő is, 1949. március 9-től július 23-áig. Vizváry László büntetését letöltötte, és 1951. augusztus 16-tól állandó munkaviszonyban volt, gondoskodott feleségéről és három kiskorú gyermekéről, de lelkipásztori szolgálatot nem végezhetett. 1959 decemberétől, mint raktári könyvelő alkalmazásban volt a dumaszerdahelyi Doprastav cégnél, és órábérére 3,85 Kcs volt. Pár hónap múlva azonban jött a parancs, hogy csak fizikai munkát végezhet. 1961-ben került Pozsonyba, mint rakodó munkás. 1962-ben már mint könyvelőt találjuk a vágsellyei építkezéseken. Varga Imre püspök közbenjárt ügyében. 1966. április 2-án levelet intézett a pozsonyi állami hivatalhoz, amelyben kérte az állami engedély megadását Vizváry László számára az Ekeli Református Egyházközségbe. 1966. április 8-án megérkezett Pozsonyból a pozitív válasz Vizváry László kihelyezése ügyében. A Zsinati Elnökség 1966. november 15-én áthelyeztette az Ekeli Református Egyházközségből a Deregnői Református Egyházközségbe. 1968. május 4-én a Zsinati Elnökség javasolta Vizváry László lelkipásztori megválasztását a Deregnői Református Egyházközségbe és kérvényezte az állami hozzájárulást. A kassai Kerületi Nemzeti Bizottság 1968. május 13-án kelt levelében hozzájárult Vizváry László megválasztásához. Vizváry László 28 éves lelkipásztori szolgálat után 1979. április 30-án nyugdíjba vonult. 1980. május 17-én Szepsibe költözött kétszobás szövetkezeti lakásba. Nyugdíjas éveit Szepsiben töltötte, ahol 1983. március 1-jén meghalt. (Forrás: Buza Zsolt: Dejiny Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 až 1989 – A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1945 és 1989 között, Disszertációs munka, Komárom, 2013, 192-206.)

⁴ „Lükő Géza 1848-49-ben a megye egyik szolgabírója volt. Mint hadnagy részt vett a kápolnai csatában. Itt egy golyó szíve tájékánál érte, s a haláltól csak a vastag börtárcája mentette meg. A miskolci kórházban felépült sebeiből, hazament, átvette hivatalát, ahol nagy tevékenységet fejtett ki. Ott volt Barkán, amikor az orosz cserkészek a falut körülfojták. Ő megmenekült, s Szomolnokon bújt meg egy barátjánál. (...) Lükő Kálmán mint kassai joghallgató csapott fel a IX. zászlóaljba vörös sipkásnak. Harcolt a Bánátban a rácok ellen, majd Damjanich alatt részt vett a szolnoki, isaszegi, váci, nagysallói és szőnyi dicsőséges csatákban. Komáromnál sebet kapott, és bekerült az ottani kórházba. Itt nevezték ki a IX. zászlóalj hadnagyának. Mint Komárom védői, ő is osztrák menlevelet kapott. (...) Lükő Béla, a legfiatalabb testvér 16 éves volt, amikor önkéntesnek jelentkezett. Nem akarták bevenni, mert nem ütötte meg az 5 láb mértéket (kb. 150 cm). Végül a sorozóbiztos segített rajta és beírták. Mint tüzér harcolta végig a szabadságharcot. Erdélyben érte a világosi katasztrófa híre. Rendkívüli viszontagságok között mezítláb ért haza Körtvélyesre, mert az orosz katonák még a csizmáját is elvették. Később mint görgői református tiszteletes írta meg a szabadságharc eseményeit Torna megyében.” (Forrás: Bódvavendégi 1263-2013 (szerk. Kovács Ágnes), Bódvavendégi Önkormányzata, 2014. p. 166.)

⁵**Lükő Gábor** (1909–2001): néprajztudós. Komáromban született. Középkolai tanulmányait a budapesti Tavaszmező utcai Zrínyi Miklós Gimnáziumban folytatta, ahol Karácsony Sándor osztályába került. Személyes kapcsolata a kiemelkedő magyar pedagógussal és filozófussal Karácsony haláláig (1952) nagyon szoros maradt. Gimnáziumi évei után, 1928-tól a budapesti bölcsészkaron tanult, majd a bukaresti egyetemen folytatott néprajzi tanulmányokat. Kezdetben havasalföldi falvakat tanulmányoztak, majd Lükő önállósította magát, sa moldvai magyarok közé indult, akik között hét hónapot töltött. Moldvai tanulmányútjának eredményeként több tanulmánya született. 1936 decemberében tett doktori szigorlatot a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, majd a Debreceni Egyetemen Karácsony Sándor előadásait hallgatta. 1937-től a debreceni Déri Múzeum muzeológusa, majd 1943-tól a Karácsony Sándor által szervezett „Társaslélektani Intézet” munkatársa volt. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán 1945-ben nevezték ki magántanárrá „A neveléstudomány folklorisztikus alapjai” tárgykörből.

Meghatározó szerepe volt a Debreceni Magyar-román Társaság megalakulásában (1946), amely a magyar-román kulturális kapcsolatok elmélyítését tűzte ki célul, elsősorban a román folklór és irodalom magyar nyelvű és a magyar irodalom román nyelvű népszerűsítése útján. *Keleti Kapu* néven önálló folyóiratot is indítottak céljaik megvalósítására, amelyet Lükő Gábor szerkesztett. A negyvenes évek végének magyarországi politikai fordulata azonban a Társaság működését is ellehetetlenítette, mert vezető tisztségviselőit nemkívánatos személyeknek minősítették. Lükő Gábor a Társaslélektani Intézet megszűnése után a nyugdíjba vonulásáig eltelt két évtized alatt nem kapott többé egyetemi katedrát. 1950-től 1958-ig a gyulai Erkel Ferenc Múzeum igazgatója volt, majd előbb a bajai Türr István Múzeum munkatársa, 1965-től pedig a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum igazgatója, ahonnan 1970-ben kérte nyugdíjazását. (Forrás: <http://www.lukoalapitvany.hu/>)

⁶**Szabó Bertalan** (1863-1924): lelkész. Bükkzsércen született, édesapja Szabó Gábor lelkész volt. Miskolcon érettségizett 1882-ben. Teológiai diplomát Sárospatakon szerzett 1886-ban. 1895. május 30-tól Hejőpápin volt lelképásztor és ott szolgált élete végéig, egészen 1924. november 22-ig. Felesége Lükő Mária volt. Házasságukból egy fiú- és egy leánygyermek született. (Forrás: Sárospataki Református Kollégium Levéltára)

⁷**reverzális:** A római katolikus egyházjogban különösen vegyes házasság esetében az a katolikus apától követelt téritvény, melyben arra kötelezi magát, hogy összes gyermekét a katolikus vallásban fogja neveltetni. Az egyházjog a lelkészeknek szoros köteletségévé teszi, hogy az esketés előtt ilyen római katolikusokat lehetőleg kieszközölni törekedjenek, s azok épségben tartása fölött szigorúak ügyeljenek. Hazánkban 1868-as évig élte virágkorát. Az akkori törvényhozás lehetővé tette vegyes házasság esetében a katolikus apa gyermekei a nemre való különbség nélkül a törvény erejénél fogva katolikusok, ha ellenben az anya katolikus, a törvény erejénél fogva csak a leánygyermekek katolikusok, a fiúgyermek ellenben apjuk vallását követhetik, de katolikusok is lehetnek. Az 1868. LIII. t.-c. az 1791. XXVI. t.-c. rendelkezéseit a keresztény vallásfelekezetek viszonyosságával ellentétben állóknak találta, s azért a vallásfelekezetek egyenjogúságának törvény útján való szabályozásáig, tehát kifejezetten ideiglenes jellegű érvénnyel kötelezően állapította meg, hogy vegyes házasságból származó gyermekek nemük szerint követik a szülők vallását. A kérdést a vallásszabadság értelmében az 1894. XXXII. t.-c. újra szabályozta. (Forrás: <http://www.kislexikon.hu/reverzalis.html#ixzz3vitQxzxq>)

⁸**Hanesz Sándor** Tornagörgön született 1916.október 14-én. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. Teológiai tanulmányait Losoncon kezdte 1936-ban. A Losonci Teológiai Szeminárium megszűntetése után, az utolsó évet Sárospatakon fejezte be. Esperesi káplánként szülőfalujában kezdett, majd Jósuvafőn folytatta szolgálatait 1942-ig. Ezután a Bódvavendégi és Szádellő gyülekezeteinek az adminisztrálását bízták rá egészen 1955-ig. Majd ismét Tornagörgön találjuk adminisztrátori minőségben 1962-ig. 1962.május 1-jétől a Körtvélyesi Református Egyházközség lelkésze, ahonnan a Jabloncai Gyülekezet 1963.augusztus 1-jén meghívja saját lelkészének. Nyugdíjba vonulásáig, 1993-ig, szolgálta a közösséget, ahol idős kora ellenére új parókiát építtetett és a saját megtakarított pénzét is az egyház kisegítésére fordította. 1997.február 05-én hunyt el, Erdélyi Géza, református püspök méltatta szolgálatát a gyászistentiszteleten, a tornagörgői temetőben helyezték végső nyugalomra. Jablonca község 2007-ben hálából díszpolgárává avatta. (Forrás: Evidenčný list Alexander Hanes – , In *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Levéltára*, Komárom. [2016. 01.07.]; Kovács Jenő: Gombások – Hubári, Magánkiadás, 2014, p. 42.)

⁹**Kepét aratni:** az aratómunkások egyezséget kötöttek a gazdával, hogy az általuk learatott gabonából hányadik kereszt jut nekik a munkájukért. Általában minden hetedik kereszt a munkásoké volt. (Forrás:http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/szlovakok/baz_megyei_szlovakok/pages/magyar/005_nyar.htm)

¹⁰**Első republika:** az 1918-1938-as időszak, vagyis a két világháború közötti (első) Csehszlovák Köztársaság közkeletű megnevezése a felvidéki magyarok körében.

¹¹**Az 1926-os kongruatörvény** szabályozta a lelképásztorok finanszírozását. Az állam által jóváhagyott, rendszeresített lelkészi-közigazgatási funkciót betöltők évi 9000 csehszlovák koronát kaptak, amely minden három évben 972 koronával emelkedett, legfeljebb összesen tízszer. A lelkészeknek a törvény alapján igényük lehetett neveltetési járulékra is, amelynek egy gyermek után az összege évi 1224 csehszlovák korona volt. Több ellátatlan gyermek esetén évi 1800 koránt biztosítottak a lelkészcsaládoknak. A kongruát csak azok a lelképásztorok igényelhették, akik csehszlovák állampolgárok voltak, és akik igazolni tudták, hogy valamely belföldi iskolában érettségi vizsgát tettek csehszlovák nyelvből, teljes összegben megkapták. (Forrás: Csomár Zoltán, *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztyén Egyház húszéves története (1918-1938)*, M. Kir. Állami Nyomda Kirendeltsége, Ungvár 1940, p. 79.)

¹² „magyar idők”: az első bécsi döntést követő és a második világháború végét megelőző időszak (1938-1945), amikor a Felvidék – Trianon után ismét – Magyarországhoz tartozott.

¹³A **Tiszánineni Református Egyházkerület Miskolci Tóth Pál Nőnevelő Intézetének** elődjét 1846-ban Karacs Teréz alapította. 1859-ben a Tiszánineni Református Egyházkerület vette át az iskola fenntartását, melynek igazgatója Dóczy Gedeon lett. Tóth Pál, az intézmény későbbi névadója 1872-ben vette át az igazgatást. 1903-ig tartó vezetése alatt az iskola előbb négyosztályos, majd 1906-ban hatosztályos felsőbb leányiskolává vált, ami a leányok számára szervezett legmagasabb fokú iskolafajta volt ekkor. A leánynevelő intézet 1916-ban lett érettségit adó, felsőfokú felvételre jogosító nyolcosztályos leánygimnázium. 1938-ban a leánygimnázium mellett megnyílt a leánylíceum is, amelyhez 1944-45-ben és 1945-46-ban tanítóképzői V. évfolyam is csatlakozott. 1948-ban az iskolát államosították. Előbb Tóth Pál Nőnevelő Intézeti Leánylíceum és Tanítóképző néven, majd 1950-től Állami Vámos Ilonka Leánygimnáziumként, végül 1957-től kezdve Zrínyi Ilona Gimnázium néven működött tovább. (Forrás: <http://www.zrinyigimnazium.hu/lapok/iskolank/tortenet.html>)

¹⁴ Szabó Magda Abigél c. regényéből készült, azonos című négyrészes magyar tévéfilm (1977), amely egy bentlakásos református leánygimnáziumban játszódik 1944-ben.

¹⁵Az első önálló felvidéki református énekeskönyvet Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkipásztor, 1920-1929 között a Tiszánineni Egyházkerület első püspöke állította össze. (Forrás: Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története (I. rész). In: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 1. évf. 3. szám, 1990. július.

¹⁶**Lévay József Református Gimnázium és Diákotthon:** Miskolc egyik legrégebbi oktatási intézménye. Helyén már a 15. század közepén működött egy latin műveltséget nyújtó iskola, amely 1560 körül az avasi Szent István templommal együtt a reformátusoké lett. A 16. század végétől az ország rész nagyobb iskolái között tartották számon, ahol még teológusokat és tanítókat is képeztek. Sárospatak adta az első iskolamestereket és az iskola tanulmányi rendjét is, de még a 18. században is Patakról jöttek Miskolcra tanítani a külföldi egyetemeket is megjárta tudós teológusok. Az iskola diákjai elsősorban a város polgárainak s a városkörnyéki falvak parasztságának tanulni vágyó ifjaiból kerültek ki, de messzebről is felkeresték: a Borsodhoz közeleső megyékből, Gömörből, Sárosból, Szepesből, sőt az akkori diákok között még dunántúli is találunk. Az iskola teljesen nyitott volt a nemzetiségek és más vallásúak iránt is. A református iskolát a miskolci hívek áldozatkészsége tartotta fenn egészen a 19. század végéig, de a Tiszánineni Református Egyházkerület is sokat tett a fejlesztéséért. Az 1839 óta magyar tannyelvű iskola – tanárainak és diákjainak az 1848/49-es szabadságharc való részvétele miatt – 1854-ben elvesztett nyilvános jogát, 1862-ben azonban visszakapta, s ettől kezdve tananyaga, tantárgyai, azok óraszámja az országos előírásokhoz igazodott. A kiegyezés utáni években megkezdődött egy új iskolaépület megépítésének előkészülete. Erre elég pénze az Egyházkerületnek nem volt, viszont az iskola még 1867 után sem fogadta el az államsegélyt, hogy szellemi autonómiáját megőrizze. 1889-ben sikerült megegyezni az államsegély kérdésében, és ezt követően az állam jelentős összeggel járult hozzá a gimnázium új épületének felépítéséhez, amely 1898-ra készült el.

1935-ben vette fel a gimnázium Lévay Józsefnek, az iskola volt tanárának, a jeles költőnek, Arany János barátjának a nevét. Épületét a második világháború idején előbb a magyar, majd a szovjet hadsereg 1944. december eleji bevonulása után a szovjet katonák számára foglalták le. Ezalatt pusztult el az iskola sok értéke, szertárai, az osztálytermek padjai, előadótermei. Nagy kárt szenvedett a gimnázium könyvtára, de maga az épület is. A helyreállítás után, 1946 őszén indult el az általános iskolai oktatás, ezzel elkezdődött a nyolc osztályos gimnáziumok elszorítása. 1948-ban államosították, a Lévay nevet azonban még állami gimnáziumként két évig viselte. 1950-ben vette föl Mikszáth Kálmán nevét, de azt is csak ideiglenesen. 1953 nyarán a volt Királyi Katolikus Fráter György – akkor már Földes Ferenc – Gimnázium hatalmas épülettömbjében vonták össze a két miskolci fiúgimnáziumot. A Lévay tanárait, egész felszerelését, könyvtárát és – a Lévay József Tudományos Könyvtár anyagának kivételével – teljes szertári felszerelését át kellett adja az összevont iskolának. A gimnázium újraindítása 45 éves szünetelés után csak 1993-ban vált lehetővé. Újraindulása óta négy- és hatosztályos gimnáziumi rendszerben mintegy 600-800 tanulóval a város és a megye egyik legnagyobb középfokú oktatási intézménye. Fenntartója a Tiszánineni Református Egyházkerület. (Forrás: <http://www.levay.tirek.hu/cikk/mutat/iskolatortenet/>)

¹⁷ A háború végén és után végrehajtott szovjet fogolygyűjtő akció a megtorlás, az etnikai és politikai tisztogatás, valamint a kényszermunkás szerző akciók sorába illeszkedett. A szovjet Vörös Hadsereg által elfoglalt magyar területeken romeltakarításra való hivatkozással fegyveres szovjet katonák a nyílt utcáról gyűjtöttek és vittek el magyar civileket: (elsősorban német nevű) férfiakat 17-től 45 éves korig és nőket 18-tól 30 éves korig. A legenda

szerint ezeknél a kényszerítő eseményeknél a szovjet katonák a civilek megnyugtatásaként ismételték: a „malenykaja rabota” (kis munka) orosz kifejezést, amivel azt próbálták elérni, hogy a civilek elhiggyék, hogy munkájukra csupán rövid ideig lesz szükség. A magyar nyelvben „málenkij robot” néven rögzült a Szovjetunióban végzett kényszermunka elnevezése. A 2002-ig fellelt dokumentumok és a túlélők tájékoztatása alapján 1862 helységből 101 686 férfit, 29 212 nőt, összesen 130 898 személyt hurcoltak el málenkij robotra. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1lenkij_robot)

¹⁸**Evetes** – a körtvélyesi Lükő család nagy kiterjedésű birtoka, amely biztosította a család megélhetését. A nagyrészt gyümölcsös kezelése sok munkát és hozzáértést igényelt. (Forrás: Kovács Jenő: Gombások – Hubári, Magánkiadás, 2014, p. 37.)

¹⁹ Gyöngyösi János külügyminiszter vezette magyar küldöttség és a szövetséges nagyhatalmak nevében Vorosilov marsall 1945. január 20-án aláírja Moszkvában a magyar fegyverszüneti egyezményt. Ebben Magyarország kötelezi magát, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia által megszállt területeiről visszavonja a magyar csapatokat és hivatalnokokat az ország 1937. december 31-én fennálló határai mögé, hatályon kívül helyez minden olyan törvényhozási és közigazgatási intézkedést, amely a csehszlovák, román és jugoszláv területek Magyarországhoz való csatolására vonatkozik, s megtéríti Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia okozott háborús károkat. Az egyezmény érvénytelennek nyilvánította az 1938. évi első és az 1940. évi második bécsi döntést is. (Forrás: Popély Árpád: A (Cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2006, p. 49.)

²⁰**Szendrőlát.** Szendrőlád község elnevezése az idők folyamán sokat változott. Eredeti neve Lád volt, a XVII. század végén kezdték a falut a szomszédos Bessenyőről Bessenyő-Ládnak is nevezni, majd 1873-tól kialakult a Ládbesenyő- Szendrő- Szendrőlád nevek elkülönítése a mai használat szerint. A török időkben a Bikk hegy tetején állt egy összekötő vár. A borsodi földváról kapott híreket, a katonák innen továbbították a szendrői végvárnak. Tiszta időben a három végvárból különböző jelekkel adtak hírt egymásnak. Először arról győződtek meg, hogy a szendrői várban látják-e a jeleket, ha látták, akkor tüzet raktak. Így biztos volt, hogy "Szendrő lát". Ezt sokszor ismételve kezdték a közbeeső települést Szendrőládnak, majd az utolsó hang változtatásával Szendrőládnak nevezni. (Forrás: <http://www.cserehat.hu/index.php/telepulesek/item/302-szendrolad>)

²¹ A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. augusztus 23-án kiadja a munkatáborok létrehozásáról szóló 105/1945. sz. rendeletét. A rendelet szerint munkatáborba többek között azokat a személyeket oszthatják be, akiket a Szlovák Nemzeti Tanács 33/1945. sz. rendelete alapján mint „fasiszta bűnöst”, „megszállót”, „árulót” és „kollaboránst” ítélték el. (Forrás: Popély Árpád: A (Cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2006, p. 74.)

²²**Edvard Beneš** (1884-1948): cseh politikus, a csehszlovák állam egyik megteremtője, az ország második elnöke. Paraszti családban származott, a Prágától mintegy 60 kilométerre fekvő Kozlany faluban született. Középszkolai és egyetemi tanulmányait kezdetben a cseh fővárosban végezte, leghíresebb tanára későbbi politikustársa, Tomás Masaryk professzor volt. Később a párizsi Sorbonne-ra, majd Dijon egyetemére került, ahol jogot és szociológiát tanult. Utóbbi városban 1908-ban szerzett doktorátust, disszertációja az Osztrák–Magyar Monarchia föderaliztikus átszervezéséről szólt. Hazatért, és a Károly Egyetemen tanított, egészen az első világháború kitöréséig. Beneš a háború során Maffia néven egy cseh ellenálló szervezetet szervezett, felvette a Svájcba költöző Masarykkal a kapcsolatot, majd 1915 őszén Párizsba emigrált. A francia fővárosban szlavisztikát tanított, miközben Masaryk, illetve a szlovák származású Štefánik társaságában létrehozta a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot, mely a háború utáni független Csehszlovákia érdekében kampányolt. Beneš volt a csehszlovák küldöttség vezetője az 1918 végén kezdődő genfi, majd Párizs környéki béketárgyalásokon. Az „államalapítás” után hazatért, és Masaryk elnöksége idején (1919-1935) külügyminiszteri pozíciót töltött be. A Népszövetség egyik alapító tagja volt, sőt 1920 után egy ideig a nemzetközi szervezet elnökének is választották. Ő volt a fő motorja az 1920–22 között kialakított Kisantantnak, mely a megcsontított Magyarország sakkban tartására jött létre. Miután Masaryk 1935-ben – kora miatt – lemondott az elnökségről, Beneš követte őt a hatalomban. 1938. október 5-én – a müncheni konferencia után – a Csehszlovákia által elszenvedett területi veszteség és a német nyomás következtében Beneš lemondott hatalmáról, és átadta pozícióját Emil Hácha számára, aki tehetetlenül nézte Csehszlovákia széthullását. A bukott elnök október végén Londonba emigrált, majd 1943 decemberében Moszkvába utazott. Sztálin kérésére vállalta, hogy országa felszabadítása után kormányában helyet ad majd az emigráns kommunisták számára. 1945-ben Sztálin támogatásával térhetett vissza országába, és a csehszlovák törvények értelmében elnökként kormányzott tovább. Politikáját a jogfosztó 1945. április 5-ei kassai kormányprogram, majd a hírhedt Beneš-dekrétumok foglalták keretbe; az ő közbenjárására telepítették ki egyoldalúan a háborús bűnösnek kikiáltott szudétánemeteket, miközben Csehszlovákia egyenlőtlen lakosságcsere-egyezményt kényszerített Magyarországra. Bár elfogadta a kommunista térnyerést, hosszú távon Sztálin útjában

állt, így 1948. június 7-én lemondásra kényszerült a Csehszlovák Kommunista Párt vezetőjével, Klement Gottwalddal szemben. Visszavonulása után három hónappal, 1948 szeptemberében hunyt el 64 esztendőskorában. (Forrás: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1884_majus_28_edvard_benes_cseh_politikus_szuletese/)

²³**Orémus Endre** 1902.11.16-án született Tiszaágteleken, a kárpátaljai Ungvári járásban. Édesapja, Orémus Kálmán, református tanító volt Tiszaágteleken. Édesanyja Makay Vilma. Alapiskoláját Tiszaágteleken, a gimnáziumot Munkácson végezte. 1925-től öt éven át a Losonci Teológiai Szemináriumban tanult. Első kápláni ideje 1929. május 29-től Eszényben volt. 1930.8.1. – 1931.2.1-ig Bertók Bélánál, a munkácsi püspöknél szolgált. 1931.6.17-én megnősült, felesége Almássy Margit Lívia, a házasságból 3 fiúgyermek született: Endre - 1933.8.24-én; György - 1936.6.29-én és László - 1943.4.4-én. 1938-ban magyar-szlovák határrendezés történt. Mint magyar állampolgár el kellett hagynia Magyarbödöt, akkori szolgálati helyét. Négy hónapot Györkén töltött a család Bodon Aladár ottani lelképásztor segítségének köszönhetően. 1940-ben Kassára került, ahol hitoktató lelkészként szolgált. 1942 nyarán került Szepsibe, helyet cserélt az ott szolgáló lelkésszel, aki Kassára került. A háborús események után a templom belső-külső javítása következett, amit a gyülekezet nagy áldozatok árán elvégzett. 1939.3.13. – 1949.7.23. között letartóztatták a Magyarországon élő ellenzékiek hatására. A Szlovákiában lévő ellenzékiek létrehozták a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség szervezetét, amelynek célja ellenzékiek látogatása által sokakat meggyőzni és megszervezni Szlovákia déli részének elszakadását, ezt Magyarországhoz kapcsolni. Egy ellenzéki személy 1947 tavaszán meglátogatta azzal a kéréssel, hogy vállalja az aktív munkát az ellenzékiekkel. Ő erről jelentést nem tett, ezt a bűnügyi szervek tudomásul vették, ezért tartóztatták le. Elítélve nem volt, mivel ejtették a vádat. A börtönből való hazatérése után folytatta lelképásztori szolgálatát. Orémus Endre 1970.1.27-én nyugállományba került. Ezt követően egyre romlott egészségi állapota és 1972.2.15-én elhunyt. (Evidenčný list Endre Orémus–, In *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Levéltára*, Komárom. [2016. 01.07.])

²⁴1948.február 25-én Beneš elnök engedett a parlamentben lévő kommunista többség nyomásának, és jelöltjüket, Klement Gottwaldot nevezte ki miniszterelnöknek. Az 1948. május 9-én összeülő országgyűlés elfogadta az új, kommunista elvekre épülő alkotmányt, majd új választásokat írt ki. A kommunisták által ellenőrzött választásokon győzött a baloldal. Edvard Beneš lemondott, 1948. június 4-től Klement Gottwald lett az elnök. Az ország megnevezését Csehszlovák Köztársaság helyett Csehszlovák Népköztársaságra változtatták. Innentől fogva szovjet típusú "szocializmus" lett deklaráltnak is a kormány kinyilvánított politikája. „Mivel a Szovjetunió az érdekszférájába tartozó országok közötti viszony rendezésében volt érdekelt, Csehszlovákiának is rendeznie kell kapcsolatait Magyarországgal. Ennek elsődrendű feltétele pedig a csehszlovákiai magyarság jogfosztottságának megszüntetése volt. A magyar kisebbség jogállásának rendezése 1948.október 25-én kezdődött, mikor törvény született csehszlovák állampolgárságuk visszaadásáról. Ezt követően 50 hektárig megszüntették a magyarok mezőgazdasági vagyonának elkobzását. (...) 1948 ősztől előbb szlovák elemi iskolákban nyíltak magyar osztályok, majd önálló magyar alap- és középfokú iskolák formájában újraindult a magyar nyelvű oktatás. 1948 végére leállították a lakosságcsere és a reszlovakizációt, 1949 első hónapjaiban pedig lehetővé tették a Csehországba deportált magyarok hazatérését”.

(Forrás: Popély Árpád: A csehszlovák kisebbségpolitika, a magyar közösség újjászerveződése. http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatas/pdf/V_fej_07_Popely.pdf)

²⁵A front átvonulása után újra megnyílt magyar iskolákat a csehszlovák hatóságok 1945 tavaszán sorra bezárták. Ezt követően Csehszlovákiában 1948 ősziig nem működhetett egyetlen magyar iskola sem. Mintegy 100 ezerre tehető azon magyar gyermekek száma, akik nem tanulhattak anyanyelvükön. A színmagyar falvakban is csak szlovák iskolák nyíltak, de sok település teljesen iskola nélkül maradt. A magyar gyermekek között így gyakori volt az analfabetizmus, tízéves, sőt idősebb gyermekek nem tudtak írni és olvasni. Magyar nyelvű oktatás csak illegálisan folyhatott. A magyar gyermekek oktatását önfeláldozó, állásukból elbocsátott magyar tanítók, papok vállalták, dacolva a hatóságok megtorló intézkedéseivel. A középiskolás korú gyermekek egy része a lezárt magyar határon rendszeresen átszökve, Magyarországon folytatta tanulmányait. (Forrás: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, (Forrás: szerk. Bárdi Nándor – Ferdinéc Csilla – Szarka László), Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2008, p. 215.)

²⁶**reszlovakizáció:** 1945-1947-ben, a lakosságcserevel párhuzamosan a felvidéki magyarság számának csökkentését célozta az ún. reszlovakizációs, vagyis „visszaszlovákosítási” kampány is. A reszlovakizáció hivatalosan abból a feltevésből indult ki, hogy a Szlovákiában élő magyarság nagy része az elmúlt évszázadokban, különösen pedig a 19. sz.-ban elmagyarosított vagy elmagyarosodott szlovák, akiknek a reszlovakizáció útján lehetőséget adnak arra, hogy visszatérjenek „eredeti” szlovák nemzetiségükhöz. A reszlovakizáció demográfiai

indoklását Ján Svetoň, statisztikus, az Állami Terv-és Statisztikai Hivatal vezető munkatársa dolgozta ki. A szlovákok számát a 18. század elején 750 000-re becsülő Svetoň szerint évi 1%-os természetes szaporulattal számolva a szlovákok számának 73 évenként meg kellett volna duplázódnia, s a 19. század végére el kellett volna érnie a 6 milliót, a szlovák nemzet addigi töretlen fejlődését azonban a 19. század közepétől kezdődően erősen megzavarta a magyarosítás. A reszlovakizáció irányítása céljából létrehozott Központi Reszlovakizációs Bizottság nem készített ugyan saját tervezetet a reszlovakizálandó személyek számáról, ill. a reszlovakizálandó községekről, az akcióban tevékenyen résztvevő Szlovák Liga nevű társadalmi szervezet és a Szlovák Telepítési Hivatal azonban kidolgozta, és a rendelkezésére bocsátotta az ezzel kapcsolatos elképzeléseit. A Szlovák Liga nagy pontossággal elkészített tervezete tartalmazta a reszlovakizálandó járások és községek római katolikus, evangélikus és református, a keleti járásokban pedig görög katolikus lakosságának a számát is. Ezzel szemben számos magyarlakta településen illegálisan terjesztett röplapok szólították fel a magyarságot a reszlovakizáció elutasítására. A reszlovakizáció végleges eredményeit megállapítani a források hiánya, ill. ellentmondásossága miatt szinte lehetetlen. A szakirodalom által leggyakrabban közölt, s legáltalánosabban elfogadott adatokat a Szlovákia Kommunista Pártja KB Elnöksége számára készült 1950. január 6-i jelentés tartalmazza, amely szerint 410 820 személy nevében összesen 135 317 családfő nyújtott be reszlovakizációs kérvényt. Közülük 326 679 személyt ismertek el szlovák nemzetiségűnek, 84 141 személy reszlovakizálását ugyanakkor elutasították. (Forrás: <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/710/383>)

²⁷**lakosságcsere (1946-1949):** 1946-ban a csehszlovák és a magyar kormány lakosságcsere-egyezményt írt alá, melynek értelmében a két ország áttelepítés révén kívánta rendezni a második világháború után ismételt felmerülő kisebbségi kérdést. A tervek szerint annyi magyart költöztettek volna ki Csehszlovákiából, ahány magyarországi szlovák kinyilvánította távozási szándékát. Az áttelepítés első hulláma 1947 decemberéig tartott, majd 1948 tavaszától – számos megszakítással – 1949 nyaráig további transzportok keltek át a csehszlovák-magyar határon. Prága egyáltalán nem törekedett a kvóta betartására: annak ellenére, hogy mindössze 60 000 szlovák jelezte áttelepülési szándékát, a határ túloldalán több mint 76 000 embert kényszerítettek otthonuk elhagyására. A lakosságcsere gyakran többgenerációs együttélést szakított meg, hosszú barátságokat cserélt fel gyűlöletre, miközben a terv látszólagos haszonélvezője, a csehszlovák kormány sem érte el célját, ugyanis a homogén nemzetállam ábrándját így sem tudta megvalósítani. (Forrás: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1946_februar_27_a_csehszlovak_magyar_lakossagcsere_egyezmény_alirasa/)

²⁸A „*Tanuljunk könnyen, gyorsan...*” sorozat kötetei a második világháború előtt a nyelvtanulás népszerű segédeszközei voltak Magyarországon. A sorozatban angol, német, francia és olasz nyelvkönyvek jelentek meg az 1930-as évek során, ezek a háború után is több kiadást értek meg. Dr. Szenczi Miklós *Tanuljunk könnyen, gyorsan angolul* című nyelvkönyve először 1937-ben jelent meg. Szenczi Miklós (1904-1977) nyelvész, műfordító, egyetemi tanár, az irodalomtudományok doktora volt, aki az ELTE angol tanszékének vezetőjeként vonult nyugdíjba 1973-ban. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

²⁹A csehszlovák kormány először 1948.március 19-ei határozatában mondja ki, hogy azok a cseh országrészekben dolgozó magyarok, akik kötelezik magukat, hogy nem térnek vissza Szlovákiába, hanem állandó jelleggel letelepednek Csehországban, visszakaphatják csehszlovák állampolgárságukat. Végül, 1948. április 13-án a kormány kiadja 76/1948.számú rendeletét „a német és magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának visszaadásáról”, amely a „csehszlovák állampolgár kötelességeit” meg nem szegő, más állampolgárságot nem szerző, s a Csehszlovák Köztársaságban állandó lakhellyel rendelkező németek és magyarok számára lehetővé teszi a csehszlovák állampolgárság visszaadását, a végleges állampolgárság megszerzését ugyanakkor 3-5 éves próbaidőhöz köti. (Forrás: Popély Árpád: A (Cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2006, p.141.)

³⁰Ján Tomašůľ a 1892.október 12-én született Laškovce-n. Gyermekkorát Lúčky községben töltötte. Sárospatakon, Pittsburgban és Bloomfieldben tanult. Az Egyesült Államokból az első világháború után érkezett haza. 1926-tól Bánócon szolgált lelképásztorként, 1945-től 1952-ig Kassa lelképásztora volt. A két világháború Csehszlovákiában megalapította a Szlovák Kálvinisták Szövetségét. A hontalanság éve alatt a volt Tárcai Református Egyházmegye esperese, majd a Szervezőbizottság lelkészi elnöke volt. Főszerkesztője volt a Kálvinista Szemlének. Munkái között szerepel a „Duchovní poklad” imakönyv, valamint az 1945-ben kiadott kottanélküli szlovák énekeskönyv. A kommunista hatalom kényszernyugdíjba küldte, tíz évet a morvaországi Hranicén töltött. Halála után porrésezt Zólyomba szállították, ahol szülőfaluja lelképásztora, Juraj Valuška, szolgálata nyomán 1961.szeptember 21-én temették el. (Forrás: Tomašůľ János, In Kálvinista Szemle: A Szlovenszkói Református Ker. Egyház hivatalos lapja, XXXII. évf., 11. szám, Bratislava, 1961.november, p. 2.)

³¹ Vízváry László távozásához Újpál Árpádnak azért sem lehetett semmi köze, mert Vízváryt 1949. március 10-én letartóztatták, és kétéves börtönbüntetésre ítélték. 1951-től 1962-ig csak fizikai munkát végezhetett, majd 1962-1966 között könyvelőként dolgozott. Lelkészi szolgálatot csak 1966 után végezhetett. (ld. még 3. jegyzet)

³² **László Béla** 1914.február 2-án Abaújszántón született. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. Viharos időkben járt egyetemre. Teológiai tanulmányait Losoncon kezdte 1935-ben, majd Prágában folytatta 1935 és 1937 között. 1938-ban Koppenhágában posztgraduális tanulmányokat folytatott. A visszacsatolás után, végül Sárospatakon végezte el a teológiát, 1938 és 1940 között. Káplánként Ladmocon, Sátoraljaújhelyen és Felsőláncon szolgált 1940 és 1945 között. 1945.június 15-től a Nagyszalánci Református Gyülekezetet adminisztrálta. 1946-ban a gyülekezet meghívta rendes lelképásztoraúl. 1953-tól esperesként irányította az egyházmegyét, majd 1954-től tíz éven keresztül a Kassa-Barca gyülekezetek lelképásztora. 1964-ben Beszterben találjuk, majd a barsi Bori hívja meg lelkészének 1964-ben, végül a garamszentgyörgyi közösség lelkésze 1984.november 1-jéig. 1990.október 9-én hunyt el. (Forrás: Evidenčný list –Vojtech László, In *A Szlovákiai Református Keresztýén Egyház Levéltára*, Komárom. [2016. 01.22.]

³³ **Böd István** Rimasimonyiban született 1911.11.25-én. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. Teológiai tanulmányait Sárospatakon kezdte, majd Losoncon fejezte be 1934-ben. Kápláni szolgálatát Ungváron kezdte 1935.június 1-jén, majd a katonai szolgálat után Nagydobronyba helyezték. 1937.9.13-án Tiszapéterfalvai Református Egyházközség hívta meg rendes lelképásztoraúl. A változások után újból kellett kezdenie szolgálati éveit, Losoncon lett káplán 1944-ben, majd Kövecsesi Református Egyházközséget adminisztrálta 1949-ben nem egész egy éven át. 1949-ben a Berzétei Református Egyházközség hívta meg lelképásztoraúl, ahonnan Serkére került 1960. augusztus 15-től. Egészen nyugdíjba vonulásáig, 1977-ig szolgált a serkei közösséget. Nyugdíjas éveit Rimaszombatban töltötte, ahol 1982. május 11-én elhunyt. (Forrás: Evidenčný list – Štefan Böd , In *A Szlovákiai Református Keresztýén Egyház Levéltára*, Komárom. [2016. 01.22.]

³⁴ **Gaál István** 1908.6.21-én született Szepsiben. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. A Losonci Teológiai Szeminárium diákja volt 1926 és 1930 között. Kassai káplánként szolgált öt éven keresztül 1935. március 31-ig. 1935-től 1951.október 31-ig a Csicseri Református Egyházközség lelképásztora volt. A kommunista hatalom görcső alá vette, és 1951-től 1954-ig Pozsonyban maga mellett tartotta. 1954-ben a Kassai Református Egyházközség hívta meg rendes lelképásztoraúl, majd 1960-ban áthelyezték Rozsnyóra, ahol 1965.december 16-áig szolgált. Megtört életét 1967.december 5-én fejezte be. (Forrás: Evidenčný list – Štefan Gaál , In *A Szlovákiai Református Keresztýén Egyház Levéltára*, Komárom. [2016. 01.22.]

³⁵ Az 1960. május 9-re tervezett egyházmegyei közgyűlés 1960.május 13-án volt megtartva Kassa-Bárcai gyülekezet imatermében. (Forrás: Rozsnyói Református Lelkészi Hivatal, Beérkező levelek: 30.39/1960)

³⁶ **ezüst-szulfatiazol**: különböző fokú égési sérülések, felfekvéses fekélyek és idült alsó végtagi fekélyek kezelésére szolgáló krém, Magyarországon Argosulfan néven forgalmazták. Erős, veszélyes mellékhatásai miatt napjainkra már kivonták a forgalomból. A mellékhatásokért az ezüstsók felelősek, melyek – fokozott vagy rendszeres – bevitele esetén a belső szervek ezüstlerakódás következtében hányás, hasmenés, emésztőrendszeri fekély, szív és vérképzőszervi zavarok, tüdő-ödéma, központi idegrendszeri eltérések, kóma léphet fel, a mérgezés halálos kimenetelű lehet. (Forrás: (Dr. Tóth Veronika, dr. Marschalkó Márta, dr. Hársing Judit, dr. Kárpáti Sarolta: Szürke arcszín – argyria. In. *Orvosi Hetilap*, 2009., 150. évfolyam, 32. szám)

³⁸ **Dr. Farkas Béla** 27 éven keresztül vezette a rozsnyói kórház sebészeti osztályát, amely az ő működése alatt fejlődött igazán színvonalassá. Vidó Anna sebész, mentőorvos, Farkas doktor egyik utolsó tanítványa így emlékszik vissza egykori tanárára: „Végtelenül becsületes, rendszerető, nagy tudású sebész volt, aki nem csak önmaga tudásával, tapasztalatszerzésével foglalkozott, hanem igyekezett tanítványait is oktatni. Csak mély tisztelettel emlékezhetünk rá, úgy, mint sebészre, és úgy, mint emberre”. Farkas Béla főorvos 1953-1960 között kerületi sebészként dolgozott, munkájára a kassai klinikán is igényt tartottak volna, de Rozsnyó akkori vezetése visszatartotta őt, amit azzal indokoltak, hogy itt nagyobb szükség van rá a bányászbaesetek gyakorisága miatt. 1962-ben a sebészeten úttörője volt az általános érzéstelenítésnek és az altatásnak, valamint Rozsnyón elsőként ő végzett gépi lélegeztetést. Farkas Béla a háború utáni sebészet nagy öregje volt, aki hasi műtétekre, baleseti sebészetre, urológiai és ortopédiai sebészetre specializálódott. Rozsnyói működése akkor tört derékba, amikor a hatvanas években el kellett hagynia a várost, mert személye, és amit képviselt, nem felelt meg a kórház akkori vezetésének. (Forrás: <http://uj szo.com/cimkek/regio/2004/02/07/emleke-elott-tisztelegnek>)

³⁹A felvidéki születésű Kittenberger Kálmán neve elválaszthatatlanul összekapcsolódott Afrikával. Léván született 1881-ben, szegény sorsú iparos családban. Természettan tanára, Kriek Jenő oltotta a kisfiúba a természet szeretetét. Kriek ajánlólevele segítette ahhoz, hogy a Nemzeti Múzeumba kerülhessen segédpreparátornak. A fizetés nélküli segédpreparátor megismerkedett kora jelentős szakembereivel, Herman Ottóval, Bíró Lajossal, de létfenntartása szinte lehetetlennek bizonyult. Főiskolai tanulmányait félbeszakítva tanítói állást vállalt a hétfalusi csángók között. A brassói havasok tövében, Tatrangon telepedett meg. Itt érte utol Bárányos József levele, mely felcsillantotta a reménysugarat számára. Damaszkín Arzén bácskai földbirtokos Afrikába készült vadászutazásra. Így kerülhetett Kittenberger első ízben, 1903 januárjában Afrikába. Elsajátította a szuahéli nyelvet, csodálatos leírásokat közölt a nagyvadakról, az elefántról, az oroszlánról, a kafferbivalyról, a leopárdról, a krokodilról, a rinocéroszról. Ismertette szokásaikat, táplálkozásukat, elejtésük körülményeit. Az első világháborúban az angolok Kittenbergert - mint ellenséges állam polgárát - fogságba vetették, s a háború esztendeit Indiában, hadifogolytáborban töltötte. Budapestre hazatérve nincstelenül tengődött, míg az Abesszíniában tragikusan elhunyt vadász- és gyűjtőtársa, Kovács Ödön családja Nagymaroson nem nyújtott számára fedezet. Tizenkét esztendő után, 1926-ban ismét Afrikába utazott. Orrszarvút, kafferbivalyt, törpeantilopot, varacskos disznót, oroszlánt ejtett zsákmányul. Utolsó expedícióján, 1929-ben a West-Nile tartományban, egy papiruszmocsárban hatalmas elefántra bukkant. Érdekesítő útirajzai nagy népszerűséget hoztak számára. Könyvei képet adnak az afrikai törzsek életmódjáról, szokásairól, a természeti környezetről. A *Nimród* szerkesztőjeként a magyar vadásztársadalom megbecsült tagja volt. A második világháború után szerkesztői posztjától megválni kényszerült, s 1956-ban a forradalom idején gyűjteményének jelentékeny része tűzvész martalékává vált. Utolsó afrikai útján készített fekete-fehér mozgófilmjét a Nemzeti Filmarchívum őrzi. Rendkívüli teljesítményei révén világviszonylatban a legkiválóbb, legeredményesebb vadászutazók körében tarthatjuk számon. (Forrás: <http://www.termeszetvilaga.hu/szamok/tv2008/tv0806/kitten.html>)

⁴⁰**Csemadok:** Pozsonyban 1949. március 5-én alapították Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete néven, innen ered a Csemadok mozaikszó. A szervezet gondozásában kiadott hetilapot *Fáklya* néven 1951-ben alapították. A hetilap 1957-1995 között *A Hét* címmel jelent meg. Hivatásos néptáncgyűjtése, a Népes 1953-1955 között tevékenykedett. Az 1950-es évek közepétől kezdődően hagyományt teremtve számos országos kulturális rendezvény alapjait rakták le, amelyek közül a Zselízi Országos Népművészeti Fesztivál és a Gombaszögi Fesztivál több tízezer fős látogatottsággal rendelkezett. A szervezet elnevezését 1968-ban módosították először, kulturális tevékenységét ezt követően Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége név alatt folytatta. Nevét 1990-ben Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetségére változtatták. Csehszlovákia szétesése után elnevezését 1993-ban ismét módosították, ekkor vette fel a Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség nevet. A Csemadok országos szervezetét 2009-ben 17 területi választmány, 420 alapszervezet és megközelítőleg 50 000 fős taglétszám alkotta. Számos kulturális rendezvény szervezője. (Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Csemadok>)

⁴¹**Labanc István** 1923. december 19-én született Szilicén. Barlangkutató, szakíró, múzeumi igazgató volt. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, Berzétén folytatta, a rozsnói gimnáziumban érettségizett 1946-ban. Egy évig segédtanító volt, 1948-ban tanítói oklevelet szerzett. Tíz évig különböző iskolákban tanított, majd 1958-tól 1987-ig a rozsnói Bányászati Múzeum igazgatója volt. 1989-től egy választási időszakban Berzétén polgármesterként is tevékenykedett. Már pedagógusként aktív barlangkutató volt, emellett helytörténettel és a gömői munkásmozgalom történetével foglalkozott. Fő művei: A pelsőci pártkonferencia 40. évfordulójára (1967); A betléri kastély és park (tárlatvezető, 1967); Gömör szépségei (1967); Párttörténeti dokumentumok és Gömör munkásmozgalma (1971); Rozsnyó – természeti és történelmi látnivalók (1972); Bányász Gömör – a múzeum 70. évfordulójára (1973); Berzete – a falu 750 éves története (1993); Rozsnyó és bányászata rövid története (1997). 2006. május 25-én hunyt el Berzétén. (Forrás: <http://adatbank.sk/lexikon/labancz-istvan/>)

⁴²**Mudi Róbert** 1977. június 6-án, Királyhelmecezen született. Édesapja Mudi László, Deregyőből származó református gépész. Édesanyja Papp Ilona, Leleszről származó római katolikus irodai alkalmazott. Gyermekkorát Deregyőn töltötte, ahol megragadta nagyszülei mély és élő hite. Általános iskolai tanulmányait a nagykaposi Erdélyi János Magyar Tanítási Nyelvű Alapiskolában végezte. Középkolai tanulmányait a Nagykaposi Fábry Zoltán Magyar Tannyelvű Gimnáziumban folytatta. Főiskolai tanulmányait a Sárospataki Református Teológiai Akadémia, majd a Komáromi Calvin János Teológiai Akadémián fejezte be. Ezzel párhuzamosan a Miskolci Egyetem Sárospataki Tanítóképző Főiskolai Karán szerzett okleveles tanító diplomát. 2002. június 15-én házasságot kötött Kovács Henrietta Judittal, amiből három gyermek született: Réka, Azár és Bese Botond. Tanulmányai után 2002 októberétől a Berzete-Körös-Rudna-Jólsz-i Református Gyülekezetek lelkipásztora. 2006-tól beiktatott lelkipásztor. Lelkészi szolgálata alatt érik meg benne a nagyfokú szociális érzékenység. 2007-től a kárpátaljai árvák támogatását végzi. 2008-tól pedig a berzetei árvaház építésén fáradozik. (Forrás: Mudi Róbert, szóbeli közlés)

⁴³**Dr. Varga Imre** (1905-1980): lelkész, püspök. Az Abaúj-tornai vármegyében, Gyórkén született. 1925-ben érettségizett Sárospatakon. 1925-1928 között teológiát tanul Losoncon, majd 1928-1929 között Halléban. 1929-ben belmissziós lelkész volt Munkácson. 1930-ban a Csehszlovák Köztársaság jogrendje szerint újra érettségizett a Beregszászi Csehszlovák Állami Reálgimnáziumban. 1931-ben másodlelkésznek választották Rimaszombatban. A visszacsatolás után ő lett a Magyar Nemzeti Tanács rimaszombati járási elnöke és az Egyesült Magyar Párt elnöke – a társadalmi életben betöltött aktivitásáért gróf Eszterházy János is köszönetét fejezte ki –, majd a második világháború végével ő lett Rimaszombat polgármestere. Miután a csehszlovák hatalom átvette a közigazgatást, majd a magyarságot és az egyházat a szlovák nemzet ellenségévé nyilvánították, a vagyonát elkobozták, őt is munkatáborba deportálták. Tiszolcon követ tört. Többek közbenjárására hazaengedték, és 1946. június 13-án nyilvános dorgálásban részesítették. Ezt követően a magyarság meghurcoltatásának nehéz idejében közbenjárásának köszönhetően számos család került el a kitelepítést és a deportálást. 1953.szeptember 29-én püspökké, 1959-ben a Református Világszövetség alelnökévé választották. Több cikluson át, összesen 27 éven keresztül – amint írták róla – a „csontropogató időben, amikor legény kellett a gátra, akkor volt egyházának püspöke”. Felkészültsége, bölcsessége, egyházkormányzói talentuma, de a szolgálatban ellentmondást nem tűrő keménysége és pontossága is hozzájárult ahhoz, hogy nemcsak az egyházban és az országban, de külföldön is tekintélyre tegyen szert. 75 évesen, 1980. december 10-én hunyt el Kassán. Az egyházi szervezetek mellett, amelyek közül nagyon soknak ő volt a kezdeményezője, vagy elnöke (Református Összefogás Belmissziói Mozgalom, Gömöri Egyházmegye Lelkészegyesülete, Kálvin Szövetség), valamint tagja volt szinte minden társadalmi szervezetnek (Rimaszombati Polgári Kör). Tanulmányai és írásai jelennek meg, amelyekre jellemző a keresztyén konzervatív értékek melletti kiállás és útkeresés azok megőrzésére. (Forrás: <http://rirek.sk/?p=2907>)

⁴⁴Csehszlovákiában 1968 kora tavaszára állt elő olyan helyzet, amely a társadalom és a politikai rendszer megújódását célozta meg. A reformfolyamat 1968.január 3-5-ei ülésével kezdődött, amikor is Antonín Novotný helyére Alexander Dubčeket választották meg a kommunista párt első titkárrá. A párt határozatot hozott az Akció-program elkészítéséről, kimondta az új nemzetiségi politika alapelveinek a kidolgozását. 1968 márciusában megszüntették a sajtócenzúrát, megtörténtek a gazdaság megreformálására irányuló tervek, és a cseh-szlovák államjogi viszonyoknak egy föderáció formájában történő újrendezés felé, a Csemadok pedig az állam kérésére kidolgozta a nemzetiségi kérdéssérendezésére vonatkozó javaslatát. A belpolitikai események, a párton és a társadalmon belüli demokratizálási folyamat teret nyitott a kisebbségi magyar társadalom, ezen belül a Csemadok belső megújódásának is. A Csemadokon belüli tisztújításra került sor 1968.június 8-9. között Dunaszerdahelyen. Lőrinc Gyula helyett az elnök Dobos László író lett. Vezető titkárrá Szabó Rezsőt és titkárrá Varga Jánost választották. A Csemadok, a Csehszlovákiai Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetsége és a Lengyel Kulturális és Művelődési Szövetség képviselői 1968.augusztus 14-én elfogadott közös nyilatkozata szerint a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát, valamint a nemzetiségek öngazgatási jogát nem elég deklarálni, hanem azokat az alkotmányban kell rögzíteni.

Gyakorlatilag az egész társadalom támogatását élvező reformfolyamat, hamar kiváltotta a szovjet vezetés nemtetszését. A Szovjetunió és a szovjet tömb többi országának képviselői 1968 márciusától egyre nagyobb gyanakvással figyelték a csehszlovákiai eseményeket. A Szovjetunió mivel nem tudta felszámolni az „ellenforradalmi tendenciákat”, a nyílt katonai beavatkozás mellett döntött, és a Varsói Szerződés négy tagállamának hadseregei az 1968.augusztus 20-ról 21-ére virradó éjszaka megszállták Csehszlovákiát. A helyzet megváltozott. Lassan a vérkeringésbe indult ország megbénult. A reformfolyamatban való aktív részvételért járó retorzió és a hetvenes évek elejének országszerte zajló tisztogatási hulláma nem került el az egyes szinteket. Gustáv Husák megválasztásával megindult a normalizáció. A gazdasági, nemzetiségi, politikai felvállalások útján minden egyes reformtörekvést érvénytelenítettek. Az „emberarcú szocializmus” dubčeki kísérlete a történettudomány ismeretei szerint eleve bukásra volt ítélve. Az 1968 őszen elfogadott nemzetiségi alkotmánytörvény csupán a kisebbségi jogok korlátozására irányuló törekvések eltakarását szolgálta. A „prágai tavasz” néven bekerült csehszlovákiai reformfolyamatot és az abba vetett nemzetiségi reményeket a harcikocsik 1968 augusztusában eltiporták. (Forrás: Popély Árpád: 1968 és a csehszlovákiai magyarság, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2006, p.23-44.)

⁴⁵**Charta '77**: 1977.január 1-jén cseh ellenzékiek közzéteszik a 242 aláírással ellátott Charta '77 elnevezésű kiáltványt, amelyben felszólítják a csehszlovák alkotmányos szerveket, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet – Csehszlovákia által is ratifikált – záródokumentuma értelmében tartsák tiszteletben az emberi és a polgári jogokat. A Charta '77 első szövevívi Jíří Hájek volt külügyminiszter, Václav Havel drámaíró és Jan Patočka filozófus voltak. (Forrás: Popély Árpád: A (Cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944-1992, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2006, p.349.)

⁴⁶**Erdélyi Géza** (sz. 1937): lelkész, művészettörténész. Az Ung megyei Abara községben, református lelkész családban született. A helybeli református iskolába járt, majd amikor azt a második világháború után bezárták, a

szomszédos Malca szlovák nyelvű polgári iskolájába kényszerült. 1951 őszén szülei az akkor egyetlen magyar tannyelvű komáromi gimnáziumba küldték tanulni, Komáromból a prágai Comenius Teológiai Fakultásra került, ahol 1958-ban végzett. Két évnyi katonáskodás után a Zsinati Iroda sajtóelőadója lett. 1960-1963 között Rimaszombatban öt gyülekezetet gondozott, majd 1963-1966 között Szalóc-Gombaszög-Vígtelke gyülekezeteiben szolgált. 1966-tól 1985-ig a Rozsnyó-Sajóháza-Csucsom, majd 1985-1996 májusáig Hanva-Runya-Lénártfala-Csíz lelkipásztora volt. 1971-1985 között másodállást vállalt, a betléri, illetve krasznahorkai történelmi gróf Andrássy-könyvtár sok ezer kötetes állományát regesztázza, katalogizálja és annotálja. 1975-ben művészettörténeti diplomát szerez a prágai Károly Egyetemen. 1992-1996 között a prágai Károly Egyetem Teológiai Fakultásán és Komáromban gyakorlati teológiát oktat. 1996 májusában a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinata több mint két harmados többséggel püspökké választotta. 1996 őszén Budapesten a Magyarok Világszövetsége tisztújító közgyűlésén a Választmány elnökségi tagja lett. (Forrás: Nagy Károly: Erdélyi Géza életrajza In Erdélyi Géza: Gömör vármegye klasszicista építészet, Gömörszőlős – Hanva – Ózd 1996, Gömöri Műhely, 3. szám.)

⁴⁷**Ibos Dezső** 1934. június 5-én született a Rimaszombati járásban, Uzapanyiton. Szülei földművesek voltak. A község református elemi iskolájának kisdíákja volt, a háború után a rimaszombati polgári iskolát látogatta. Füleken érettségizett. 1956 őszétől a prágai Comenius Teológiai Fakultás hallgatója, ahol 1961-ben végzett. 1960-ban megnősült. Felesége Czákó Júlia gimnáziumi tanárként dolgozott nyugdíjazásáig. Ebből a házasságból két fiúgyermek született: Dezső és István. Öt unokája örvendeztet meg őket nyugdíjas éveiben. Dezső fia 2002-ben autóbalesetben elhunyt. Kétéves katonai szolgálat után első szolgálati helye Ipolypásztó – Ipolybél volt. Egy éves segédlelkézi szolgálat után Gömörhorkán találjuk 1985-ig. 1985-ben a Rozsnyói Református Gyülekezet hívja meg rendes lelkipásztorának, s emellett még beszolgálja következő gyülekezeteket: Gömörhorka, Csoltó, Lekenye, Szalóc-Vígtelke, Berzété, Kőrös, Rudna. 1996 januárjában lemondott a rozsnyói lelkipásztori állomásáról és kinevezést nyert a Párkányi Református Egyházközségbe, ahonnan hat éven át utazott Komáromba, ahol az ott létesült Katechetikai Szeminárium öszövetségi előadója volt. 1998-ban teológiai előadói munkáját feladta, és Losoncra költözött feleségével együtt. Lelkipásztori szolgálatot vállalt a Rimaszombat melletti Zeherjén és Alsópokorágyon. 41 évi lelkipásztori szolgálat után 2004-ben nyugdíjba vonult. Jelenleg Losoncon lakik feleségével együtt. (Forrás: Ibos Dezső, személyes közlés)

⁴⁸**Molnár Árpád** 1973.június 22-én született Töketerében. Középkolai tanulmányait a Nagykaposi Fábry Zoltán Gimnáziumban végezte. Egyetemi diplomát a Károly Egyetem Protestáns Teológiai Karán szerzett Prágában. Később kiegészítő pedagógiai tanulmányokat folytatott a komáromi Selye János Egyetemen. Nős, felesége Molnár Mónika, pedagógus, felszentelt diakónus. Gyermekei Zsófia (15), Julianna (13), Anna Borbála (10). 1996.november 1-jétől a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház alkalmazásában van, és a Rozsnyói Református Egyházközség segédlelkésze. 1997.szeptember 1-jétől a Rozsnyói Református Egyházközség Alapiskolájának vezető lelkésze. 1998-ban sorkatonai szolgálatot végzett Túrócszentmártonban és Rimaszombatban. 2002 márciusától a Rozsnyói Református Egyházközség beiktatott lelkipásztora. 2002 és 2004 között a kassai Katechetikai Szeminárium gyakorlati teológiai előadója. 2008.január 1-jétől az Abaúj-tornai Egyházmegye lelkézi rendes zsinati képviselője. 2007 és 2013 között a Fiatal Reformátusok Szövetségének elnöke. 2010. április 1-jétől püspöki titkár, missziói tanácsos. 2015 novemberétől a Szepsi Református Egyházközség beiktatott lelkipásztora. (Forrás: Molnár Árpád, személyes közlés)